

PETRI ABAELARDI THEOLOGIA SUMMI BONI

SCANNED FROM: Petri Abaelardi opera theologica: Corpus christianorum continuatio mediaevalis tom.XIII (1987), edd. E. M. Buytaert and C. J.

Mews.

PETRI ABELARDI THEOLOGIA SUMMI BONI

LIBRORUM DE TRINITATE CAPITULA

1. Primus liber continet quid uelit distinctio trium personarum in deo uel quid sonent in ipso haec nomina pater, filius spiritus sanctus, et testimonia tam prophetarum quam philosophorum in sancta trinitate, necnon et quare sapientia dei uocetur uerbum aut benignitas ipsius dicatur spiritus sanctus. In quo etiam ea quae de anima mundi a philosophis uicta sunt, recte de spiritu sancto intelligi monstrantur.

2. Secundus liber proponit summam fidei circa unitatem ac trinitatem et obiectiones aduersus proposita, et quot modis idem siue diuersum accipiatur et quot modis persona dicatur.

3. Tertius continet solutiones aduersus obiecta, et generationem uerbi ex patre, id est sapientiae ex potentia, et qua similitudine potentia dicatur pater uel sapientia filius. Continet insuper processionem spiritus, et quomodo Plato animam mundi, quam spiritum sanctum intellexit, uult creatam esse, hoc est initium habere, et quod fidem trinitatis omnes homines naturaliter habeant.

LIBER PRIMUS

1. Quid uelit distinctio personarum

[1.1] Summi boni perfectionem quod deus est, ipsa dei sapientia incarnata Christus dominus describendo tribus nominibus diligenter distinxit, cum unicam et singularem, indiuiduam penitus ac simplicem substantiam diuinam patrem et filium et spiritum sanctum tribus de causis appellauerit.

2. Quid sonent nomina personarum

Patrem quidem secundum illam unicam maiestatis suae potentiam, quae est omnipotentia, qua scilicet efficere potest quicquid uult, cum nihil ei resistere queat; filium autem eandem diuinam substantiam dixit secundum proprie sapientiae discretionem, qua uidelicet cuncta ueraciter diiudicare ac discernere potest, ut nihil eam latere possit quo decipiatur; spiritum sanctum etiam uocauit ipsam secundum benignitatis suae gratiam, qua scilicet nulli malum machinatur deus sed paratus est cunctos saluare, nec ad merita prauitatis nostrae respiciens, dona suae gratiae nobis distribuit, et quos non potest iustitia, saluat misericordia.

[1.2] Tale est ergo deum esse tres personas, hoc est patrem et filium et spiritum sanctum, ac si dicamus diuinam substantiam esse potentem, sapientem, benignam, immo etiam esse ipsam potentiam, ipsam sapientiam, ipsam benignitatem.

[1.3] In his autem tribus, potentia scilicet, sapientia, benignitate, tota boni perfectio consistit, ac parui pendendum est quodlibet horum sine duobus aliis. Qui enim potens est, si id quod potest iuxta modum rationis conducere nescit, exicialis est ac perniciosa eius potentia.

Si autem sapiens sit et discretus in agendo, sed minime possit, efficacia caret. Quod si et potens sit et sapiens, sed nequaquam benignus, tanto ad nocendum fit pronior, quanto ex potentia et astutia sua ad efficiendum quod uult est securior; nec spem beneficiorum suorum caeteris prestat, qui benignitatis affectu non commouetur. In quo autem haec tria concurrunt, ut uidelicet et possit implere quod uoluerit, et bene uelit utpote benignus, nec ex insipientia modum rationis excedat; eum profecto uere bonum esse et in omnibus perfectum constat.

[1.4] Nec solum haec trinitatis distinctio ad summi boni perfectionem describendam conuenit, uerum et ad persuadendam hominibus diuini cultus religionem plurimum proficit. Unde ipsa dei sapientia incarnata in praedicatione sua eam potissimum assumpsit. Duo quippe sunt quae nos omnino deo subiectos efficiunt, timor uidelicet atque amor.

Potentia quidem et sapientia maxime timorem incutiunt, cum eum et posse punire errata et nihil latere cognoscimus. Benignitas autem eius ad amorem pertinet, ut quem benignissimum habemus, potissimum diligamus. Ex qua etiam certum est eum impietatem ulcisci uelle, quia quo plus ei placet aequitas, magis displicet iniquitas, sicut scriptum est:

Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem.

[1.5] Nomine uero patris, ut diximus, potentia designatur, nomine filii sapientia, nomine spiritus sanctus bonus affectus erga creaturas. Causas autem horum nominum in sequentibus assignabimus, quare uidelicet haec nomina ad haec distinguenda in deo translata sint a consuetis significationibus suis. Sed prius hanc diuinae trinitatis distinctionem non a Christo inceptam, sed ab ipso apertius ac diligentius traditam esse ostendamus. Quam quidem diuina inspiratio et per prophetas iudeis et per philosophos gentibus dignata est reuelare, ut utrumque populum ad cultum unius dei ipsa summi boni perfectio agnita inuitaret, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia; et facilius haec fides trinitatis tempore gratiae susciperetur ab utroque populo, cum eam a doctoribus quoque antiquis uiderent esse traditam.

[1.6] Primum ipsa legis exordia occurrant, ubi legislator Moyses fidem catholicam de unitate pariter et trinitate tanquam omnium bonorum fundamentum anteponit. Cum enim dicitur: In principio creauit deus caelum et terram, pro eo quod apud nos dicitur deus, hebraica ueritas habet *heLOYM*, quod est plurale huius singularis quod est *hel*. Quare ergo non dictum est *hel*, quod est deus, sed *heLOYM*, quod apud hebraeos dii siue iudices interpretatur, nisi hoc ad multitudinem diuinarum personarum accomodetur, ut uidelicet eo modo insinuetur pluralitas in deo, quomodo <et>

trinitas, et quodammodo multiplex dicatur deus, quomodo et trinus, non secundum substantiae diuersitatem sed secundum personarum proprietates? Nam et ibidem de unitate substantiae demonstranda caute prouisum est cum dicitur creauit, non "creauerunt".

[1.7] Ubi et statim in sequentibus distinctionem personarum adnectit, quasi ad determinandum quod ad hanc denotandum helym dixerit.

Spiritus quippe sancti aeternitas patenter ostenditur cum dicitur: Spiritus domini Ierebatur super aquas. Verbum uero, id est filius, simul et pater insinuantur cum dicitur: Dixit deus: Fiat, hoc est in coaeterna sapientia sua pater ordinauit facienda. Non enim de corporali locutione hoc accipi potest, sicut postmodum conuincemus.

[1.8] In eo quoque quod scriptum est: Et uidit deus quod esset bonum, bonitas dei, quam spiritum sanctum dicimus, insinuat, sicut in eo quod dicitur dixit deus intelligitur uerbum et pater. Tale est enim quod dicitur: Vidit deus quod esset bonum, ac si dicatur: intelligendo quia opus quod fecerat bonum esset, amauit illud eo ipso quod bonum erat. Ex quo et ipse bonus <esse> liquide demonstratur.

[1.9] Bene autem ad astruendam fidem operum et ad commendationem eorum commemoratio fit diuinarum personarum, hoc est omnipotentiae dei et sapientiae eius et bonitatis, ut uidelicet, quia hoc potest et bonus est, credatur ea fecisse quae et potuit et uoluit. Rursus elegantia operum per sapientiam et bonitatem artificis ostenditur, ut quia summe bonus est artifex et perfecte sollers, excellentissimum opus componat.

[1.10] Quid etiam apertius ad documentum trinitatis esse potest quam illud quod postea in creatione hominis subiungitur dicente domino: Faciamus hominem etc.? Quid enim pluraliter dictum est faciamus nisi ut cooperatio totius trinitatis exprimatur? Quippe quos cohortaretur deus ad creandum hominem aut ad se in aliquo iualidum, cum ipse solus eum creaturus sit? Scriptum praeterea est: Quis adiuuit spiritum domini aut quis consiliarius eius fuit? Cum quo insit consilium etc.?

[1.11] Ad hanc quoque pluralitatem diuinarum personarum illud attinet quod in sequentibus per serpentem dictum est: Eritis sicut dii, necnon et illa dominata increpatio: Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est; et rursus illud quod dominus ait: Descendamus et confundamus linguam eorum, cum hoc solus deos compleuerit; unde et subditur: Atque ita diuisit eos.

[1.12] Nunc autem post legem ad prophetarum testimonia transeamus.

3. Testimonia prophetarum

[1.13] Ait itaque maximus ille prophetarum et regum Daud, qui suam caeteris intelligentiam preferens dicit: Super omnes docentes me intellexi, super senes intellexi, ait, inquam, distinctionem trinitatis patenter insinuans: Verbo domini caeli, firmati sunt et spiritu oris eius omnis uirtus eorum. Qui et alibi unitatem pariter cum trinitate insinuat dicens: Benedicat nos deus, deus noster, benedicat nos deus et metuant eum omnes fines terre. Trina quippe confessio dei trinitatem exprimit personarum, patris uidelicet et filii et spiritus sancti. Bene autem filium designans addidit noster, quasi eum a patre nobis esse datum ostendens, cum per incarnationem uerbi diuina nos sapientia illuminauerit. De quo etiam uerbo apostolus ait: Proprio filio suo non pepercit deus, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Unitatem uero diuinae substantiae psalmista in eodem aperit, cum post trinam diuini nominis prolationem unum tantummodo deum in tribus personis intelligens, non subiunxit "eos" pluraliter, sed eum singulariter. Huic et illud consonat Isaie, quod dicit se uidisse seraphin et audisse clamantia: Sanctus, sanctus, sanctus, dominus deus sabaoth. Recte autem uocabulo "domini" usus est propheta ad potentiam designandam, quia minorum est praesae. Quae uidelicet potentia plerumque etiam hoc nomine "deus" assignatur, eo uidelicet quod theos graece, id est deus, teste Isidoro timor interpretatur, et potestas quaelibet timor est subiectorum.

4. Quare sapientia uocetur uerbum

[1.14] Verbum ideo sapientia uocatur quod maxime ex uerbis uniuscuiusque intelligentia ipsius, et cuius scientiae ipse sit manifestatur.

[1.15] Unde et Moyses, ut supra meminimus, cum in diuersis rerum creationibus faciendis premitit: Dixit deus, et ad dictum statim effectum adiungit dicens: et factum est ita, cuncta deum condidisse in uerbo, hoc est in sapientia sua ostendit, id est omnia rationabiliter.

De quo et alibi psalmista: Dixit et facta sunt, id est ratione cuncta creauit siue ordinauit. Qui etiam hoc uerbum alibi apertius demonstrans non esse uerbum audibile et transitorium sed intelligibile ac permanens ait: Qui feicit caelos in intellectu.

[1.16] Hanc autem intellectualem dei locutionem, id est aeternam sapientiae suae ordinationem, Augustinus describens: "Diuina", inquit, "locutio est ipsa dei dispositio, non habens sonum strepentem et transeuntem, sed uim in perpetuo manentem". De quo etiam uerbo in VIII De Trinitate ait: "Verbum idcirco filium nuncupauit ut ostenderet de se illum exstitisse".

5. Quare benignitas dei dicatur spiritus sanctus

[1.17] Nomine uero spiritus sancti affectus benignitatis et caritatis exprimitur, eo uidelicet quod spiritu oris nostri, id est anhelitu, maxime affectus animi patefiant, cum aut prae amore suspiramus, aut prae laboris uel doloris angustia gemimus. Unde spiritus sanctus pro affectu bono ponitur iuxta illud libri Sapientiae: Benignus est spiritus sapientiae et non liberabit maledictum a labiis suis.

[1.18] Et est hoc loco nomen spiritus sancti proprium unius personae, cum in alia significatione acceptum sit commune trium personarum, secundum hoc scilicet quod diuina substantia spiritualis est, non corporea, et etiam sancta.

[1.19] Frequenter autem contingit ut nomen commune multarum rerum ad unam earum quasi proprium transferatur, et cum caeterae res habeant propria nomina, per quae scilicet ab inuicem distent, haec uero non habeat nomen differentiae, fit huius proprium quod prius commune erat omnium; ueluti cum clericos appellamus ad differentiam monachorum, cum tamen et monachi clerici sint, et confessores dicimus ad differentiam martyrum, cum praecipue martyres dicendi sint confessores.

[1.20] Multa quoque alia sunt prophetarum loca ex quibus aperte trinitatis discretio traditur. Generationem quidem filii aeternam ex patre ipse Dauid aperte docuit ubi personam filii introducit loquentis sic: Dominus dixit ad me: filius meus es tu ego hodie genui te.

Postula a me et dabo tibi gentes haereditatem tuam etc. Tale est autem quod ait ego hodie genui te ac si diceret: aeternaliter ex ipsa mea substantia es. Nam quia in aeternitate nihil est praeteritum aut futurum sed tantummodo praesens, idcirco ad uerbum temporis praesentis pro aeternitate usus est dicendo hodie pro "aeternaliter". Bene autem ad hodie addidit genui quasi praesenti praeteritum, ut uidelicet ipsam generationem per hodie praesentem semper, per genui perfectam semper esse indicaret, numquam scilicet aut cessare aut inceptam esse. Quippe quae praeterita sunt iam completa sunt et perfecta, ideoque praeteritum quasi pro perfectione posuit, ostendens scilicet filium ex patre et semper gigni et semper genitum esse. Qui et alibi apertius aeternitatem filii protestatur dicens: Permanebit cum sole et ante lunam in generatione et generationem; et rursus: Tecum principium in die uirtutis tuae in splendoribus sanctorum: ex utero ante luciferum genui te.

[1.21] De hac etiam ineffabili et aeterna generatione, siue etiam temporali, quarum utraque mirabilis est, Isaias admirans ait: Generationem eius quis enarrabit? ac si aperte diceret: non est hoc disserere humani ingenii, sed solius dei cuius spilitus in illis fidelibus quos uult loquitur, ipso attestante qui ait: Non enim uos estis qui loquimini, sed spiritus patris uestri qui loquitur in uobis.

[1.22] Haec etiam sapientiae coaeternitas cum patre plane in Prouerbiis monstratur his uerbis: Ego sapientia habito in consilio.

Dominus possedit me in initio uiarum suarum, antequam quicquam faceret a principio. Ab aeterno ordinata sum et ex antiquis, antequam terra fieret. Necdum erant abyssi et ego iam concepta eram, necdum fontes, necdum montes; ante colles ego parturiebar. Adhuc terram non fecerat et cardines orbis terrae. Quando preparabat caelos aderam, quando appendebat fundamenta terrae. Cum eo eram cuncta componens et delectabar per singulos dies, ludens coram eo omni tempore. Quid enim apertius ad aeternam generationem uerbi quam id quod ipsa sapientia perhibet se ante constitutionem mundi conceptam esse, et parturiri, et se cum patre aeternaliter permanentem ludere coram eo semper? Quippe quod conceptum parturitur, utique in ipso est a quo generatur. Et sapientia in ipsa substantia siue essentia potentia est, cum ipsa scilicet quaedam sit potentia, sicut posterius ostendemus.

[1.23] Tale est ergo sapientiam conceptam parturiri a deo, ac si dictum sit ipsam sapientiam ex ipsa patris substantia, in qua est, gigni. Tale est sapientiam ludere coram patre et cum ipso cuncta componere, ac si dixerit ipsam diuinam potentiam omnia in sapientia pro bonitatis suae arbitrio disponere, ut in ipso ludo ipsum bonitatis affectum intelligamus. De quo scriptum est: Spiritu oris eius omnis uirtus eorum. Quod uero ait sapientiam coram potentia, id est patre, semper assistere, tale est ipsam potentiam nihil efficere nisi praeuente ratione et ducatu sapientiae.

[1.24] Micheas quoque de hac aeterna uerbi generatione ex patre, necnon et de temporali ex matre ait: Et tu Bethlehem Effrata, paruulus es in milibus Iuda: ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel, et egressus eius ab initio, a diebus aeternitatis.

Inuectio in iudeos

Dicant rebelles et increduli iudei de quo nascituro in Bethlehem hoc dictum sit, quod uidelicet egressus eius ab initio sit, a diebus aeternitatis. "Aeternum quippe est quod origine caret." Quod si hoc referant ad Messiam, illum scilicet maximum prophetam, ut aiunt, quem exspectant, qui tamen secundum eos homo purus erit, non etiam deus, ostendant quis egressus eius aeternus sit uel unde aeternaliter egredietur. Si autem dicant eum aeternaliter egredi ex Bethlehem, eo quod eius natiuitas in eo loco futura ab aeterno prouisa sit a deo et predestinata, hoc utique modo cuiuslibet hominis uel cuiuslibet rei natiuitas aeterna est, quia uidelicet ab aeterno prouisa est. Discant itaque aeternam generationem esse quam et scriptam legunt et legendo profitentur et profitentes non credunt.

[1.25] Respondeant etiam mihi, cum audiunt prophetam dicentem: Verbo domini caeli firmati sunt et spiritu oris eius omnis uirtus eorum, quid per "uerbum domini", quid per uos eius" uel per "spiritum eius"

intelligant. Unum quippe omnium aliarum rerum principium deum esse constat; et omne quod est aut deus est et ideo aeternum, aut ab aeterno illo principio manat creatum. Scriptum praeterea est: In principio creauit deus caelum et terram. Unde ante haec nihil creatum esse uolunt. Verbum itaque illud quo caeli firmati sunt -- et ideo prius est his quos constituit -- creatum non est, immo creator ipse qui deus est, quo caeli firmati sunt. Si autem hoc "uerbum" locutionem aliquam dei transitoriam appellent sicut et uerbum hominis, eo uidelicet quod scriptum est:

Dixit deus et facta sunt

atque ita deus quoque, sicut homo, modo loquatur cum ait fiat lux, modo conticeat, profecto permutabilis est diuinitatis aeternitas, cum non semper dicat fiat lux uel caetera quae iam condita sunt. Quid etiam opus uerbo audibili fuit ante mundi constitutionem, cum nondum esset cui loqueretur uel qui audiret? Numquid inane uerbum non protulit, si opus uerbo non fuerit, presertim cum sola uoluntas sufficeret nec adhuc aliquis esset qui audito uerbo instrueretur?

Quo etiam proferendo uerbum emitteret cum nullus adhuc locus creatus esset nec aer adhuc conditus ex quo uerba formantur? Quibus etiam instrumentis uerba formaret, cum nec os nec pars aliqua inesse possit ei quod omnino simplex est et indiuisibile? Omne quippe quod partibus constat, posterius est naturaliter his ex quibus constat et quorum conuentu perficitur, cum ex ipsis esse suum contrahat ex quibus est compositum. "Omne etiam", inquit Plato, "quod iunctum est natura dissolubile est".

[1.26] Quod si spiritum domini uentum intelligant, sicut ibi accipere uolunt: Spiritus domini ferebatur super aquas, eo, ut aiunt, quod uentus in aquis quas commouet maxime appareat, quomodo spiritus, id est flatus, oris domini esse dicatur, cum uidelicet neque os neque aliquam partem habeat? Quomodo etiam per uentum uirtus caeli et terrae subsistit?

[1.27] Intelligant ergo hunc esse illum spiritum domini de quo Isaias: Et nunc dominus misit me et spiritus eius, et rursus: Spiritus domini super me, eo quod unxerit me: ad annuntiandum mansuetis misit me. De quo etiam supra meminimus: Benignus est enim spiritus sapientiae etc.

[1.28] Quem etiam Heliud creatorem esse profitetur dicens: Spiritus domini fecit me et spiraculum omnipotentis uiuificauit me.

[1.29] Intelligant igitur hoc uerbum domini non transitorium, non audibile, sed intellectuale, hoc est ipsam rationem siue sapientiam coaeternam deo, quam dicit conuenit "omnisapientiam", sicut et dicimus omnipotentiam. Unde et scriptum est: Omnis sapientia a domino deo est, et cum illo fuit semper, et est ante eum.

Testimonia philosophorum

[1.30] Nunc autem post testimonia prophetarum de fide sanctae trinitatis, libet etiam testimonia philosophorum supponere, quos ad unius dei intelligentiam ipsa philosophiae ratio perduxit.

[1.31] Quos quidem unum tantummodo deum cognoscere unus ex ipsis Tullius perhibet dicens: "Eos qui philosophiae dant operam, non arbitrari deos esse", ac si aperte dicat: immo deum unum, non deos plures.

[1.32] De quibus apostolus, teste Augustino, cum "Atheniensibus loquens rem magnam dixisset et quae a paucis posset intelligi, quod in illo uiuimus, mouemur et sumus, adiecit: sicut et quidam uestri dixerunt". De quibus idem apostolus ad Romanos scribit: Quod notum est dei, manifestum est illis. Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque uirtus <eius> ac diuinitas: ita ut sint inexcusabiles, quia cum cognouissent deum, non sicut deum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis.

[1.33] Nec mirum, cum Solomonis illa sapientia per concupiscentiam carnalesque uoluptates deuicta idolatriae consenserit diuino cultu, quem in scriptis suis et docebat et predicabat derelicto. Ad quem etiam cultum dei magnificandum ipse iussu dei templum aedificauit, a quo pater eius iustus inhibitus fuit. Deus autem reprobis etiam et infidelibus nonnumquam maxima dona distribuit, quae aliorum doctrinae uel usui necessaria fore uidet, necnon et per reprobos multa miracula operatur. De quibus ueritas in euangelio: Multi dicent mihi in illa die: domine, domine, domine, nonne in nomine tuo prophetauimus et in nomine tuo demonia eiecimus, et in nomine tuo uirtutes multas fecimus?

Et tunc confitebor illis quia non noui uos: discedite a me qui operamini iniquitatem.

[1.34] Cum autem <per> reprobos deus aut miracula ostendit aut prophetias loquitur aut quaelibet magna operatur, non hoc ad utilitatem ipsorum agitur, quibus utitur tanquam instrumentis, sed potius aliorum quos instruere per istos intendit. Qui et per indignos ministros gratiae suae dona non deserens, cotidie sacramenta aecclesiae ad inuocationem sui nominis spiritualiter conficit in salutem credentium. Bene autem et per indignos seu infideles maxima deus operatur, qui uerbis asini prophetam docuit, ne si per magnos tantum magna operaretur, uirtutibus meritisque hominum magis quam diuinae gratiae haec tribuerentur.

[1.35] Primus autem nunc ille antiquissimus philosophorum et magni nominis occurrat Mercurius, quem pre excellentia sua deum quoque appellauerunt. Cuius quidem testimonium de generatione uerbi Augustinus, contra quinque haereses disputans inducit dicens: "Hermes, qui latine Mercurius dicitur, scripsit librum qui 'Logos tileos' appellatur, id est 'uerbum perfectum'. Audiamus quid loquatur de uerbo perfecto: 'Dominus', inquit, 'et omnium factor deorum secundum fecit dominum. Hunc fecit primum et uerum et solum. Bonus autem ei uisus est et plenissimus omnium bonorum. Laetatus est et ualde dilexit eum tanquam unigenitum suum'. Item alio loco dicit: 'Filius benedicti dei atque bonae uoluntatis, cuius nomen non potest humano ore narrari'".

Augustinus: "Quem primo 'factum' dixit, postea 'unigenitum'

appellauit". "Quantum plenissimus sit, Iohannes euangelista dicit: de plenitudine eius omnes accepimus".

[1.36] Reuoluatur et ille maximus philosophorum Plato, qui testimonia sanctorum patrum prae caeteris gentium philosophis fidei christianae accedens, totius trinitatis summam post prophetas patenter edocuit, ubi uidelicet mentem, quam "noym" uocat, ex deo natum atque ipsi coaeternam esse perhibuit, id est filium, quem sapientiam dicimus, ex deo patre aeternaliter genitum.

De anima mundi

Qui nec spiritus sancti personam praetermisisse uidetur, cum animam mundi esse astruxerit tertiam a deo et noy personam ubi uidelicet in Timeo ait his uerbis: "Deus tam antiquitate quam uirtutibus praere animam naturae corporis iussit, dominamque eam et principale iure uoluit esse circa id quod tueretur. Itaque tertium animae genus excogitauit".

[1.37] De hac autem anima, si diligentius discutiuntur ea quae dicuntur tam ab hoc philosopho quam a caeteris, nulli rei poterunt aptari, nisi spiritui sancto per pulcherrimam inuolucrum figuram assignentur.

[1.38] Hoc quippe loquendi genus philosophis sicut prophetis familiarissimum est, ut uidelicet, cum ad arcana prophetiae peruenerint, nihil uulgaribus uerbis efferant, sed comparationibus similitudinem lectorem magis alliciant. Quae enim quasi fabulosa antea uidebantur et ab omni utilitate remota secundum litterae superficiem, gratiora sunt, cum, magnis plena misteriis postmodum reperta, magnam in se doctrinae continent aedificationem. Ob hoc enim, teste Augustino, teguntur ne uilescant.

[1.39] Quasi enim in latebris dominus quiescere gaudet ut, quo magis se occultat, gratior fit illis quibus se manifestat, et quo magis ex difficultate <scripturae> laboratur, meritum lectoris augeatur.

[1.40] De quo psalmista: Posuit, inquit, tenebras latibulum suum; et rursum: Tenebrosa aqua in nubibus aeris. De quo etiam scriptum est in lege: Accessit Moyses ad caliginem in qua erat deus. Et Solomon in Paralipomenon ait: Dominus pollicitus est ut habitaret in caligine; idem in Prouerbiis: Gloria dei est celare uerbum et gloria regum inuestigare sermonem. Qui etiam ad scripturarum obscuritates quasi ad latebras, in quibus inueniatur deus, perscrutandas inuitat nos in Prouerbiis dicens: Sapiens animaduertet parabolam et interpretationem, uerba sapientium et enigmata eorum. Quae quidem tanto cariora sunt intellecta quanto in his intelligendis maior opere facta est impensa.

[1.41] Quantum etiam semper philosophia arcana sua nudis publicari uerbis dedignata sit, et maxime de anima et de diis per fabulosa quaedam inuolucra loqui consueuerit, ille non mediocris philosophus et magni philosophi Ciceronis expositor Macrobius diligentissime docet.

Remotis enim generibus figmentorum siue fabulorum, quae philosophos non decent, supposuit illud quod honestissime assumunt. Ait namque quod, quando "sacrarum rerum notio sub pio figmentorum uelamine honestis et tecta rebus et uestita nominibus enunciatur, hoc est solum figmenti genus quod cautio de diuinis rebus philosophantis admittit".

[1.42] Idem post pauca: "Sciendum est", inquit, "non in omnem disputationem philosophos admittere fabulosa, sed his uti solent <cum>

uel de anima uel de aethereis potestatibus loquuntur. Caeterum cum ad summum deum et principem omnium, qui apud graecos thogaton, qui <et>

protopanton nuncupatur, tractatus se audet attollere, uel ad mentem, quem graeci 'noim' appellant, originales rerum species, quae 'idee'

dictae sunt, continentem, ex summo natam et profectam deo -- cum de his, inquam, loquuntur summo deo et mente, nihil fabulosum penitus attingunt. Sed si quid <de his> assignare conantur quae non sermonem tantummodo, sed cogitationem quoque superallt humanam, ad similitudines et exempla confugiunt. Sic et Plato, cum de thogaton loqui esset animatus, dicere quid <sit> non ausus est, hoc solum de eo sciens quod sciri qualis sit ab hominibus non possit. Solum uero ei simillimum solem de uisibilibus repperit et per eius similitudinem uiam sermoni < suo > attollendi se ad non comprehensibilia patefecit.

Ideo et nullum eius simulacrum, cum diis aliis constituerentur, finxit antiquitas; quia summus deus et nata ex eo mens, sicut ultra animam, ita sunt supra naturam, quo nihil fas est de fabulosis peruenire. De diis <autem>, ut dixi, caeteris et de anima non frustra se nec oblectent, ad fabulosa conuertunt. Sed quia sciunt inimicam <esse>

naturae apertam nudamque expositionem sui, quae sicut uulgaribus hominum sensibus intellectum sui uario <rerum> tegmine operimentoque subtraxit, ita a prudentibus archalla sua uoluit per fabulosa tractari. Sic ipsa misteria figurarum cuniculis operiuntur, ne uel haec adeptis mldam rerum talium natura se prebeat; sed summatibus tantum uiris sapientia interprete sui arcani consciis, contenti sint reliqui ad uenerationem figuris defendentibus a uilitate secretum".

[1.43] Ex hac itaque Macrobii traditione clarum est ea quae a philosophis de anima mundi dicuntur, per inuolucrum accipienda esse.

Alioquin summum philosophorum Platonem summum stultorum esse deprehenderemus. Quid enim magis ridiculosum quam mundum totum arbitrari unum esse animal rationale, nisi hoc per integumentum sit prolatum? Animal quippe esse non potest nisi sensibile sit, cum sit nota definitio animalis: "substantia animata sensibilis". Quis autem ex quinque sensibus mundo inesse poterit nisi forte tactus, qui omnibus est communis animalibus? Desunt quippe ei caeterorum sensuum instrumenta, ipso attestante Platone, ubi uidelicet ostendit quare ei aut oculi <aut aures> aut caeterae partes humani corporis necessariae non fuerint. Aut quae est pars corporis mundi qua ipse, si tangatur, sentire queat magis quam arbores uel plantae quas terrae radicitus affixas eadem anima uiuificari dicunt? Numquid ex effossione terrae potius sentiet mundus quam arbores ex frondium auulsione uel totius corporis sui abscissione? Arbores tamen et quaslibet plantas insensibiles esse constat ideoque ad exclusionem earum in definitio animalis post "animatum" ponitur "sensibile".

[1.44] Praeterea cum dicant animam mundi, singulis infusam corporibus, ea animare quae ad animandum apta repperit, quid opus erat creatione nostrarum animarum, quas postea factas esse Plato commemorat? Aut quid opus est animam mundi his corporibus inesse quae non animat? Quid enim euentius est quam corpora nostra ex propriis animabus humanis magis quam ex anima mundi uitam animalem habere? His quippe animabus praesentibus statim animata sunt et eisdem absentibus inanimata, licet, ut aiunt, in eisdem anima mundi etiam post mortem perseueret, quae in omnibus tota est corporibus. At uero quid est quod absentibus humanis animabus anima mundi corpora nostra, licet

eis insit, animare non sufficit, cum ipsa, teste Platone, "cunctis inuisibilibus prestantior a prestantissimo auctore facta" sit? Numquid minoris efficacie est in nobis quam caetere animae, aut iam corpora <nostra>

defuncta non sunt idonea ad animandum sicut antea erant, praesentibus humanis animabus? Potest ex uno corpore innumeros uermes uiuificare, cum iam ipsum corpus non ualet animare? Quae deest aptitudo defuncto corpori ne nunc quoque animaetur, nisi tantum praesentia humane animae, quae et praesens corpus uiuificat et recedens ipsum mortificat? Quod si ad inuolucrum deflectamus ea quae de anima mundi magnus philosophorum astruit, facile est rationabiliter cuncta accipi nec a sacre fidei tenore exorbitare.

6

[1.45] Conferant humane animae corporibus nostris animalem uitam; conferat anima mundi, quam spiritum sanctum intellexit, ipsis animabus uitam spiritualem distributione suorum donorum, ut sint singulae animae uita corporum, spiritus autem sanctus uita animarum, quas uirtutibus uegetando ad bonorum <operum> profectum promouet. Quodam itaque modo animae nostrae corpora quaedam spiritus sancti dicendae sunt, quas ipse per aliquod gratiae suae donum inhabitat et uirtutibus uiuificat.

[1.46] Sed et illud quod aiunt animam totam, singulis corporibus infusam, omnia uiuificare, atque animare quae ad animandum idonea repperit, nulla ipsorum duritia uel <densitatis> natura impediante, pulchrum est inuolucrum, quia caritas dei, quam spiritum sanctum diximus, cordibus humanis per fidei siue rationis donum primitus infusa, quaedam uiuificat, ad bonorum fructum operum nos promouendo ut uitam assequamur aeternam, et in quibusdam ipse spiritus uacare dicitur, prauitatis eorum duritia repugnante.

[1.47] Illud quoque quod ait Plato animam locatam esse a deo in medietate mundi eamque per omnem globum teretis orbis aequaliter porrigi, pulchre designat gratiam dei omnibus communiter oblatam, cuncta, prout salubre uel equum est, benigne in hac magna domo sua seu templo disponere. His autem illud libri Sapientiae aperte concinit: Spiritus domini repleuit orbem terrarum etc., atque illud psalmistae: Spiritu oris eius omnis uirtus eorum.

[1.48] Quod uero totum mundum unum animal Plato dicit, maximam concordiam uniuersorum operum dei demonstrat quasi membrorum diuersorum in uno corpore animalis quibus omnibus una praest anima, singulis tota praesens et in diuersis una et eadem operans diuersa.

Sic et apostolus, cum unitatem ecclesiae demonstrat, eam unum corpus Christi appellat per quosdam nexus et compagine fidei et caritatis ex diuersis fidelibus coniunctum, ita sibi inuicem seruientibus uel administrantibus quasi diuersa membra in uno corpore, ex quibus alterum alterius eget obsequio.

[1.49] Huic et inuolucro, de positione scilicet animae in medio mundi locate, hoc est de diuina gratia omnibus communiter oblata, ipsa etiam diuina facta manifeste concordant, cum uidelicet doctrinam suam et uere religionis cultum propagaturus dominus in mundo, Ierusalem, quae in medio terrae est, elegit quam <quasi> caput regni sui constituit, in qua primum ad magnificandum cultum suum aedificari sibi templum quasi regale palatium uoluit, ubi etiam uberrimam spiritus sancti gratiam apostolis infudit, qua per eos totus spiritualiter uegetaretur mundus. Unde scriptum est:

Deus autem rex noster ante saecula operatus est salutem in medio terrae et rursus:

De Sion exhibit lex et uerbum domini de Ierusalem.

[1.50] Hic plantata est uinea quae extendit palmites suos usque ad mare cum hinc uitis uera Christus apostolis suis, quasi palmitibus per uniuersum orbem directis, uniuersum mundum ubertate doctrinae spiritualis inebriauit.

[1.51] Sed et illud aliud Platonis inuolucrum quod animam mundi asserit ex diuidua et indiuidua constare substantia, siue ex eodem et diuerso, diligenter spiritum sanctum describit tam secundum essentiam suam qua unus est cum patre et filio, quam secundum diuersitatem personae qua alius est a patre et filio, quam secundum multitudinem operum suorum quae ipse multiplicia facit, simplex in se omnino perseuerans. Quod enim ex indiuidua substantia et diuidua esse dicitur, tale est quod, cum ipsa in se omnino sit simplex, multiplex quodammodo est per diuersitatem operum.

[1.52] Unde et nonnumquam ipse septem spiritus appellatur secundum septiformis gratiae dona. De quo etiam, cum laus sapientiae describeretur, dictum est: Est in illa spiritus intellectus spiritus unicus multiplex subtilis mobilis; et paulo post: humanus stabilis. Ex eodem autem et diuerso spiritus esse dicitur, quia et idem est in substantia cum patre et filio et diuersus in persona.

[1.53] Cui denique philosophus omnem numerorum consonantiam tribuit, ut in diuinae gratiae bonitate uniuersarum rerum concordiam consistere doceat. Omnis quippe ordo naturae et concinna dispositio numerorum proportionibus uestigatur atque assignatur, et omnium perfectissimum exemplar numerus occurrit, qui rebus congruit uniuersis. Quod quidem eos non latet qui philosophiae rimantur arcana.

[1.54] Hinc est etiam quod arithmetica, quae tota circa proportionem numerorum consistit, mater est magistra caeterarum artium dicitur, quod uidelicet ex discretione numerorum caeterarum rerum uestigatio doctrinaeque pendeat.

[1.55] Potest et aliter illud intelligi quod ait Plato animam mundi ex diuidua et indiuidua constare substantia, et rursus ex eodem et diuerso, ita quidem ut in his uerbis totam distinguat uim rationis ipsius spiritus, ex qua ipse spiritus sapientiae siue intellectus aut scientiae dictus est. Tota quippe deliberatio cuiuslibet rei cognoscendae in his quatuor consistit, secundum quae integre quaeque res tam in seipsa quidem, dum eam secundum propriam essentiam aut simplicem aut compositam respicimus hoc est indiuiduam siue diuiduam; et haec est prima naturaliter consideratio de

quacumque re ad eius naturam uestigandam, ut uidelicet primum ipsam in se consideremus, an ipsa eius substantia simplex sit an non; deinde in comparatione aliarum, in quo scilicet cum aliis rebus eadem sit uel diuersa, hoc est similis uel dissimilis. Constat itaque anima ex diuidua et indiuidua substantia uel ex eodem et diuerso, hoc est ualet unamquamque rem ueraciter deliberare an simplex sit an composita in se, et rursus, in quo cum alio eadem sit aut diuersa.

[1.56] Illud autem in quo non mediocriter errasse Plato et uidetur et dicitur, illud, inquam, quod animam mundi factam esse dicit, hoc est initium habuisse, cum constet apud omnes uere catholicos tres personas in diuinitate per omnia sibi coequales et coaeternas esse, si diligentius attendatur, a ueritate non exorbitat, sicut postmodum ostendemus de processione spiritus disserentes.

[1.57] Non enim sine causa hic philosophus pre caeteris commendatur ab omnibus, non solum a peritis saecularium artium, uerum etiam a sanctis. De quo pater Augustinus in libro VIII De ciuitate dei: "Mirantur", inquit, "quidam nobis in Christi gratia sociati cum audiunt uel legunt Platonem, eum de deo ista sensisse quae multum congruere ueritati nostrae religionis agnoscunt. Unde nonnulli putauerunt eum, quando perrexit in Aegyptum, Ieremiam audisse uel scripturas propheticas in eadem peregrinatione legisse. Sed diligenter computata temporum ratio, quae cronica historia continetur, Platonem indicat tempore, quo prophetauit Ieremias, centum ferme annos postea natum fuisse. Qui cum octoginta et unum uixisset, ab anno mortis eius usque quo Ptolomeus rex Aegypti scripturas propheticas per septuaginta hebreos, qui etiam graecam linguam nouerant, interpretandas habendasque curauit, anni reperiuntur ferme sexaginta. Quapropter in illa peregrinatione sua Plato nec Ieremiam uidere potuit, tanto ante defunctum, nec easdem scripturas legit in graeco, quae nondum fuerant in graecum translatae, nisi forte, quia fuit acerrimi studii, sicut aegyptias ita et istas per interpretem didicit".

[1.58] Cum autem in omni doctrina philosophiae platonica secta enituerit, iuuat etiam quorundam platoniorum testimonia inferre, quae idem pater Augustinus in VII Confessionum commemorat in scripturis eorum se repperisse; in quibus quidem tota fere fidei nostrae summa circa diuinitatem uerbi apertissime continetur, sicut ipsa postmodum tradita est a summis scriptoribus noui testamenti, Iohanne scilicet et Paulo apostolis.

[1.59] Ait quippe Augustinus ibidem ad deum sermonem intendens: "Procurasti mihi per quendam hominem inmanissimo tyfo turgidum quosdam platoniorum libros ex graeca lingua in latinam uersos. Et ibi legi, non quidem his uerbis, sed hoc idem omnino multis et multiplicibus suaderi rationibus, quod in principio erat uerbum et uerbum erat apud deum et deus erat uerbum. Hoc erat in principio apud deum. Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso uita erat et uita erat lux hominum et lux in tebris lucet et tenebra eam non comprehendunt. Et quia hominis anima, quamuis testimonium perhibeat de lumine non est tamen ipsa lumen, sed uerbum deus est lumen uerum. quod illuminat omnem uenientem in hunc mundum et quia in hoc mundo erat et mundus per eum factus est et mundus eum non cognouit. Quia uero in sua propria uenit et sui eum non receperunt quotquot autem receperunt! eum dedit eis potestatem filios dei fieri credentibus in nomine eius non ibi legi. Item legi ibi quia uerbum deus non ex carne, non ex sanguine non ex uoluntate uiri neque ex uoluntate carnis sed ex deo natum est. Sed quia uerbum caro factum est et habitauit in nobis non ibi legi. Indagauit in illis litteris multis modis dictum quod sit filius in forma patris non rapinam arbitratus esse aequalis deo quia naturaliter id ipsum est. Sed quia semetipsum exinaniuit formam serui accipiens in similitudinem hominum factus et habitu inuentus ut homo humiliauit semetipsum factus obediens usque ad mortem mortem autem crucis propter quod et deus eum exaltauit a mortuis et donauit ei nomen quod est super omne nomen ut in nomine Iesu omne genu flectatur caelestium terrestrium et infernorum et omnis lingua confiteatur quia dominus Iesus Christus in gloria est dei patris non habent illi libri. Quod enim ante omnia tempora incommutabiliter manet unigenitus filius tuus coaeternus tibi, et quia de plenitudine eius accipiunt animae ut beate sint, et quia participatione manentis in se sapientiae renouantur ut sapientes sint, est ibi. Quod autem pro impiis mortuus est non est ibi".

[1.60] At uero ne aliquis sexus inter homines sapientiae fama caeteris prestantes fidei nostrae testimoniis desit, illa etiam famosa Sibilla inducatur, quae nec diuinitatem uerbi nec humanitatem nec utrumque aduentum nec utrumque iudicium uerbi scribendo praetermisit: primum quidem iudicium quo Christus iniuste iudicatus est in passione, et secundum quo iuste iudicaturus est mundum in maiestate. De qua Augustinus, Contra quinque haereses: "Audiamus quid etiam Sibilla uates eorum de eodem dicat: 'Alium', inquit, 'dedit dominus hominibus fidelibus colendum'; item: 'Ipse tuum cognosce dominum dei filium esse'. 'Alio loco filium dei symbolon appellat, id est consiliarium uel consilium. Et propheta dicit: Vocabitur nomen eius admirabilis consiliarius.

[1.61] De qua rursus idem pater Augustinus in XVIII De ciuitate dei: "Eo", inquit, "tempore nonnulli Sibillam Ericream uaticinatam ferunt". "Quam quidam magis credunt esse Cumanam". Et sunt eius uiginti et septem uersus, qui "sicut eos quidam latinis uersibus est interpretatus, hoc continent:

Iudicii signum, tellus sudore madescet; E caelo rex adueniet per saecula futurus, Scilicet in carne praesens ut iudicet orbem... etc.

Quorum quidem uersuum primae litterae in graeco coniunctae id sonant: "Iesus Christus dei filius saluator. Infert etiam Lactentius quaedam de Christo uaticinia Sibillae: 'In manus', inquit, 'infidelium postea ueniet. Dabunt deo alapas manibus incestis et impurato ore expuent uenenatos sputos; dabit uero ad uerbera suppliciter sanctum dorsum. Et colaphos accipiens tacebit ne quis agnoscat quod uerbum uel unde uenit, ut inferis loquatur, et spinea corona

coronetur. Ad cibum autem fel et ad sitim acetum dederunt; inhospitalitatem hanc monstrabunt mensam. Ipsa enim insipiens gens tuum deum non intellexisti ludentem mortalium mentibus, sed spinis coronasti, fel miscuisti. Templi uelum scindetur, et in medio die nox erit tribus horis, et morietur tribus diebus somno suscepto. Et tunc ab inferis regressus ad lucem ueniet primus resurrectionis principio ostensus".

[1.62] Quid etiam apertius illo testimonia Nabuchodonosor de filio dei? Ecce, inquit, uideo uiros solutos quatuor ambulantes in medio ignis, et species quarti similis filio dei.

[1.63] Cum itaque dominus et per prophetas iudeis et per praestantes philosophos seu uates gentibus catholice fidei tenorem annunciauerit, inexcusabiles redduntur tam iudei quam gentes si, cum hos in caeteris doctores habeant, in salutem animae, cuius fundamentum est fides, ipsos non audiant. Et quidem multi ex gentibus, nonnulli ex iudeis in hoc quoque a doctoribus populi sui instructi fidem sancte trinitatis recognouerunt, in uno corpore aeclesiae quasi duo parietes coniuncti.

Ex gentibus quidem primo graeci, ex quibus predicti philosophi fuerunt. Post graecos latini, qui, sicut in disciplinas saecularium artium imitati sunt graecos, ita et in uera fidei doctrina ab ipsis exempla sumpserunt, cum eos christianam fidem suscepisse audissent quos ingeniorum subtilitate peditos omnibus philosophiae rationibus armatos esse cognouerant.

[1.64] Bene autem dominus, ante scripte legis tradicionem uel miraculorum ostensionem, quosdam in utroque populo in uirtutibus imitandos dedit, ut uehementer per ipsos nostram impudentiam increparet, qui per omnia instructi per omnia deteriores existimus.

[1.65] Fidem quippe ut diximus, philosophi predicant et immortalitatem animae tradunt seu etiam corporum resurrectionem, quam omnibus prophetis apertius Iob gentilis testatur dicens: Scio quod redemptor meus uiuit, et in nouissimo die de terra surrecturus sum et rursus circumdabor pelle mea, et in carne mea uidebo deum saluatorem meum.

[1.66] Qui etiam magis ad contemptum mundi tam scriptis quam factis nos hortantur, qui, inquam, magis quam philosophi? Hi uere immortalitatis instituta scribunt et scriptis obtemperant, ac diligenter tam uitia quam uirtutes distinguunt, ac uiriliter in correctione prauorum usque ad mortem perstiterunt sicut Socrates, qui pro ueritate interemptus est ab his quorum uitia constanter arguebat.

[1.67] Quem Augustinus in VIII De ciuitate dei talibus effert preconis: "Socrates, magister Platonis, uniuersam philosophiam ad corrigendos componendosque mores flexisse permemoratur. Hic animum intendit ad hoc quod esset beate uitae necessarium, propter quam unam omnium philosophorum inuigilasse ac laborasse uidetur industria.

Nolebat inmundos terrenis cupiditatibus animos se <extendere> in diuina conari, quandoquidem ab eis causas rerum uidebat inquiri, quas primas atque summas non nisi in unius ueri ac summi dei uoluntate esse credebat. Unde non eas putabat nisi mundata mente posse comprehendere; et ideo purgandae bonis moribus uitae censebat instandum ut, deprimentibus libidinibus exoneratus, animus naturali uigore in aeterna se attolleret naturamque incorporei atque immutabilis luminis, ubi causa omnium factarum naturarum stabiliter uiuunt, intelligentiae puritate conspiceret".

[1.68] "Constat eum imperitorum stultitiam, scire se aliquid opinantium etiam in ipsis moralibus quaestionibus lepore mirabili et acutissima urbanitate agitare. Unde et concitatis inimicis calumpniosa criminatione damnatus, morte multatus est. Sed eum postea illa ipsa, quae publice damnauerat, Atheniensium ciuitas publice luxit, in duos accusatores eius usque adeo populi indignatione conuersa, ut unus eorum ipsius uel multitudinis interiret, exilio alter uoluntario atque perpetuo penam similem euaderet. Tam preclara igitur uitae mortisque fama Socrates reliquit plurimos suae philosophiae sectatores quorum certatim studium fuit in quaestionum moralium disceptatione uersari, ubi agitur de summo bono, sine quo fieri beatus nullus potest".

[1.69] Quod si post doctrinam philosophorum etiam uitam consideres tam eorum quam caeterorum gentilium, poteris ex ipsis uere religionis regulam colligere. Audi testimonium quod dominus ipse Iob perhibuit, quod uidelicet non sit ei similis in terra, cum multi eo tempore de filiis Abrahae superessent. Mirare illius uitam, mirare sapientiam ac reliquas uirtutes. Quid etiam Socrates, quid Diogenes, quid multi alii philosophorum? Socratem multosque alios omnia reliquisse sicut et apostolos, Ieronimus perhibet. Quis in contemptu mundi Diogenem equet?

Cuius anachorite uitam eam quae de ipso scripta sunt non transcendant?

Quis fallaces diuitias, quis omnem superfluitatem adeo detestatus est?

Omitto philosophos quorum rationem assiduum studium litterarum ad percipiendam ueritatem perduxit.

[1.70] Admiror uirtutem eorum quoque gentilium qui saecularibus et maximis impliciti negotiis uerae disciplinae tramitem non sunt obliti.

Quorum unus ad medium deducatur cuius sollicitudo uere forma est disciplinae. In cuius laudem excellentissimus doctor Ieronimus prorumpens, ipsum ad nostrae negligentiae increpationem adducit dicens: "Titus, filius Vespasiani qui ultionem sanguinis domini subuersis Ierosolymis, Romam uictor ingressus est, tante dicitur fuisse bonitatis ut, cum quadam nocte sero recordaretur in cena quod nihil boni die illa fecisset, dixerit: 'Amici, hodie diem perdi'.
Nos putamus nobis non perire horam, diem, momenta, tempus, aetates, cum ociosum uerbum loquimur pro quo redditori sumus rationem in die iudicii, cum ille, sine euangelio, sine saluatoris et apostolorum doctrina, naturaliter sic et dixit et fecit".

LIBER SECUNDUS

[2.1] Operis parte superiori testimonia quaedam tam prophetarum quam philosophorum collegimus, quibus sancte trinitatis fidem astruximus.

[2.2] Omnis autem controuersia, Tullio docente, aut in scripto aut in ratione uersatur et eisdem terminatur, si huiusmodi est quae finem accipiat. Unde peropportuno nobis uisum est ex scriptis praecellentium sapientium ad nostrae fidei firmamentum auctoritates contulisse, et insuper ipsas auctoritate rationibus fulcire in his in quibus non irrationabiliter uidentur oppugnari, maxime ideo ne uerbositas inimicorum Christi nostrae insultet simplicitati. Qui cum aliquos idiotas aut minus eruditos christianos inductionum suarum laqueis prepedierint, summe id sibi gloriae ascribunt.

[2.3] Multi namque iam clamant magni antichristi precones, per quos hostis humani generis fidem, "omnium bonorum fundamentum", labefactare conatur. Talium ora quondam miraculis obstrusa sunt, cum illi uerbis, sancti uero patres dimicarent factis. Praeterierunt miracula, creuit malitia; fallacia membra sua aduersus ueritatem iam effrenis armat atque unum iam superest ut qui non possumus factis, pugnemus uerbis, in ipsa confisi ueritate quae nos confortat dicens: Ponite in cordibus uestris non premeditari quemadmodum respondeatis: ego enim dabo uobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere et contradicere omnes aduersarii uestri.

Inuectio in pseudodialecticos

[2.4] Supra uniuersos autem inimicos Christi, tam haeticos quam iudeos siue gentiles, subtilius fidem sanctae trinitatis perquirunt et acutius arguendo contendunt professores dialecticae seu importunitas "sophistarum", quos "uerborum agmine atque sermonum inundatione beatos" esse Plato irridendo iudicat. Hi argumentorum exercitio confisi, quid murmurent scimus, ubi facultas aperte garrandi non datur, hii, inquam, non utentes arte sed abutentes. Neque enim scientiam dialecticae aut cuiuslibet liberalis artis, sed fallaciam sophisticam condemnamus, praesertim cum sanctorum quoque patrum iudicio haec ars maxime commendetur et caeteris preferatur.

Laus dialecticae

[2.5] De cuius laude excellentissimus doctor Augustinus in libro De ordine his uerbis scribit: "Disciplinam disciplinarum, quam dialecticam uocant. Haec docet docere, haec docet discere. In hac seipsa ratio demonstrat atque aperit quid sit, quid uelit; scit scire, sola scientes facere non solum uult, sed etiam potest." Quam etiam idem auctor in libro de doctrina christiana non solum caeteris scripturis, uerum etiam sacris litteris maxime necessariam commendat dicens: "Restant ea quae non ad corporis sensus, sed ad rationem pertinent, ubi disputationis disciplina regnat et numeri. Sed disputationis disciplina ad omnia genera quaestionum quae in sacris litteris sunt penetranda ac discutienda, plurimum ualet. Tantum ibi cauenda est libido rixandi et puerilis quaedam ostentatio decipiendi aduersarium. Sunt enim multa quae uocantur sophismata, false conclusiones rationum et plerumque ita ueras imitantes ut non solum tardos sed ingeniosos etiam decipiant. Quod genus captiosarum conclusionum scriptura detestatur eo loco ubi dicitur: Qui sophisticam loquitur odibilis est".

[2.6] Tenet itaque haec philosophia acutissimi gladii instar, quo tyrannus ad perniciem, princeps utitur ad defensionem, ac pro intentione utentium, sicut plurimum prodesse, ita et plurimum nocere potest. Scimus quidem a Peripateticis, quos nunc dialecticos appellamus, nonnullas et maximas haereses tam Stoicorum quam Epicureorum rectis rationibus esse repressas; sicut est illa qua contra Stoicos disputant de libero arbitrio, et firmissimis astruunt argumentis quod, licet deus ab aeterno cuncta prouiderit atque ipsius prouidentiae omnino falli non possit, non tamen ideo cuncta ex necessitate proueniunt, ut scilicet humani pereat libertas arbitrii.

Alioquin, inquit princeps Peripateticorum Aristoteles in I Perihermeneias, "non oportebit consiliari neque negotiari". De libero autem arbitrio conuenientius alibi disserendum nobis reseruamus.

[2.7] Sed neque ullam scientiam malam esse concedimus, etiam illam quae de malo est; quae iusto homini deesse non potest, non ut malum agat, sed ut a malo precogita sibi prouideat, quod nisi cognitum, teste Boethio, uitare non posset. Non est enim malum scire, decipere uel adulterari, sed ista committere, quia eius rei bona est cognitio cuius pessima est actio; et nemo peccat cognoscendo peccatum, sed committendo. Si qua autem scientia mala esset, utique malum esset quaedam cognoscere ac iam absoluti a malitia deus non posset, qui omnia nouit. In ipso enim solo omnium plenitudo est scientiarum cuius donum est omnis scientia. Scientia quippe est comprehensio ueritatis rerum quae sunt, atque is cuncta ueraciter discernit cui ea quoque quae non sunt quasi praesentia assistunt. Unde et enumeratis donis spiritus eius, ipse spiritus scientiae esse dicitur. Sicut autem mali quoque scientia bona est, ad euitandum malum necessaria, ita potestatem etiam mali bonam esse constat et ad promerendum necessariam. Si enim peccare non possemus, nihil non peccando promereremur; et ei qui liberum non habet arbitrium, nullum ex his quae coactus agit debetur premium. At uero econtra, ut ait propheta, qui potuit transgredi et non est transgressus, facere mala et non fecit, iste merito in excelsis habitabit.

[2.8] Ex his itaque liquidum est nullam aut scientiam aut potestatem malam esse, quantumcumque mala sint exercitia ipsarum, cum et deus omnem tribuat scientiam et omnem ordinet potestatem. Qui etiam de potestate iniquissimi Pilati aduersus se ait: Non haberes in me potestatem nisi datum tibi esset desuper. Scientias itaque approbamus sed fallacis abutentium resistimus. Non enim, teste Tullio, mediocriter errant qui ex uitio hominis scientiam culpant.

[2.9] Est autem familiarissimum semper scientiae uitium et quasi naturaliter adherens ac proprium superbia, iuxta illud apostoli: scientia inflat, caritas aedificat.

[2.10] Haec quidem, omnis peccati initium, angelum primum statim a conditoris sui uisione, hoc est a uera beatitudine expulit: quae sicut illum apostatare fecit, ita et multos ei adhuc per haeresim acquirit.

Non enim ignorantia haeticum facit sed superbia, cum quis uidelicet, ex nouitate aliqua nomen sibi comparare desiderans, aliquid inusitatum proferre gloriatur quod aduersus omnes defendere nititur, ut superior omnibus uideatur, aut ne confutata sententia sua inferior caeteris habeatur.

[2.11] Ad quod facillime professores dialecticae pertrahi solent, qui quanto se magis rationibus armatos esse autumant, tanto securiores liberius quidlibet aut defendere aut impugnare presumunt; quorum tanta est arrogancia ut nihil esse opinentur quod eorum ratiunculis comprehendere atque edisseri non queat.

[2.12] Quibus, quod mirum est, ex scientia ignorantia generatur ut contrarium uitium uirtus pariat. Scientiam quippe superbia superbiam caecitas comitatur, cum quis uidelicet donum maximum, quod a deo accepit, sibi ascribit et non recognoscendo dantem amittit datum; et tanto postmodum deterior fit quanto melior ante factus factori gratias agere contempsit. Iustum quippe est ut cui plus committitur, plus ab eo exigatur. Talium uero ius tam execrationem et sensus et uitae reprobae ignominiam apostolus conspiciens ait: Qui cum cognouissent deum, non sicut deum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipientes cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Propter quod tradidit illos deus in passiones ignominiae etc.

[2.13] Haec illi effrenes et indomiti certatores attendant qui singulari superbie cornu erecti, in ipsum etiam conditorem irruentes, posuerunt in caelum os suum. A fallaciis quorum simplicitatem fidelium protegi precatur qui ait: Salua me ex ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem meam.

[2.14] De qualibus sponsa in Canticis: Capite, inquit, nobis uulpes paruulas quae demoliuntur uineas.

[2.15] A quibus et summopere apostolus cauendum admonet, hoc est a fallaciis ipsorum prouidendum, dicens: Cauete ne quis uos decipiat per philosophiam inanem secundum elementa mundi, ac si diceret: prouidete ab argumentis eorum qui de singulari et incorporea diuinitatis natura ad similitudinem corporum ex elementis constantium ratiocinari presumunt, non tam pro percipienda ueritate quam pro philosophiae suae ostentatione; ideoque ad eius notitiam minime assurgunt qui superbis resistit semper et humilibus dat gratiam.

[2.16] De talibus in Prouerbiis scriptum est: Abominatio domini est omnis illusor et cum simplicibus sermocinatio eius. Illusores ipse deludet et mansuetis dabit gratiam. Unde et ueritas ipsa: Confiteor, inquit, tibi pater, domine caeli et terre, quia abscondisti haec a sapientibus et prudentibus, et reuelasti ea paruulis.

[2.17] Stulta quippe mundi et infirma elegit deus ut confunderet quaecumque fortia, quia sapientia huius mundi stultitia est apud deum.

[2.18] Qui nisi mentem instruat interius, frustra qui docet aerem uerberat exterius. Quid est enim quod, cum alicuius doctoris uerba aequaliter ad aures diuersorum perferuntur, nec tamen aequaliter ab eis intelliguntur, nisi quod quibusdam presto est interior magister, quibusdam minime, qui quos uult etiam sine uerbo docet? De huius quidem magistri sapientia scriptum est: In maliuolam animam non introibit sapientia nec habitabit in corpore subdito peccatis.

[2.19] Quod nec ipsos latuit philosophos, qui notitiam dei non ratiocinando, sed bene uiuendo acquirendam censebant et ad eam moribus potius quam uerbis nitendum esse suadebant. Unde Socrates, ut supra meminimus, nolebat inmundos terrenis cupiditatibus animos se in diuina conari et ideo purgandae bonis, moribus uitae censebat instandum.

[2.20] Audiant saltem philosophorum consilium hi qui se philosophos profitentur. Audiant magistros suos, qui contempnunt sanctos, ut si uidelicet deum cupiunt intelligere, uelint ad intelligendum se bene uiuendo preparare et uiam humilitatis arripere, qua sola ad celsitudinem illam intelligentiae acceditur, non quidem peruenitur, quamdiu scilicet in hac mortali carne uiuitur. Corruptibile enim corpus aggrauat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Unde et dominus Moysi querenti faciem eius uidere respondit: Non uidebit me homo et uiuet. Ipsa quippe uisio diuinitatis ipsa est futura beatitudo, de qua dicit apostolus: Nunc uidemus per speculum in aenigmitate, tunc autem facie ad faciem; et alibi: In quem desiderant angeli prospicere. Sed et cum dictum est: Tollatur impius ne uideat gloriam dei, tale est: ne uidendo fruatur, quia uidere frui est. Tanta est enim illius gloriae beatitudo ut nemo eam uidere queat qui simul non sciat. Unde et psalmista: Saciabor, inquit, cum apparuerit gloria tua. Tunc quidem implebitur quod ipsa sapientia dei promittit dicens: Si quis diligit me, diligetur a patre meo, et ego diligam eum et manifestabo ei meipsum. Nisi enim seipse deus manifestet, nec tunc natura nostra eum uidere sufficet, nedum nunc mortales omni spurcitia peccatorum pleni ratiunculis suis comprehendere incomprehensibilem nitantur, qui nec seipsos nec quantulecumque naturam creaturae discutere ratione sufficiunt.

[2.21] Quae etiam maior indignatio fidelibus habenda esset quam eum se habere deum profiteri quem ratiuncula humana possit comprehendere aut mortalium lingua disserere? Hoc autem nec ipsos latuit philosophos, quorum maximus in Timeo suo ait: "Opificem genitoremque uniuersitatis tam inuenire difficile est quam inuentum impossibile est profari digne". Qui etiam, cum noym ex deo natam esse assereret, id explicare non presumpsit quod inexplicabili modo esse cognouit, sed tantum de ineffabili illa generatione dixit quantum uoluntas diuina permisit.

Qui etiam, teste Macrobio, "quid sit" deus, "dicere non est ausus, hoc solum de eo sciens quod sciri qualis sit ab hominibus non possit", qui nec ab ipsis spiritibus caelestibus maiori sapientia peditis plene cognoscitur.

[2.22] Unde Augustinus in libro quaestionum ueteris et nouae legis: "Cherubin", inquit, "et seraphin non comprehendunt penitus quid deus sit, quia "nemo nouit patrem nisi filius". Hermes quoque, cum de filio dei supra loqueretur, adiunxit "Cuius nomen non potest humano ore narrari". Hinc est enim quod merito deum appellabant

ignotum, quem soli mundo corde conspiciere possunt; cuius quidem ignoti dei aram magnus ille philosophus Dionisius Ariopagita apostolo Paulo legitur ostendisse.

[2.23] Quid ad hoc responsuri sunt professores dialecticae, si illud ratione conantur discutere quod praecipui doctores eorum perhibent explicari non posse?

[2.24] Credi tamen salubriter debet quod explicari non ualet, quia auctore Gregorio, "fides non habet meritum, cui humana ratio prebet experimentum". Ad hoc et illud Ambrosii occurrit consilium De fide ad Gratianum imperatorem scribentis his uerbis: "Mihi impossibile est generationis scire secretum. Supra potestates, supra angelos, supra cherubin, supra seraphin, supra omnem sensum est. Scrutari non licet superna misteria. Licet scire quod natus, non licet discutere quemadmodum". Item idem: "Credere iussum est, non discutere permissum". Ac rursus adiecit: "Misterium patris nec angeli potuerunt comprehendere".

[2.25] At quoniam neque sanctorum neque philosophorum auctoritate inopportunitas argumentorum refelli potest, nisi humanis rationibus eis obsistatur qui humanis rationibus inuehantur decreuimus et stultis secundum stultitiam suam respondere et eorum impugnationes ex ipsis artibus quibus nos impugnant conquassare. Nam et diuino fretus auxilio paruulus Dauid immensum et tumidum Goliath proprio ipsius gladio iugulauit; et nos eodem dialecticae gladio, quo illi animati simplicitatem nostram impugnare nituntur, in ipsos conuerso robur eorum aciesque argumentorum suorum in domino dissipemus, ut iam minus simplicitatem fidelium aggredi presumant, cum de his confutati fuerint de quibus praecipue impossibile eis uidetur responderi: de diuersitate scilicet personarum in una et indiuidua penitus ac simplici diuina substantia et de generatione uerbi seu processione spiritus.

[2.26] De quo quidem nos docere ueritatem non promittimus, quam neque nos neque aliquem mortalium scire constat, sed saltem aliquid uerisimile atque humanae rationi uicinium nec sacrae scripturae contrarium proponere libet aduersus eos qui humanis rationibus fidem se impugnare gloriantur, nec nisi humanas curant rationes multosque facile assentatores inueniunt, cum fere omnes animales sint homines ac paucissimi spirituales. Sufficit autem nobis quocumque modo summorum inimicorum sacrae fidei robur dissipare, presertim cum alio modo non possimus, nisi per humanas rationes satisfecerimus.

[2.27] Quicquid itaque de hac altissima philosophia disseremus, umbram, non ueritatem esse profiteamur, et quasi similitudinem quandam, non rem. Quid uerum sit, nouerit dominus; quid uerisimile sit ac maxime philosophicis consentaneum rationibus quibus impetitur, dicturum me arbitror.

1

[2.28] Primum itaque ponendum est totius disputationis thema et summa fidei breuiter concludenda, de unitate scilicet diuinae substantiae ac trinitate personarum quae in deo sunt, immo deus sunt unus. Deinde obiectiones aduersus positionem fidei, tandem solutiones subiciemus.

Summa fidei circa unitatem et trinitatem

[2.29] Tenet itaque christiane fidei religio unum tantummodo deum esse ac nullo modo plures esse deos, unum dominum unum creatorem omnium tam uisibilem quam inuisibilem unum aeternum, unum omnipotentem, unum inmensum; ac per omnia solam praedicat et credit unitatem, excepto hoc quod ad trium personarum attinet discretionem patris scilicet et filii et spiritus sancti. Hae uero tres personae sibi per omnia coaequales sicut et coaeternae sunt, quia nullam dignitatis differentiam habere possunt quarum eadem penitus substantia est deitatis, unica singularis, omnino simplex, hoc est ab omnino simplex, hoc est ab omni penitus qualitate uel proprietate formae immunis, omnino indiuisibilis, ut nullas scilicet partes in quantitate suae essentiae possit habere.

[2.30] Sunt autem hae personae, quarum tantum eadem est penitus singularis substantia, ita ab inuicem distinguendae ut patris proprium sit a seipso tantum, non ab alio esse, et coaeternum sibi filium aeternaliter gignere, filii autem proprium sit a solo patre aeternaliter tam gigni quam genitum esse, non creatum, non factum, non procedentem, sed tantummodo esse genitum. At uero spiritus sancti proprium est a patre simul et filio procedere, non creatum esse, non factum, non genitum, sed procedere tantum. Et haec quidem est trium personarum ab inuicem discretio, quam plenius in sequentibus expediemus.

[2.31] Quarum licet unaqueque sit deus siue dominus, non tamen plures dii sunt aut domini, cum una sit penitus indiuidua ac singularis trium personarum essentia siue substantia. Unde nec substantiae differentiam ab inuicem habent hae personae, quia non est aliud pater quam filius uel spiritus sanctus, uel filius quam spiritus sanctus. Non est, inquam, aliud in natura, cum unaqueque trium personarum sit eadem diuina substantia. Sed alius est in persona alter ab altero, ita scilicet discretus personaliter pater a filio uel spiritu sancto ut neque pater sit filius neque spiritus sanctus, quia licet alter sit hoc idem quod alter est secundum naturam eiusdem diuinae substantiae, tamen alius est hic quam ille, cum sit ab eo personaliter discretus.

[2.32] Nam et Socrates alius est personaliter a Platone, hoc est ita ab eo in propria essentia discretus ut hic non sit ille; nec tamen aliud est ab eo, hoc est substantialiter differens, cum ambo sint penitus eiusdem naturae secundum eiusdem speciei conuenientiam, in eo scilicet quod uterque ipsorum homo est; atque ideo nulla substantiali differentia disiuncti sunt ut hic aliud sit quam ille ex diuersae speciei substantia, sed alius, ut dictum est, in persona, ex discretionem scilicet proprie substantiae. Multo minus ergo aliqua trium personarum quae in deo sunt dicenda est aliud ab alia, quarum unica est penitus substantia singularis, nullam partium aut formarum diuersitatem recipiens. Quippe quod partibus constat, ut diximus, ipsis partibus naturaliter posterius est.

Quid sit simplex diuina substantia siue informis

[2.33] Nulli etiam fidelium dubium esse arbitror diuinam substantiam, sicut partium constitutione, ita etiam ab omni proprietatis informatione esse alienam, ut uidelicet in ea nihil esse possit quod non sit ipsa. Unde Augustinus in XI De ciuitate dei disputans de simplicitate ac sinceritate diuinae substantiae ait: "Non propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus quia est pater in ea solus aut filius solus aut spiritus, aut sola. est ista nominis trinitas sine subsistentia personarum, sicut sabelliani putauerunt; sed ideo simplex dicitur quia hoc est quod habet, excepto quod relatiue queque persona ad alteram dicitur. Nam utique pater habet filium, nec tamen ipse est filius, et filius patrem, nec tamen est pater. In quo uero ad semetipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet; sicut ad semetipsum dicitur uiuus, habendo utique uitam, et eadem uita ipse est. Propter hoc utique natura haec dicitur simplex quod non sit aliud habens, aliud quod habet, sicut in caeteris rebus." "Neque enim uas habens liquorem liquor est nec corpus color; nec aer lux siue feruor, nec anima sapientia est. Hinc est quod etiam priuari possunt rebus quas habent, et in alios habitus uerti atque commutari". Idem in VII Confessionum ad deum loquens ait: "Nec cogaris inuitus ad aliquid, quia uoluntas tua non est maior quam potentia. Esset autem maior, si teipso tu ipse maior esses". Item: "Voluntas et potentia dei deus ipse est".

[2.34] Bene autem spiritualis doctor diuinam substantiam simplicem astruit, hoc est ab omni accidente, ab omni formae participatione immunem, ut nihil scilicet in deo sit quod deus non sit. Omne quippe quod subsistit aut aeternum sit, ut deus, aut cepit, ab eo summo principio quod deus est ducens exordium. A se quippe nihil est, praeter illud a quo sunt omnia.

[2.35] Si itaque potentia dei siue sapientia, aut etiam pars aliqua seu aliud aliquid in deo sit quod deus non sit, utique ab ipso incoepit a quo sunt omnia. Quod si incoepit aut potentia eius aut sapientia, profecto ipse qui aeternus est extitit absque istis, ut uidelicet non semper aut potens fuerit aut sapiens, donec scilicet ipse impotens in seipso potentiam creasset aut adhuc insipiens sapientiam sibi condidisset. Quae cum fecerit absque discretione sapientiae, quippe quam nondum habebat, utique nonnulla eius opera irrationabilia sunt.

[2.36] Si quis autem dicat qualitates in deo sic esse ut nec deus sint nec a deo facte, sed in deo aeternaliter permanentes atque ipsi diuinae substantiae, in qua sunt, coaeternas esse, quaerendum restat utrum ei substantialiter an accidentaliter insint. Si autem substantialiter, ut scilicet diuinam substantiam conficiant, profecto ipso deo naturaliter priores sunt, cui esse conferunt, sicut rationalitas homine.

[2.37] Quod si per accidens insunt, posteriores sunt ipso, natura saltem, si non tempore, ita scilicet ut ipsa diuina substantia sic eas habeat ut tamen absque illis possit incorrupta permanere, cum eas uidelicet ad subsistendum non requirat. Omne quippe accidens, teste Porphyrio, tam adesse quam abesse potest subiecto in quo est praeter corruptionem ipsius, etiam si numquam actualiter contingat ipsum a subiecto recedere.

[2.38] Qui etiam proprium, quod in natura speciei insitum esse uidetur, posterius specie naturaliter esse confirmat, eo scilicet quod substantiam speciei non conficiat sicut substantiales, id est specificae differentiae. Ait enim: "Species ante subsistit quam proprium; proprium uero postea fit in specie. Oportet enim hominem esse ut sit risibile".

[2.39] Si ergo sapientia forma sit in deo non substantialis ei, sed magis accidentaliter, utique ipse absque sapientia deus esse posset ac similiter absque potentia, ut uidelicet deus esset, nec tamen potens aut sapiens esset. Quod non solum catholicus, uerum etiam abhorret haereticus.

[2.40] His itaque rationibus patet diuinam substantiam omnino indiuiduam, omnino informaem perseuerare, atque ideo eam recte perfectum bonum dici et nulla re alia indigens, sed a seipso habens, non aliunde quod habet accipiens. Creaturae autem quantumlibet bonae adiunctione egent alterius, ex qua quidem indigentia imperfectionem suam profitentur. Virtutes quippe, quae animam bonam faciunt, subiecto indigent quo sustententur, quia pietas esse non poterit, si non habeat fundamentum in quo sit. Ipsa autem anima, ut bona sit, uirtutum indiget ornamentis.

[2.41] Cum itaque diuina substantia singularis prorsus et unica sit, in qua tres personae consistunt, ita ut unaqueque personarum sit eadem penitus substantia quae est et altera, nec ulla sit partium aut formarum diuersitas illius simplicis boni, multo minus haec persona aliud ab illa dici potest quam Socrates a Platone, cum uidelicet trium personarum una sit singularis essentia, Socratis uero et Platonis non sit eadem essentialiter substantia, sed magis discrete eorum substantiae, ita quidem ut haec essentia Socratis non sit illa Platonis. At uero eadem essentia quae est patris, eadem penitus est filii, eadem etiam prorsus est spiritus sancti. Nec minus tamen pater alius est, id est diuersus in persona a filio siue a spiritu sancto, necnon et filius a spiritu sancto, cum hic non sit ille, licet sit illud quod ille.

[2.42] Magna autem et subtilissima discretio hic adhibenda est, ut nec identitas singularis substantiae et indiuidua unitas essentiae impedimento sit diuersitati personarum, nec diuersitas personarum impedimento sit singularitati substantiae, sed simul et unus omnino in singularitate substantiae sit deus, et trinus ipse sit in trium personarum discretione.

[2.43] Quo in loco grauissime et difficillime dialecticorum quaestiones occurrunt. Hi quippe ex unitate essentiae trinitatem personarum impugnant ac rursus ex diuersitate personarum identitatem essentiae oppugnare laborant. Horum itaque obiectiones primum ponamus, postea dissoluamus.

2. Prima obiectio aduersus trinitatem

[2.44] Aut enim, inquiunt, haec diuersitas personarum in solis uocabulis consistit, non in re, ut uidelicet uocabula tantum diuersa sint et nulla sit in deo rei diuersitas, aut in re sola et non in uocabulis, aut simul et in re et in uocabulis. At uero si alterum horum auferrit poterit, non remanebit in utrumque. Quod si ad uocabula respiciamus, iam non est trinitas personarum aeterna, cum ipsa impositio nominum ab hominibus facta sit.

[2.45] II. Praeterea, si ad numerum uocabulorum haec distinctio personarum sit accipienda, multo plures personas confiteri quam tres nos oportet, quia multa sunt et alia diuinae substantiae nomina, sicut hoc nomen "deus" uel "dominus" uel "aeternus" uel "immensus" uel "creator" et alia infinita nomina.

[2.46] III. Sin autem haec diuersitas personarum magis accipienda sit in ipsa re quam in uocabulis, in deo autem nihil est in re praeter singularem substantiam et indiuiduum et informem, quis dubitet trinitatem accipi secundum substantiae unitatem, ut et trinus sit in substantia dicendus deus?

[2.47] IIII. Aut si idem penitus in deo substantia sit et personae, ut uidelicet nihil aliud substantia sit quam personae uel personae quam substantia, numquid si unus est deus in substantia, unus est et in personis? Aut si trinus est in personis, trinus est et in substantia?

[2.48] V. Quomodo etiam tres personae sunt, ubi nullo modo tria sunt?

Aut quomodo tria sunt, si multa non sunt? Aut quomodo multa esse possunt, si nulla sit rerum multitudo? At uero multitudo rerum esse non potest ex una tantum re, nisi uidelicet ex pluribus constet partibus. Partes autem nulle in ipso esse possunt, ut supra confirmauimus. Quomodo ergo trinitas ibi est ubi nulla est multitudo?

Aut quomodo tres sunt, si multi non sunt?

[2.49] VI. Praeterea, quomodo dicitis: "talis pater, qualis filius uel spiritus sanctus", si nulla sit personarum similitudo, quarum nulla est multitudo? Omne quippe simile in aliquo dissimile est, et nulla est nisi in discretis rebus similitudo. Unde nemo hunc hominem et hunc album similes dicit, cum non sint ab inuicem essentialiter discreti.

[2.50] VII. Amplius, cum unumquodque quod existit aut substantia sit aut forma in substantia subsistens, sicut est albedo uel pictas aut quaelibet res nouem predicamentorum, quomodo possunt esse aliqua multa, nisi aut substantiae sint aut formae aut ex utrisque coniuncta?

[2.51] VIII. Aut et cum deus substantia sit et hoc nomen "deus"

substantiae sit, non personae, hoc est propter naturam substantiae non propter personam distinguendam inuentum, sicut est "pater" uel "filius", quomodo melius dicitur deus "trinus" quam substantia "trina" uel quam pater "trinus"? Sicut enim una tantum substantia est et unus pater, ita etiam unus tantum deus, non plures.

[2.52] VIII. Trinus etiam deus uel trina substantia quid aliud sonat quam tres dii uel tres substantiae? Quippe quid aliud est trina oratio quam tres orationes, uel bina percussio quam duae percussiones?

[2.53] X. Quomodo etiam fieri potest ut tres personae ita ab inuicem sint discrete ut haec non sit illa et unaqueque ipsarum personarum substantia sit et deus, et non sint ideo plures substantiae uel dii?

Quippe quid aliud est dicere plures substantiae quam dicere plura quorum unumquodque est substantia? Ipsum nempe plurale uocabulum nihil aliud est quam geminatio uel multiplicatio sui singularis, ut uidelicet plurale multa simul nominet quibus singillatim conuenit singulare.

[2.54] XI. Qua etiam ratione melius dicuntur tres personae, quia unaqueque ipsarum persona est, quam tres dii uel tres substantiae, cum unaqueque ipsarum deus sit siue substantia?

[2.55] XII. Quod si ideo plures substantias uel plures deos dici negemus, quia, licet unaqueque personarum substantia sit siue deus, nulla est unius personae differentia ad aliam in eo quod substantia est uel deus, profecto eadem ratione numquam dicendum est plures homines nec etiam plures personas, cum uidelicet hic homo non differat ab illo in eo quod homo est, aut haec persona ab illa in eo quod persona est.

[2.56] XIII. Quomodo etiam uere dicimus "tres personae sunt", si multa entia non sunt, hoc est multae essentiae? Ipsurum quippe participium ubique in numero suum uerbum sequitur, ut uidelicet de quo dicimus "ambulat" dicamus "est ambulans", et de quibus dicimus "ambulant"

dicamus "sunt ambulantia". Unde Aristoteles: "Nihil", inquit, "differt dicere hominem ambulare et hominem ambulans esse". Ex quo apparet quod de quibuscumque dicimus "sunt", dici oportet "sunt entia", id est essentiae.

[2.57] XIII. Quomodo etiam hoc nomen "deus" singulare est et non magis uniuersale, si plura sint personaliter discreta, hoc est numero differentia, de quibus singulis predicetur, cum uidelicet et pater deus sit et filius deus et spiritus deus, nec iste sit ille?

[2.58] XV. Quae etiam rerum differentia esse potest, ubi eadem est singularis et indiuidua penitus essentia? Omnis quippe differentia aut in rebus discretis accipitur, cum uidelicet haec essentia non est illa, aut in eadem re secundum uariationem eius uel aliquam mutationem per temporis successionem, ut si aliquis modo stet, modo sedeat.

Discretio autem rerum nulla est ubi unica est et indiuidua essentia.

Sed nec in deo ulla potest esse uariatio, cum scriptum sit: Apud quem non est transmutatio nec uicissitudinis obumbratio. De quo etiam ille philosophus ait:

Qui tempus ab euo Ire iubes stabilisque manens das cuncta moueri

Cuius etiam uerum esse et incommutabile ipsemet dominus aperit dicens:

Ego sum qui sum

et propheta:

Qui est, misi me ad uos.

Prima obiectio aduersus unitatem

[2.59] Praeterea, cum pater sit deus, hoc est haec essentia diuina, et deus sit filius, numquid et pater est filius? Quomodo enim ex eo quod pater est deus et deus est aeternis, melius ostenditur pater esse aeternus quam ex eo quod

pater est deus et deus est filius siue incarnatus, pater etiam esse filius siue incarnatus? Praesertim cum hoc nomen "deus" singulare esse constet, sit ut hoc nomen "Socrates"

immo etiam magis singulare, hoc est indiuiduum uidetur, cum indiuiduum, hoc est omnino indiuisibilem ac prorsus simplicem unicamque substantiam significet?

[2.60] II. At uero cum hic sedens sit Socrates et Socrates sit albus, constat etiam hunc sedentem esse album, cum eadem prorsus essentia sit huius sedentis et huius albi; nec multa numero dicuntur hic sedens et hic albus, cum eadem sit essentia huius et illius. Quae diuersis licet occupata sit formis, non tamen aut multae personae aut multa numero Socrates esse dicitur. Alioquin hoc nomen "Socrates" uniuersale esset potius quam singulare, cum de differentibus mimero diceretur. III.

Multo autem minus multa numero in deo sunt ubi nec ulla est formarum multitudo; et multo magis concedendum est in teo quod hic qui pater est, filius est, quam in creaturis, in quibus est saltem formarum diuersitas atque substantiae instabilitas assiduae uariatio.

[2.61] IIII. Quomodo ergo, si concedamus in creaturis propter identitatem essentiae quod hic sedens est hic albus, uel hic qui pater est filius est, non hoc magis in deo recipiamus, ut is uidelicet qui pater est, filius sit, cum sit utriusque unica et indiuidua prorsus ac mera substantia, aut hic qui pater est, sit incarnatus sicut et filius, cum eadem substantia quae pater est carnem susceperit, sicut ea quae filius est, cum eadem penitus substantia sit utriusque personae?

[2.62] V. Denique, cum nihil in deo sit praeter unicam essentiam simplicis et indiuiduae omnino substantiae et deus deum generet, hoc est pater filium, numquid substantia substantiam generat? Et cum eadem sit penitus substantia quae generatur cum ea quae generat, numquid idem seipsum generat? Quod autem eadem res seipsam gignat, non solum omnium ratio, uerum etiam sanctorum patrum scripta detestantur, maxime in hac ipsa generatione diuina, de qua Augustinus in I De trinitate ait: "Qui putat eius potentiae deum ut seipsum ipse genuerit, eo plus errat quod non solum deus ita non est, sed nec spiritualis creatura nec corporalis. Nulla enim omnino res est quae seipsam gignat".

[2.63] His et consimilibus obiectis respondere non differamus, in ipso confisi de quo loquimur, in ipso securi pro quo dimicamus. Summa, ut arbitror, omnium quaestionum haec est: quomodo scilicet in tanta unitate indiuidue ac penitus mere substantiae diuersitatem personarum consideremus, cum nullus differentiae modus a philosophis distinctus uideatur hic posse assignari secundum quem diuersitas personarum ualeat ostendi.

3

[2.64] Ad quod illud primum respondendum esse arbitror quod mirabile non debet uideri, si illa diuinitatis natura, sicut singularis est, ita singularem modum loquendi habeat. Equum equidem est ut quod ab omnibus creaturis longe remotum est, longe diuerso genere loquendi efferatur, nec illa unica maiestas communi ac publica locutione coerceatur; nec quod omnino incomprehensibile est atque ineffabile ullis subiaceat regulis, cui sunt omnia subiecta, quod nec ab homine intelligi potest, qui ad manifestandos intellectus suos uoces instituit. Hoc autem nec philosophorum latuit reuerentiam, qui quantum reuerenti sint semper summum illud bonum uerbis etiam attingere quod omnino incomprehensibile atque ineffabile profitentur, ex suprapositis liquidum est, cum summus philosophorum "nec quid sit dicere ausus sit, hoc solum de eo sciens quod sciri non possit ab homine". Hoc enim docere recte sophiae ipsi incarnandae reseruandum erat ut ipse per seipsum sui notitiam afferret deus, cum ad eius notitiam nulla assurgere creatura sufficiat. Ipse itaque solus quid ipse sit manifeste aperuit, cum gentili illi et samaritanae mulieri ait: Spiritus est deus, hoc est diuinitas spiritualis substantia est, non corporalis. At uero sicut in corporibus alia aliis subtiliora sunt, utpote aqua quam terra, et aer quam aqua, et ignis quam aer, ita longe et inexcogitabili modo omnium spirituum naturam ita proprie sinceritatis subtilitate diuinitas transcendit, ut in comparatione eius omnes alii spiritus quasi corpulenti seu corpora quaedam dicendi sint.

[2.65] De qua si quid forte philosophi dicere animati sunt, ad similitudines et exempla se contulerunt, quasi praesumptionem suam uelantes, ne de ineffabili fari uiderentur, cuius gloriam in creaturis quoquo modo, non in ipso, uestigabant atque per ipsas assignabant.

[2.66] Quod autem illi quoque doctores nostri qui maxime intendunt logicae, illam summam maiestatem quam "ignotum deum" esse profitentur, omnino ausi non sunt attingere aut in numero rerum comprehendere, ex ipsorum scriptis liquidum est. Cum enim omnem rem aut substantiae aut alicui aliorum generalissimorum subiciant, utique et deum, si inter res ipsum comprehenderent, aut substantiis aut quantitibus aut caeterorum predicamentorum rebus connumerarent, quod nihil omnino esse ex ipsis conuincitur. Omnes quippe res praeter substantias per se existere non possunt, nisi scilicet subiectis substantiis sustententur, ut albedo nulla ratione esse potest nisi in subiecto corpore, aut pietas nisi in anima, aut quaelibet res nouem predicamentorum nisi subiectis substantiis insint. Substantiae uero in propria natura per seipsas subsistere ac perseuerare possunt, omnibus etiam aliis rebus destructis. Unde et substantiae quasi "subsistentiae" dictae sunt, et caeteris rebus quae eis assistunt, non per se subsistunt, naturaliter priores sunt. Unde liquidum est deum, qui omnium rerum est unicum et singulare principium, nullo modo in eo rerum numero contineri quae substantiae non sunt. Sed nec substantiae secundum eos supponitur deus, licet ipse maxime sit res per se existens, et uerum et incommutabile esse ipse solus a se habeat, a quo sunt omnia.

[2.67] Quod facile conuinci potest ex ipsis scriptis omnium dialecticam tractantium quae nunc latinitas celebrat, Porphyrii scilicet, Aristoteles et Boethii. Ait quippe Porphyrius in Isagogis suis ad Categorias Aristotelis, ait, inquam: "Unamquamque substantiam una specie participare, pluribus uero accidentibus et separabilibus et

inseparabilibus". Aristoteles quoque in Categoriis proprie proprium substantiae assignans, inquit: "Maxime autem proprium substantiae uidetur esse quod, cum sit unum et idem numero, contrariorum est susceptibile". Item idem de eodem: "Quare proprium erit substantiae quod, cum unum et idem numero sit, susceptibile est contrariorum".

[2.68] Cum itaque deo ista aptari omnino non possunt, cuius substantia nec accidentibus uariari nec ullis omnino formis subiaceri potest, liquet nec inter substantias eum philosophos recepisse, ea profecto ratione qua Plato "inter nullam et aliquam substantiam" ylem collocauit, quam omnino adhuc "informem" conceperit. Neque enim substantia non est deus, si uere subsistentiae naturam et incommutabile esse in ipso attendamus. Nec rursus substantia est, si usitatam nominis substantiae appellationem sequamur, cum uidelicet accidentibus subiectus esse non possit. Unde et illo argumento non esse substantia deus aperte ostenditur quo Boethius probat in II Topicorum albedinem non esse substantiam his uerbis: "Substantia est quod omnibus accidentibus possit esse subiectum, albedo autem nullis accidentibus subiecta est; albedo igitur substantia non est".

[2.69] Patet itaque a tractatu peripateticorum illam summam maiestatem omnino exclusam esse nec ullo modo regulas aut traditiones eorum ad illam summam atque ineffabilem celsitudinem conscendere, sed creaturarum naturis inquirendis eos esse contentos, quas nec adhuc comprehendere ac ratione discutere sufficiunt.

[2.70] Quod uero omnis hominum locutio ad creaturarum status maxime accomodata sit, ex ea praecipua parte orationis apparet sine qua, teste Prisciano, nulla constat orationis perfectio, ex ea scilicet quae dicitur "uerbum". Haec quippe dictio temporis designatiua est, quod incoepit a mundo. Unde si huius partis significationem recte attendamus, oportet per eam cuiusque constructionis sensum infra ambitum temporum coerceri, hoc est ad eas res tantum inclinari quas temporaliter contingere non aeternaliter subsistere uolumus demonstrare. Unde cum dicimus deum priorem esse mundo siue exstitisse ante tempora, quis sensus in his uerbis uerus esse potest de praecessione dei ac successione istorum, si haec uerba ad hominum institutionem accipiamus secundum ipsam temporis significationem, ut uidelicet dicamus deum secundum tempus priorem esse mundo uel exstitisse, hoc est in praeterito tempore fuisse antequam tempus aliquod esset?

[2.71] Oportet itaque, cum ad singularem diuinitatis naturam quascumque dictiones transferimus, eas inde quandam singularem significationem seu etiam constructionem contrahere atque ipsas, per hoc quod omnia excedit, necessario propriam institutionem excedere.

Constat quippe iuxta Boethium et Platonem "cognatos, de quibus loquuntur, rebus oportere <esse> sermones". Quod recte Gregorius attendens in prologo Moralium ait: "Indignum uehementer existimo ut uerba caelestis oraculi restringam sub regulis Donati".

[2.72] Sed nec proprium et usitatum nomen dei ad illam unicam diuinitatis maiestatem, quae excogitari non ualet nedum disseri, ipsi magni philosophi nouerunt accommodare, qui cum deos in arte nominant, quos animali rationali supponunt, planetas intelligunt, iuxta illud Boethii, super Porphyrium: "Quandocumque deum supponimus animali, secundum illam propositionem facimus quae solem, stellas atque hunc totum mundum animatum esse confirmat; quos etiam deorum nomine appellauerunt".

[2.73] Quid itaque mirum si, cum omnia ineffabiliter transcendat deus, omnem institutionis humane sermonem excedat? Et cum eius excellentia omnem longe exsuperet intellectum, propter intellectum autem uoces institute sint, quid mirum si effectus transcendit qui transcendit et causas? Multo quippe facilius res excogitari potest quam edisseri ualet. Quid etiam mirum si in seipso deus philosophorum regulas infringat, qui in factis suis eas frequenter quassat, cum uidelicet aliqua noua contra naturam facit siue supra naturam, hoc est supra hoc quod prima rerum institutio potest? Numquid enim in illuminatione caeci nota illa philosophorum illorum regula infringitur qua ab Aristotele dictum est: "Ab habitu in priuationem fit mutatio, a priuatione uero in habitum impossibile est; neque caecus factus rursus uidet" etc.?

[2.74] Quod si, ut philosophos salues, ea quae per miracula fiunt excipias aut in his uocabula propriam significationem non obseruare dicas, ut uidelicet improprie dicatur uisio quae per miraculum contingit, quanto magis in ipso auctore miraculorum idem concedi oportet.

Inuectio in dialecticos

[2.75] Responde tu mihi, astute dialectice seu uersipellis sophista, qui auctoritate peripateticorum me arguere niteris de differentia personarum quae in deo sunt, quomodo ipsos doctores tuos absoluis secundum traditiones quorum ut iam ostendimus nec deum substantiam esse nec aliquid aliud cogeris confiteri?

[2.76] Quod si uis conscendere ad illud quod ipsi ausi non sunt attingere atque de illo ineffabili ac summo bono ratiocinari ac loqui presumas, disce locutionum modos ab ipsa sapientia dei incarnata traditos atque a sanctis patribus, quos spiritus sancti organum fuisse uita ipsorum et miracula attestantur.

[2.77] Recogita tecum ac diligenter considera quoniam unaqueque scientia atque cuiuslibet artis tractatus propriis utitur uerbis, et unaqueque doctrina propriis locutionibus gaudet, et saepe eiusdem artis tractatores uerba uariare delectat, quia semper "in omnibus", teste Tullio, "identitas mater est satietatis", hoc est fastidium generans. Quanto magis ergo illius singularis et summi boni tractatores singularia uerba habere oportuit quibus id quod singulare est singulariter efferretur, nec publicis et uulgaribus locutionibus illud ineffabile, illud incomprehensibile coerceretur. De quo si quid dicitur, aliqua similitudine de creaturis ad creatorem uocabula transferimus; quae quidem uocabula homines instituerunt ad creaturas designandas, quas intelligere potuerunt, cum uidelicet per illa uocabula suos intellectus manifestare uellent.

[2.78] Cum itaque homo uoces imlenelit ad suos intellectus manifestandos, deum autem minime intelligere potuerit, recte illud ineffabile bonum effari nomine non est ausus. Unde in deo nullum propriam inuentionem uocabulum seruare uidetur, sed omnia quae de eo dicuntur, translationibus et parabolicis aenigmatibus inuoluta sunt et per similitudinem aliquam uestigantur ex parte aliqua inductam, ut aliquid de illa ineffabili maiestate suspicando potius quam intelligendo degustemus. Et quoniam minus plenarias similitudines inuenimus at illud quod singulare est inducendas, minus de eo satisfacere possumus per similitudines.

[2.79] Quas tamen possumus aggrediemur, maxime ut pseudodialectorum inopportunitatem refellamus, quorum disciplinas et nos paululum attigimus atque adeo in studiis ipsorum profecimus, ut deo adiuuante, ipsis in hac re per humanas rationes, quas solas desiderant, satisfacere nos posse confidamus. Habet enim humanas etiam rationes conditor ipse rationis, qui nos per sapientem illum admonet dicens: Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse uideatur.

[2.80] Illud autem primum remoueamus obstaculum, quod de differentia personarum unius penitus essentiae opponunt, cum hic differentiae modus tam philosophis quam caeteris omnibus uideatur ignotus.

De differentia personarum

[2.81] Quod autem nobis Porphyrium opponunt, qui de differentiis tractans modos differentiarum distinxit, sub quibus modus iste differentiae personarum quae in deo sunt non cadit, nihil impedit. Ibi quippe solummodo differentias tractat quae in formis consistunt, quando uidelicet res discrete diuersis ab inuicem formis distant, uel eadem res per formas sibi inuicem succedentes permutatur. In deo autem mille formae sunt; nec tamen deo minus eum a creaturis differre dicimus, licet Porphyrius in tractatu differentiae hanc differentiam caeteris non connumeret. Multos etiam alios differentiae modos preter hos quos Porphyrius distinguit, fateri cogimur. Quos omnes ut plenius ac diligentius prosequamur, distinguendum est quot et quibus modis "idem" accipiatur siue etiam "diuersum", praesertim cum totius controuersie summa ex identitate diuinae substantiae et diuersitate personarum pendeat, nec aliter ipsa queat terminari controuersia, nisi ostendamus hanc identitatem illi diuersitati non esse contrariam. Quod ut diligentius fiat, praemittendum est, ut diximus, quot modis dicatur "idem" et quot "diuersum".

3. De "eodem" et "diuerso"

[2.82] Sex autem modis ac pluribus fortassis utrumque dicitur. "Idem"

namque siue "unum" aliquid cum aliquo dicitur secundum essentiam siue secundum numerum, idem definitione, idem similitudine, idem pro incommutato, idem effectum. Totidem modis e contrario dicimus "diuersum" ac fortassis pluribus modis.

[2.83] Idem esse secundum essentiam dicimus quorumcumque eadem est essentia, ita scilicet ut hoc sit illud, sicut idem est ensis quod mucro, uel substantia quod corpus siue animal siue homo siue etiam Socrates, et album idem quod durum, et omnia eadem essentialiter dicuntur quaecumque praedicatione essentiae inuicem coniungi possunt, quod tale est ac si diceremus idem praedicatione. II. Verum est enim substantiam esse corpus siue animal, licet non omnem. Et haec quidem omnia, quae uidelicet eadem sunt essentialiter, eadem numero esse necesse est, sed non conuertitur. Nam fortassis haec manus idem est numero cum homine isto cuius est pars, et nulla pars a suo toto diuersa est numero; nec tamen essentialiter idem est pars quod totum, cum ipsa essentia partis non sit essentia totius, nec sibi inuicem praedicatione coniungi queant. Nulla itaque numero diuersa sunt nisi quae tota essentia sua ita ab inuicem sunt discreta ut neque istud sit illud, nec aliquid de isto sit de illo, hoc est nullam communicent partem. Sola itaque illa numero diuersa sunt quorum diuersitas numerando assignari ualet, cum uidelicet dicitur unum, duo, tria etc.

Nemo quippe pro homine toto dicit "unum", et postea quasi addendo manum dicit "duo", quia cum manus cum caeteris membris in toto homine iam sit comprehensa, non potest iam addi ad ipsum hominem manus; nec numerus multiplicari ualet, nisi transeamus ad aliud quod antea non comprehenderamus. Sunt itaque eadem numero, hoc est non diuersa numero, quaecumque non tota quantitate essentiae suae discreta sunt, si uidelicet uel hoc sit illud, uel quod est de isto sit de illo.

[2.84] III. Ex his autem quaedam definitione quoque eadem dicuntur, sicut ensis et mucro, uel album et candidum, uel Marcus et Tullius et quorumcumque eadem penitus est definitio, quia non solummodo ensis mucro est et mucro ensis est, uerum etiam ex hoc quod ensis est, mucro est, et e conuerso. Hoc autem modo Boethius idem accipit in I Topicorum, ubi ait quaestionem de definitione esse de eodem, ueluti cum quaeritur "utrum idem sit utile quod honestum", eo, inquit, quod "quarum rerum eadem est definitio, ipsae res eadem sunt, et quarum rerum definitio est diuersa, ipsae res sunt diuersae".

[2.85] Definitionem autem hoc loco accipimus, quae ex integro uim et proprietatem definiti exprimit et sententiam nominis in nullo excedit nec ab eo exceditur, ut si quis definiens corpus, dicat ipsum esse substantiam corpoream, non substantiam coloratam. Quamuis enim haec definitio "substantia colorata" omnibus et solis corporibus conueniat sicut illa, non tamen uim et sententiam huius nominis quod est corpus aperit sicut facit illa, quia hoc nomen "corpus" colorem non determinat, quod est accidens corpori, sicut determinat corporeitatem, quae est ei substantialis. Nec ita haec definitio ostendit id quod proprietas corporis exigit, ex eo scilicet quod corpus est, sicut illa facit. Tale est ergo dicere quod ensis et mucro idem sunt definitione, ac si diceretur eadem essentia ita esse ensis et mucro quod, ex eo quod ensis est, necessario exigit ut mucro sit, et econuerso, ut uidelicet non solum eadem essentia sit ensis et mucro, uerum etiam idem sit penitus esse ensem quod mucronem. Eadem itaque definitione dicuntur quae ita adiuncta sunt ut non solummodo hoc sit illud, uerum etiam, eo eo quod est hoc, exigit ut sit illud, et econuerso. Et hoc quidem modo

non possunt dici idem substantia et corpus, uel album et durum, licet sint idem essentialiter. Omnia ergo quae eadem sunt definitione, eadem sunt numero siue essentialiter sed non conuertitur; et omnia essentialiter eadem, numero quoque eadem sunt, sed non conuertitur.

[2.86] III. Idem uero similitudine dicuntur quaelibet discreta essentialiter, quae in aliquo inuicem similia sunt, ut species in genere uel indiuidua in specie idem sunt siue unum, uel quaelibet in aliqua proprietate conuenientia. Unde Porphyrius: "Participatione", inquit, "speciei plures homines unus; unus autem et communis particularibus plures".

[2.87] V. Dicimus etiam idem pro incommutato ut semper idem deus est, hoc est non in aliquo alteratus uel permutatus, quia nihil umquam in se habet quo aliquando careat, uel caret quod habeat.

[2.88] VI. Idem secundum effectum aut secundum pretium dicuntur quae idem ualent ad efficiendum aliquid, sicut easdem dicimus uoces quae idem ualent ad eundem manifestandum intellectum.

[2.89] "Idem" itaque siue "unum" sex modis dicitur, licet saepe eadem res sub pluribus ex istis modis cadat, ut uidelicet tam hoc quam hoc illo modo possit dici eadem cum aliquo. totidem etiam modis dicimus "diuersum" siue "differens".

Primus modus quo dicitur "diuersum"

[2.90] Dicimus enim aliqua diuersa secundum essentiam, quotiens uidelicet essentia unius non est essentia alterius. Quo quidem modo pars etiam quaelibet a toto suo diuersa dicitur, ut paries a domo, cum non sit paries id quod domus. Sed et cum dicimus rem aliam simplicem, aliam compositam, aliam, id est diuersam essentialiter, accipimus, cum uidelicet id quod simplex est, non sit ipsum compositum, licet sit de composito. Omnia ergo essentialiter diuersa dicimus quae ita in propriis essentiis sunt ab inuicem disparata ut hoc non sit illud; quod est dicere diuersa oppositione siue diuersa praedicatione.

[2.91] Hanc uero differentiam ipse quoque Porphyrius in communitatibus aperte insinuat, ubi uidelicet ostendit generalissimum et specialissimum in eo differre quod neque generalissimum fiet umquam specialissimum, neque specialissimum umquam generalissimum. Hoc etiam modo quaelibet generalissima distare ab inuicem dicimus, utpote substantiam a qualitate, cum uidelicet substantia ipsa qualitas non sit, uel e conuerso.

[2.92] II. Diuersa insuper numero dicimus quae adeo tota essentiae suae quantitate siue continentia ab inuicem discreta sunt ut non solum hoc non sit illud, uerum nulla pars huius sit illius. Haec itaque sola et omnia numero sunt differentia quae tota quantitate suae essentiae discreta sunt, siue sola numero ab inuicem distent ut Socrates et Plato, siue etiam specie, ut hic homo et ille equus seu genere quoque, ut hic homo et haec albedo, seu quacumque forma ab inuicem differant, siue illa forma sit communis differentia, hoc est separabile accidens sicut est sessio siue sit propria differentia, hoc est inseparabile accidens ut nasi curuitas siue magis propria differentia, id est substantialis sicut est rationalitas, quae non solum facit alterum, id est quoquo modo diuersum, uerum etiam aliud, id est diuersum substantialiter. Et haec sola proprie dicuntur plura siue multa, eo quod plura et multa proprie ad numerum pertinent et secundum numerum accipiuntur.

[2.93] Sunt itaque quaedam essentialiter diuersa quae non sunt numero differentia, utpote domus et paries et quodlibet integrum totum cum parte sua. Utroque autem praedicto modo ipse etiam deus differens dicitur a creaturis, cum ipse scilicet creaturae non sint deus, aut aliquid earum non sit de essentia diuinae substantiae quae omnino simplex est.

[2.94] Hoc etiam modo diuersa sumimus, quando negamus in uno ternario diuersos esse binarios. Nam licet tertia unitas cum unaquaque aliarum duarum unitatum unum binarium efficiat et hic binarius non sit ille, diuersos tamen binarios dici negamus, cum non sint tota capacitate uel continentia suae essentiae discreti, cum eandem scilicet unitatem communicent. Sed et cum dicimus aliquem solam domum possidere, hoc est domum et nihil aliud diuersum a domo, diuersum numero potius quam essentialiter intelligimus. Qui enim domum possidet, etiam parietem, qui non est domus, in possessione habet. Sed cum sit paries essentialiter diuersus a domo in qua est, non est diuersus numero, cum uidelicet in ipsa quantitate domus comprehendatur.

[2.95] Ipse etiam Aristoteles de septem compositis quantitibus locutus, cum ait eas solas proprie dici quantitates et non alia, "alia" numero intellexit, cum etiam simplices quantitates dici censeantur. Loca etiam diuersa solemus assignare non solum secundum essentiam uel numerum, uerum magis secundum continentiam rerum localiter in ipsis inclusarum. Verbi gratia, cum dicimus nullum corpus esse in diuersis locis eodem tempore, nec tamen negamus idem simul contineri in arca et in domo; loca diuersa intelligimus, quae tamen diuersas res includunt et et non eandem, ut uidelicet sicuti locus ex continentia rerum quas ambit dicitur, ita diuersa loca ex ambitu diuersorum.

[2.96] III. Diuersa autem definitione sunt quae eadem definitione sententiae terminari non possunt, hoc est quae talia sunt ut sese mutuo non exigant, licet eadem res sit utrumque, sicut est substantia et corpus, uel album et durum. Non enim ex eo quod substantia est corpus est, uel eo ex quod album est durum est cum hoc sine illo queat esse neque ex se illud exigat. Et hanc quidem differentiam Boethius in I Topicorum nos docet, ubi cum dicat idem esse propositionem, quaestionem, conclusionem, dicit tamen ea differre, cum uidelicet propositio possit esse si non sit quaestio siue conclusio, et quaestio si non sit conclusio, cum hoc non exigat illud et singula propriis definitionibus terminentur. Qui etiam in Diuisionibus hoc modo "rationale" et "bipes" differre dicit, licet, inquit, "nulla ab inuicem oppositione disiungantur". Porphyrius quoque in Isagogis suis huiusmodi differentiam, secundum definitionem scilicet, non praetermisit cum ait "Quorum termini", id est definitiones, "sunt differentes, ipsa quoque sunt differentia".

[2.97] Certum quippe est omnia quae quoquo modo affirmatione et negatione disiungi possunt, differre ab inuicem. Verbi gratia, si de aliquibus ostendere possumus quod istud sit animal et illud non sit animal, clarum est ea differre. Unde etiam oportet concedi quaelibet definitionibus diuersa, etiam si sint sibi per praedicationem coherentia, sicut animal et homo uel album et durum, differre quodammodo ab inuicem cum ea quoque quodammodo affirmatione et negatione ab inuicem separentur. Animal quippe esse potest ita quod non sit homo, sed homo non potest esse ita quod non sit animal; et animal hoc tantum exigit ut sit animatum et sensibile, homo uero non hoc tantummodo sed insuper ut sit rationale ac mortale. Eodem modo phoenix et hic phoenix, et hoc corpus et hoc animal, siue hic homo siue hoc corpus album diuersa esse possunt ostendi, licet eiusdem essentiae sint.

[2.98] Ad hanc quoque diuersitatem illud pertinere uidetur quod ait Porphyrius differentiarum alias esse diuisiuas generum, alia constitutiuae specierum. Nam licet eadem penitus diuisiuae sint et constitutiuae, aliunde tamen constitutiuae sunt, ex eo scilicet quod constituunt, aliunde diuisiuae, ex eo scilicet quod diuidunt ab inuicem, hoc est diuersificant species. Et ideo alia est proprietas siue definitio constitutiui, alia diuisiui. Sic et cum dicimus infinitum aliud secundum tempus, aliud secundum mensuram, aliud secundum multitudinem et caetera, "aliud" definitione accipimus.

[2.99] III. Diuersa secundum similitudinem dicuntur quaecumque in aliquo dissimilia sunt.

[2.100] V. Diuersum mutatione dicimus quod in aliquo est permutatum, hoc est diuersificatum ab eo quod prius erat, ut si modo stet Socrates, modo sedeat.

[2.101] VI. Diuersa effectum sunt quae uel diuersa agunt uel ad agendum diuersa ualent. Cum enim Lucanus ait: "Omnia Caesar erat", secundum hoc dixit quod omnia in urbe administrabat uel disponebat. Ad quod et illud apostoli pertinet quod dicit deum omnia in omnibus esse. Tale est etiam quod spiritus sanctus septem spiritibus comparatur et septem spiritus esse dicitur, secundum distributionem scilicet septiformis gratiae suae, quibus eum multiplicem dici supra meminimus. Iuxta quod et illud accipitur quod ueritas ait: Alium paraclitum dabo uobis, hoc est ad aliud efficiendum in uobis, hoc est eundem quem iam accepistis.

ad alia dona uobis conferenda.

[2.102] Sed et cum dicimus: opifex alius pistor, alius faber et caetera, "aliud" secundum effectum accipimus, non secundum personas, cum saepe eadem persona utriusque officii sit. Sed cum Aristoteles uerba dicit in I Perihermeneias uoces et litteras non easdem omnibus esse sed diuersas diuersis, secundum officium significandi id dixit, non secundum prolationem, quia cum sit prolatio uocum naturalis omnibus, significandi officium apud omnes non tenetur sed apud eos solummodo qui earum impositionem non ignorant. Qui etiam postmodum, cum in II Perihermeneias ait uocem esse unam et affirmationes multas, aut cum Priscianus dicit multa nomina incidere in unam uocem, "multa"

seu "diuersa" accipiuntur secundum hoc quod diuersos intellectus efficere ualent.

[2.103] Puto me diligenter distinxisse quot modis "idem" siue "diuersum" accipiatur, ut facile postmodum discutiatur in quo consistat diuersitas personarum quae in deo sunt, quarum eadem penitus est substantia; eadem, inquam, essentialiter, sicut eadem est substantia ensis et gladii uel huius hominis et huius animalis. Sunt tamen ab inuicem diuersae personae, id est pater et filius et spiritus sanctus, ad similitudinem eorum quae diuersa sunt secundum definitiones, eo uidelicet quod, cum eadem penitus essentia sit pater quae est filius uel spiritus sanctus, aliud tamen proprium est patris, in eo scilicet quod pater est, et aliud filii et aliud spiritus sancti, quia cum pater ex eo tantum dicatur quod potens est, filius ex eo quod discretus, id est potens discernere, spiritus sanctus ex eo quod benignus est, proprium est patris posse, filii discernere, spiritus sancti benignum esse.

[2.104] Proprium etiam patris est a seipso esse, ut diximus, et coaeternum sibi filium aeternaliter gignere, filii gigni a solo patre, spiritus sancti procedere tantum ab utroque. Unde sancti patres has personas ab inuicem quasi proprietatibus differre dixerunt, iuxta illud Gregorii: "Et in personis proprietas et in essentia unitas", etc. Sed et Ieronimus in epistola De explanatione fidei Augustino et Alypio episcopis missa, personas ipsas proprietates appellat dicens: "Non enim nomina tantummodo sed etiam nominum proprietates, id est personas uel, ut graeci expriment, hypostases, hoc est subsistentias confitemur".

[2.105] Non tamen, cum proprietates dici audimus, ita intelligendum est ut formas aliquas in deo opinemur, sed proprietates quasi propria dicimus, eo scilicet modo quo dicit Aristoteles omni substantiae commune esse non esse in subiecto, uel non suscipere magis et minus, siue nihil esse ei contrarium. Nec in his tamen communitatibus quas assignat, ullas intelligit formas, quas scilicet communitates potius remouendo aliquid quam ponendo assignat. Et quemadmodum dicimus substantiae proprium esse quod per se subsistit, quia uidelicet ex eo quod substantia est hoc solummodo exigit, et rei informis dicimus proprium esse quod formas non habet uel rei simplicis quod partibus caret, nullasque per hoc formas intelligimus, ita et patris istud esse proprium dicimus, illud filii uel spiritus sancti, quia uidelicet ex eo quod pater est, hoc solum exigit ut sit potens siue etiam omnipotens, hoc est ut nihil ei resistere queat, et ex eo quod filius est, illud tantum ut sit discretus in omnibus, hoc est ut nihil eum latere queat, et ex eo quod spiritus sanctus est, illud aliud, ut uidelicet benignus sit, quasi pronus ad adiuuandam et nullum machinans incommodum, sed gratis etiam bona sua largiri paratus aut largiens.

[2.106] Personam itaque hoc loco diuersam ab altera dicimus eo quod definitione ab ea disiungatur, hoc est proprietatis suae singularitate, ut uidelicet hoc sit huius proprium quod non sit illius proprium. Quippe deus pater, qui est una persona secundum ipsam nominis sententiam, recte definiendus est diuina potentia, hoc est deus potens, et deus

filii diuina sapientia, et spiritus dei diuina benignitas. Et ita pater a filio proprietate siue definitione diuersus est, hoc est alius, et similiter uterque a spiritu sancto.

5. Quot modis "persona" dicitur

Ad hanc quidem diuersitatem propriorum siue definitionum illud Augustini spectat quod in VII De trinitate sic ait: "Aliud est deo esse, aliud patrem esse", cum tamen idem numero sit in deo ipsum ens et pater.

[2.107] Quod si expressius prosequi uelimus quid sonet persona in deo, tantumdem ualet quantum si dicamus eum esse uel patrem, hoc est potentem, uel filium hoc est sapientem, uel spiritum sanctum, hoc est benignum. Et deum esse tres personas tantumdem ualet ac si dicamus eum esse patrem simul et filium et spiritum sanctum. Tale est etiam patrem et filium et spiritum sanctum esse tres personas ab inuicem discretas, tanquam si dicamus nullas harum mutuo sese exigere, ita scilicet ut uel ex eo quod pater est, id est potens, sit filius, hoc est discretus, et econuerso, uel ex eo quod pater est sit spiritus sanctus, id est benignus, et econuerso, uel ex eo quod est filius sit spiritus sanctus, et e conuerso.

[2.108] Ne mireris in eadem diuina substantia tres personas distingui secundum expositam rationem, cum etiam secundum grammaticam institutionem eundem hominem tres personas esse concedamus, primam uidelicet secundum hoc quod loquitur, et secundam in eo quod ad ipsum sermo dirigitur, necnon et tertiam cum de ipso alter ad alterum loquitur. Quarum quidem personarum diuersitas, cum eadem sit ipsarum substantia, non aliter distingui potest quam secundum propria earum quae definitionibus exprimentur, cum uidelicet aliud sit proprium loquentis, in eo scilicet quod loquitur, aliud audientis, uel de quo locutionem alter habet ad alterum, sicut et diuinarum personarum diuersitas secundum proprias ipsarum definitiones est assignata.

[2.109] Praeterea, sicut in grammatica, cum dicimus tres personas determinate intelligimus loquentem et ad quem loquitur et de quo loquitur, ut supra meminimus, ita cum dicimus in diuinitate tres esse personas, determinate intelligi conuenit patrem et filium et spiritum sanctum, ut supra quoque astruximus. Alioquin fortasse plures personas quam tres in deo confiteri cogemur.

[2.110] Rhetores quoque alio modo quam diuini siue grammatici personam accipiunt, pro substantia scilicet rationali, ubi uidelicet de persona et negotio agunt et locos rhetoricos per attributa personae et attributa negotio distinguunt. Quam quidem significationem Boethius exsecutus in IIII Topicorum ait: "Purgas, cum facti culpa his asscribitur quibus obsisti obuiarique non possit, nec tamen personae sunt. Id enim in aliam constitutionem cadit".

[2.111] Sic et personas comediarum dicimus, ipsos uidelicet homines qui per gestus suos aliqua nobis facta uel dicta repraesentant.

[2.112] Tribus itaque modis ac pluribus fortassis hoc nomen "persona"

sumitur, aliter uidelicet a diuinis, aliter a grammaticis, aliter a rhetoricis, ut supra determinatum est.

[2.113] Cum autem, sicut in principio operis assignauimus, in tribus diuinis personis, patre uidelicet, filio, spiritu sancto, tota boni perfectio consistit et omnia quae ad boni perfectionem pertinent in his tribus comprehenduntur, bene hae solae tres personae distinctae sunt, cum haec tria nomina, secundum uim suae significationis, caetera omnia in se concludant quae ad commendationem boni sunt idonea. Quod enim aeternus est deus, potentiae est, ut uidelicet aliquo non egerit principio per quod subsisteret; quod uero iustus est siue misericors, benignitatis est. Iustitia namque est quae unicuique reddit quod suum est, siue penam siue gloriam pro meritis retribuendo. Hoc autem ex benignitatis affectu descendit, quia sicut impium est non uindicare mala, ita e contrario pium est illatas ulcisci iniurias. Unde et uindicta benignitati adscribenda est, quae scilicet benignitas nomine spiritus designatur, sicut scriptum est: spiritu oris sui interficiet impium. Similiter caetera nomina dei, quae ad perfectionem illius summi boni determinandam conueniunt, ad haec tria retorquentur.

[2.114] Sed huic loco grauissima occurrit obiectio. Cum uidelicet potens et sapiens, id est pater et filius, ex potentia dicantur, ut supra determinauimus, quomodo melius per sapientiam una est persona distincta quam per aeternitatem, cum similiter aeternitas ad potentiam pertineat sicut et sapientia?

[2.115] Numquid hac ratione multas et innumeras personas in deo conuenit confiteri? Quippe sicut potentia dei sese habet tam ad agendum quam ad discernendum, ita et benignitas ipsius tam ad remunerandum uel gratis largiendum quam ad uindicandum, ut iam tam secundum benignitatem diuersae personae distingui possint quam secundum potentiam. Quod si ideo non oportuit secundum haec effecta benignitatis personas distingui cum haec omnia in benignitate concludantur, eadem ratione nec per potentiam discernendi, hoc est sapientiam, conuenienter distincta est persona filii a persona patris, cum uidelicet in ipsa potentia, ex qua pater dictus est, sapientia sit inclusa. Numquid etiam rationabilius uidetur ut discretio personarum magis acciperetur secundum diuersa penitus quam secundum idem, ut uidelicet, cum sint septem diuersa omnino spiritus dona unde ipse "septem spiritus" dicitur, secundum haec diuersa dona idem spiritus diuersae personae diceretur, cum nos secundum potentiam simpliciter et secundum potentiam discernendi, quae est sapientia, duas personas accipiamus?

[2.116] Ad quod respondendum est non hoc nos suscepisse negotium cur hoc potius modo quam alio personae diuinae distinctae sit, sed eas, eo modo quo distinctae sunt, conuenienter accipi posse et fidem nostram tueri, si quis non ita ut credimus posse stare arguat. Hoc autem discutere penes ipsum est deum, a quo haec fides tradita est, in cuius uoluntate omnium rerum causae incommutabiliter consistunt, quarum minimam nulla ualet humana ratio comprehendere. Plures autem personas quam tres siue pauciores nullo modo in deo esse concedimus, cum persona in deo tantumdem sonet quantum uel pater uel filius uel spiritus sanctus, ut iam supra definiuimus. Multa autem tradunt

philosophi, quae eo solummodo tenentur quia auctoritate philosophorum confirmantur, non ratione aliqua quae appareat. Quanto magis ea quae deus tradit, praesertim cum praesto sit ratio, quare uidelicet dicta sit haec trina personarum distinctio -- ad commendationem scilicet uel descriptionem summi boni, siue ad maiorem, ut supra quoque meminimus, diuini cultus persuasionem -- licet haec nobis ratio desit quare hoc modo potius quam alio summi boni descripta sit perfectio, quae et aliis fortasse multis modis aequae describi aut doceri posset.

[2.117] His de identitate aut diuersitate rerum prelibatis atque insuper assignato in quo unitas dei, in quo trinitas personarum sit accipienda, ad suprapositas quaestiones atque obiectiones redeamus, singulis ordine, prout dominus annuerit, satisfacientes. Quarum primam primum soluamus.

LIBER TERTIUS

[3.1] Quaesitum primum est an trinitas personarum que in deo sunt, in uocabulis an in re potius sit accipienda. Nos autem in re ipsa ita eam accipi debere predicamus ut ab aeterno res illa unica, simplex omnino et indiuidua, quae deus est, tres personae sit, ut supra determinatum est, hoc est pater et filius et spiritus sanctus. Tres quidem, ut diximus, secundum definitiones aut proprietates, non secundum numerum.

Nam et haec anima et quaelibet res multa est et infinita secundum definitionem proprietates, non secundum numeri discretionem, eo uidelicet quod huiusmodi sit res quae sub diuersis definitionibus cadat, hoc est cui diuersae applicari definitiones queant; diuersae, inquam, in sententia, non in rerum continentia. Haec quippe anima et sapiens est et iusta, sed non idem est sensus siue intellectus definitionis huius qui est illius. Sicut ergo dicimus hanc animam esse diuersam definitionibus, secundum hoc scilicet quod est sapiens et iusta, ita deum concedimus esse diuersas definitionibus personas, secundum hoc scilicet quod est potens et sapiens et benignus, ut supra determinauimus.

[3.2] Et licet idem numero sit in deo essentia quod personae, non tamen ideo, si est trinus deus in personis, est trinus in essentia, uel si est unus in essentia, est unus in personis. Quod est dicere: si sunt tres personae, sunt tres essentiae, uel si est una tantum essentia, est una persona. Quippe cum dicimus "trinus in personis", hoc est tres personae, "tres" secundum definitiones accipimus. Cum uero dicimus "tribus in essentia", hoc est tres essentias, "tres" essentialiter siue numero intelligimus.

[3.3] Possumus etiam ita accipere deum esse trinum in personis et unum in essentia tanquam si dicamus ipsum esse trium definitionum siue proprietatum, ut supra determinatum est, ex personis ipsis quae ipse est; in eo, inquam, trium definitionum quod ipse est ille personae, et rursus eundem esse unius definitionis ex essentia, quae ipse est, in eo scilicet quod est illa essentia. Si autem idem esset definitione essentia quod personae, ut uidelicet idem penitus sonaret essentia quod personae, tunc fortassis necesse esset deum esse trinum in essentia sicut est in personis, aut unum esse in personis sicut est in essentia, in hoc uidelicet sensu ut si trium definitionum uel proprietatum esset ex personis, et ex essentia similiter, aut si ex essentia unum esset, et ex personis unum. Cum uero non sint idem definitione essentia et personae, non est necesse hoc. Nam et cum homo idem sit numero cum risibile et nauigabili, uel Socrates cum loquente et audiente et de quo alter ad alterum loquitur, non tamen, si homo est multa definitione in eo quod est risibilis et nauigabilis, ideo in eo quod est homo, uel si est unum definitione in eo quod est homo, ideo in eo quod est risibilis et nauigabilis. Similiter et Socrates cum sit tres personae secundum grammaticos, in eo scilicet quod est loquens et audiens et de quo alter ad alterum loquitur, non tamen in eo quod est Socrates uel quod est substantia; immo ipse unus est in substantia et trinus in personis secundum grammaticos acceptis. Sic et deus unus omnino est in essentia et trinus in personis quia et in essentia unus tantum est numero et in personis tria definitionibus.

[3.4] Trinitas itaque ista ad diuersitatem definitionum uel proprietatum, ut dictum est, spectat, unitas ad essentiam; ideoque sibi minime aduersantur, cum secundum diuersa, ut dictum est, trinitas ipsa et unitas accipiantur, illa uidelicet secundum proprietates definitionum, haec secundum numerum.

[3.5] II. Quod autem opponitur deum non esse tres personas nisi etiam sit tria, et per hoc multitudo sit in deo ex partibus iuncta, friuolum est. Tres enim personas dici concedimus et multas personas, sed non ideo tria per se uel multa simpliciter dici conuenit. Accidentaliter enim "tres" addimus ad personas cum dicimus "tres personas", ideoque non est necesse ut tria per se dicamus. Quae enim accidentali praedicatione sibi coniunguntur, non est necesse singillatim dici, quamuis coniunctim dicantur, ut scilicet si quid sit uisum fractum, ideo sit fractum, uel si quis sit uicesimus primus, ideo sit uicesimus siue primus; uel si haec sunt uiginti unum, ideo sint uiginti siue unum; uel si sit dimidia domus siue imperfecta domus, ideo sit domus; uel si hoc corpus sit pratum ridens, ideo sit ridens; uel si sit magnus latro, ideo sit magnus; uel si aliquis sit <citharedus> bonus secundum existimationem, ideo sit bonus; aut si uerbum sit factum caro, id est incarnatum, ideo sit factum; uel si deus sit factus adiutor, ideo sit factus; uel si sit propositio simplex, hoc est non habens propositiones in terminis, ideo sit simplex, id est non constitutum omnino ex aliquibus partibus; uel si haec dispersa sint una multitudo, ideo sint unum; uel si haec anima sit multae personae uel multi loci secundum dialecticos, ideo sit multa, hoc est multae res ab inuicem discrete. Est autem haec anima multae personae secundum grammaticos, cum scilicet aliquis ad eam loquitur uel de ea; et de eadem anima diuersa argumenta fieri possunt, uel secundum hoc scilicet quod est opposita alicui uel quod est similis, uel secundum alias habitudines ex quibus ipsa est diuersi loci. Nec tamen ideo quod anima est multi loci secundum dialecticos, eo scilicet quod diuersas uires probandi habet, ideo concedi oportet eam simpliciter esse multa.

Similiter et deum, licet sit multae personae, hoc est pater et filius et spiritus sanctus, non ideo concedendum est eum esse multa, hoc est multas res siue multas essentias, cum eadem penitus essentia quae pater est, sit filius, sit et

spiritus sanctus. Quippe "multa" hoc nomen siue "tria" et quaelibet numeralia nomina proprie ad numerum pertinent, ideoque in rebus tantum numero diuersis recte sunt per se accipienda.

[3.6] Poterit et fortasse non incongrue deus et tria et multa dici si uidelicet "tria" uel "multa" definitione, non numero, intelligamus.

Ipsae quippe aeternus est, inmensus, creator, omnipotens et alia multa definitionibus diuersa, et ita quodammodo multitudinem in eo attendi licet, secundum uidelicet diuersitatem definitionum uel proprietatum, non numeri. Iuxta quam diuersitatem apostolus ait: Et tres sunt qui testimonium dant in caelo et tres unum sunt, nihil uidelicet addens ad hoc nomen "tres" neque "personas", neque aliud. Hoc etiam Augustinus VII De trinitate confirmat his uerbis: "Cum conaretur humana inopia loquendo proferre quod tenet de domino deo, timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa aequalitate ulla diuersitas. Rursus non esse tria non poterat dicere quod Sabellius dixit'.

[3.7] At si quis multitudinem personarum etiam per se multitudinem dici annuat, cum omnis multitudo ex multis colligatur partibus, numquid et multitudo personarum quae in deo sunt partes habebit? Pars autem, teste Boethio, prior est ab eo cuius pars est, et totius constitutiui diuisio in priora fit, sicut generis in posteriora.

Oportebit itaque quamlibet trium personarum ipsa trinitate quam constituunt, priorem esse, et ipsam trinitatem posteriorem esse singulis illis, si non tempore, saltem natura, sicut est rationalitas rationali animali uel corporeitas corpore et quaelibet differentia, teste Porphyrio, prior propria specie, quam uidelicet constituit. Sed et cum rationalitas et rationale quaedam sit multitudo discretarum essentialium, dicitur tam rationalitas quam rationale prius esse ipsa multitudo in eo quod ipsam constituunt et constituendo ad esse perducunt, licet rationalitas non queat esse nisi etiam sit rationalis uel nisi etiam sit animal rationale, cum omnino non nisi in animali ualeat consistere.

[3.8] At uero quis non abhorreat in deitate aliquid posterius esse uel prius aliquo quod ibidem sit? Ad quod responderi potest, quod cum ait philosophica auctoritas partem priorem esse toto uel totum constitutum resolui in priora cum diuiditur in partes, partes in quantitate accepit, quae nullo modo in deo sunt, ut supra astruximus, quando uidelicet plura numero ita in aliquo toto conueniunt quod ipsum totum est omnia illa simul, sicut domus est paries, tectum, fundamentum, hoc est haec tria simul numero ab inuicem discreta. Quod nulla ratione in deo considerari ualet, cuius simplex est omnino substantia. Nam cum in diuisione "totius" ait Boethius: "Non idem esse partem quod totum" hoc est essentiam partis non esse essentiam totius aperte docuit se non intelligere partem nisi quae a toto suo diuersa est essentialiter, ita uidelicet ut ipsa essentia partis non sit essentia totius. Quod nullo modo in trinitate potest assignari, cum uidelicet unica et eadem prorsus essentia sit totius trinitatis et uniuscuiusque personae.

[3.9] Nullo itaque modo philosophica nos cogit auctoritas aut trinitatem confiteri totum esse aut aliquid in deo prius uel posterius esse, praesertim in his quae ad aeternitatem atque ad necessitatem pertinent, cum uidelicet aeterna sit atque ex necessitate ipsa trinitas, sicut sunt et singulae personae, ita quidem ut nullo modo non esse trinitas queat magis quam singulae personae. Quod uero aeternum est ac necessarium nihil naturaliter prius se habere potest, cum a nullo ducatur esse quod necesse est esse. Quippe id quod ad aliquod esse perducitur, utique illud fit ad quod perducitur, dum uidelicet ad illud esse preparatur quod nondum habet. Si quid enim, teste Aristotele, fit aliquid, nondum est illud quod fit et quod esse incipit. Si uero incipit, aeternum non est, quia, teste Boethio, "aeternum est quod origine caret". Trinitas uero, ut diximus, omnino aeterna est, sicut et singulae personae, ideoque trinitas neque ex personis, neque ex aliquo ducit exordium, hoc est esse trahit, licet in tribus personis simul consistat. "In" tribus magis quam "ex" tribus dico, quia fortasse "ex" prepositio materialis quoddam materiale principium uidetur notare, "in" uero continentiam personarum in trinitate demonstrat, hoc est ipsam trinitatem in illis simul consistere, ita ut idem penitus trinitas sonet quod tres personae.

[3.10] Sed etiam in creaturis quaedam accipi multitudo potest quae partibus suis prior nullo modo uidetur, cum necessario simul sit cum illis, ita scilicet ut nec totum sine parte nec pars sine toto permanere queat, sicut in relatiuis apparet. Verbi gratia, ponamus unum totum multitudinem duorum relatiuorum ad singula, sicut multitudinem domini et serui ad dominum siue ad seruum. Nullo modo aut dominus aut seruus prior uidetur ipsa multitudo cum qua simul necessario habet esse. Dominus quippe esse non potest nisi et seruus simul cum ipso sit, et ita existente domino necesse est utrumque simul esse; quod est ipsam multitudinem esse. Sed et cum diuersa sint praedicatione siue oppositione iste digitus et multitudo constans ex hoc digito et altero digito, numquid rationabilius unam iterum multitudinem reddent iste digitus et multitudo constans ex hoc digito et altero quam pater et filius et spiritus sanctus, qui eiusdem penitus sunt essentiae, ita quidem ut essentia patris sit prorsus essentia filii et essentia spiritus sancti, id est hoc idem quod pater est, sit tam filius quam spiritus sanctus? Quippe quo magis diuersa sunt aliqua, <eo> rectius in illis multitudo accipi uidetur. At uero hic digitus et multitudo horum duorum digitorum non solum definitione, uerum etiam essentialiter disiuncta sunt, ita uidelicet ut essentia unius digiti non sit essentia duorum digitorum. Quod si dicamus multitudinem quandam constare ex hoc digito et ex multitudille constante ex hoc digito et altero, quomodo dicemus multitudinem quae pars est, esse priorem multitudinem quae totum est, cum mlllo modo illa quae pars est, sine illa quae totum est, esse queat? Nulla quippe ratione multitudo quae pars est, potest esse nisi etiam hic digitus sit ex quo ipsa constat; et ita non potest esse, nisi et multitudo alia sit, quae totum est ad ipsam.

[3.11] Sicut ergo in istis ipsa pars non est prior toto, quam necesse est simul esse cum toto, ut dictum est, ita quaelibet trium personarum non est prior trinitate, immo naturaliter simul cum ea, cum uidelicet alia personarum sine aliis esse nullatenus queat, ac per hoc nec sine trinitate, cum uidelicet tota trinitas atque unaqueque trinitatis persona

aeterna sit atque ex necessitate.

[3.12] Quod autem diximus in his quae ad aeternitatem atque ad necessitatem pertinent, ad hoc spectat quod etiam in deo uidentur quaedam non ad aeternitatem attingere, quae uidelicet magis secundum opera eius quam secundum incommutabilitatem ipsius accipiuntur utpote quod creator est uel rector uel miserator uel iudex uel dominus uel incarnatus. Non enim ab aeterno deus ita exstitisse uidetur, ut uidelicet aut creator aut dominus aeternaliter esset aut rector etc., cum uidelicet ab aeterno non sint quae creata sunt, respectu quorum creator dictus est, neque ab aeterno seruus, cuius ipse dominus esset uel ea quibus ipse regendo praeesset. Haec fortasse non incommodo posteriora esse deo siue ipsa trinitas licet confiteri, sicut hoc corpus prius est hoc homine cum idem tamen numero sit hoc corpus et hic homo; prius, inquam, hoc modo quod, sicut ipsa substantia prius fuit hoc corpus quam ipsa esset hic homo, ita et deus prius exstitit quam ipse esset creator aut dominus, hoc est non ab aeterno fuit aut creator aut dominus sicut est ab aeterno deus.

[3.13] Quodam itaque modo concedendum uidetur deum non semper fuisse dominum aut creatorem, si uidelicet "semper" pro "aeternaliter"

ponamus, non designatiuum temporis quod a mundo incepit uel quod planetis distinguitur iuxta illud Geneseos: Fiant luminaria in firmamento caeli et diuidant noctem et diem, et sint in signa et tempora et annos.

[3.14] Mouet fortassis aliquem quod dicimus deum aliquando esse quod aliquando non fuerit, utpote dominum uel incarnatum, cum nulla sit in ipso uariatio uel mutabilitas, ut supra testati sumus. Ad quod respondendum uidetur quod sicut spiritum sanctum multiplicem dicimus secundum effecta, non secundum se, sic et deum dicimus quodammodo in effectis uariari, in seipso autem omnino incommutabilem permanere, ita scilicet ut nihil in ipsa diuinitatis substantia aliquando partes sunt quae aliquando in ipso non sunt, et frequenter accidentia admittit et amittit.

[3.15] III. Quod autem in eo quod dicitur: "taliter pater, qualiter filius et spiritus sanctus" quaedam similitudo innuitur, ut scilicet pater sit similis filio uel spiritui sancto, tale est ac si dicatur: non est in aliquo maiestatis bono ab eo diuersus, ut uidelicet negatiue magis quam affirmatiue intelligatur. Et similiter cum dicitur aequalis esse, tale est ac si dicatur in nullo minor secundum diuinitatem, cum sint eiusdem penitus essentiae. Sed et cum Athanasius, praemisso "qualiter pater, taliter filius et spiritus sanctus", statim adiecerit quasi ad determinandum in quo sint similes, hoc est non diuersi, dicens: "inmensus pater, inmensus filius" etc., aperte declarauit quomodo id quod praemiserat intelligendum esset, ut uidelicet idem quod uni personae conuenit, et alteri, de his scilicet quae statim adiungit.

[3.16] Nec fortassis incongruum est, si similia dicamus non solum ea quae essentialiter uel numero diuersa sunt, uerum etiam quae proprietatibus disiunguntur. Sic propositionem et conclusionem conuenire dicimus in terminis et in aliis multis, cum non sint tamen ab inuicem numero uel essentialiter disiunctae propositio et conclusio. Sic etiam personas non est incongruum similes ad inuicem dici. "Simile" etiam quandoque pro "eodem" ponitur sicut in III Topicorum, ubi ait Boethius quod "locus a contrario et a repugnantibus uidetur esse similis", hoc est "idem".

[3.17] Et in hac quoque acceptatione potest dici pater similis filio uel spiritui sancto, hoc est idem penitus cum illis in substantia siue in his quae statim Athanasius determinauit, cum uidelicet illud idem immensum quod est pater sit et filius etc.

[3.18] IIII. Sed et illud quod opponitur -- cum unumquodque quod existit, sit uel substantia uel forma, quomodo multa dici possunt si non sint multae substantiae uel multae formae uel multa ex utrisque coniuncta? -- iam iugulatum est secundum illud quod iam negauimus omnino deum esse multa, quia licet sit multae personae, non ideo fortassis est multa simpliciter, cum uidelicet multitudo, ut dictum est, recte non sumatur nisi in discretis essentiis ac numero diuersis.

Secundum uero illud quod quis receperit deum esse multa, quantum ad diuersitatem proprietatum, ut expositum est, seu definitionum, non procedit diuisio, ut uidelicet si deus sit hoc modo multa, ideo sit aut multae substantiae, quod sonat numero diuersae, aut multae formae etc. Eadem quippe anima seu quaelibet substantia est multa definitionibus, nec tamen ideo multae substantiae uel caetera. Quod si esset multa numero, tunc indubitanter diuisio premissa procederet.

[3.19] V. Illud autem quod quaesitum est, quare uidelicet magis dicatur deus "trinus" quam substantia "trina", rationabiliter interrogatur; et magis oportet dici deum esse trinitatem quam deum esse trinum, quia licet sincera et sana intelligentia esse possit si dicamus deum "trinum", non tamen ratio uidetur quare magis dicamus deum "trinum" quam substantiam "trinam".

[3.20] VI. Illud uero multis modis refellitur quod, cum unaqueque trium personarum sit deus siue substantia, non tamen ideo plures dii sunt siue substantiae. Cum enim, duobus hominibus assistentibus mihi, profero hanc uocem "homo", per quam uterque intelligit "animal rationale mortale", alia quidem est essentia huius intellectus et essentia illius, quarum unaqueque est intellectus, nec tamen ideo multos intellectus dicimus, cum diuersi non sint modi concipiendi, ut iam supra determinauimus. Et cum multa nomina uel multae affirmationes incidunt in unam uocem, omnis autem affirmatio et omne nomen sit uox siue essentia, non tamen ideo multas uoces dicimus siue multas essentias -- de quo etiam satis supra docuimus.

[3.21] Praeterea, in uno homine multae sunt partes ita ab inuicem diuersae ut haec non sit illa, uel in uno ligno uel in una margarita, quae caeteris partibus abscisis uel remotis homines uel ligna seu margarite dicuntur, quarum etiam partium unaqueque ante abscisionem homo erat siue lignum seu margarita. Non enim separatio nostra quicquam in

substantia confert ei quod remanet uel id quod remotum est, quod prius non haberet, quia abscisa manu id quod nunc homo permanet et ante abscisionem homo permanebat, quaedam pars latens in homine, qui integer erat. Similiter postea, si pes abscidatur, residuum homo est, quod etiam homo erat ante ipsam abscisionem, cum tunc quoque hominis definitionem haberet, cum tunc etiam animal esset quod erat animatum et sensibile, et eodem modo rationale et mortale quomodo et nunc. Cum itaque ante omnem abscisionem multae partes essent in homine uno, quarum unaquaeque esset homo, non tamen ideo multi homines in uno homine erant, quia multos homines non dicimus nisi multis animabus uegetatos.

[3.22] Si autem cum essentialiter diuersae res sunt quarum unaquaeque est intellectus siue homo, non ideo tamen dicimus multos intellectus uel multos homines, quanto magis non oportet dici multos deos uel multas substantias, quamuis unaquaeque personarum deus est siue substantia, quarum eadem penitus est essentia? Cum enim trium personarum secundum grammaticos quae in Socrate sunt, unaquaeque sit Socrates siue homo, cum uidelicet ipse loquens sit homo siue Socrates et ipse ad quem aliquis loquitur uel de quo loquitur, non ideo tres Socrates uel tres homines dicimus, cum sit trium personarum eadem essentia, hoc est eius qui loquitur et ad quem aliquis loquitur uel de quo loquitur. Eadem de causa et trium personarum quae in deo sunt, cum sit una essentia, licet unaquaeque ipsarum sit deus siue substantia, non ideo oportet tres deos dici siue tres substantias, cum saepe, ut supra meminimus, uoces ex adiunctis significationem suam uariant, utpote haec dictio "tres" et aliae multae. Eundem quippe hominem tres opifices dicimus esse secundum trium officiorum scientiam, non tamen ideo tres homines.

[3.23] Graeci tamen, teste Augustino, non reuerentur tres substantias dicere magis quam tres personas. Unde in VII De trinitate ait ipse:

Dictum est a nostris graecis una essentia, tres substantiae; a latinis una substantia uel essentia, tres personae.

[3.24] Non est autem nunc nobis sermo aduersus graecos; nec fortassis a nobis in sensu diuersi sunt, sed in uerbis tantum, abutentes nomine "substantiae" pro "persona".

[3.25] VII. Quod autem opponitur quare potius tres personas dicimus quam tres dominos aut tres essentias, iam arbitror ex suprapositis esse manifestum, quia diuersitas personarum ad distinctionem proprietatum pertinet, non ad discretionem essentiarum. Ideoque tres sunt personae, quia diuersa insunt propria eidem essentiae, cum ex eo quod pater est, aliud proprium habeat, et aliud exigat ex eo quod filius est uel spiritus sanctus. Tale est ergo deum esse tres personas ac si dicamus sicut plures homines, discretionem rerum essentialiter demonstramus, quarum unaquaeque sit deus. Sic et Socratem secundum grammaticos plures personas dicimus, sed non plures homines.

[3.26] VIII. Obiectum est quoque quomodo dicimus "personae sunt" nisi dicamus "entia", id est essentiae, "sunt"? Sed hoc modo dictum est quo dicimus "Athenae sunt" uel "hic albus et hic sedens idem sunt". Non enim semper pluralitas uel singularitas uocis ad significationem respicit, sed quandoque ad determinationem uocis, cum dicimus "numerus est", hoc est unitates sunt, et "Athenae sunt", hoc est haec ciuitas est. Quandoque etiam secundum solam pluralitatem uocum plurale uerbum figurate proferimus siue etiam plurale nomen, etiam quando eadem est penitus uocabulorum intelligentia, non tamen eadem essentia, ueluti cum dicimus ense et gladium esse multiuoca. Unde Boethius in I Topicorum: "Quarum rerum", inquit, "eadem est definitio, ipse quoque res sunt eadem". Cum autem figurate dicimus "sunt", ubicumque scilicet una tantum res est subiecta, non est necesse dici entia uel essentias, quia saepe, cum eadem sint uoces in significatione per se acceptae, una earum constructionem habere potest per figuram in uno sensu quam non habet alia.

[3.27] VIII. De eo etiam arbitror esse discussum quod dictum est hoc nomen "deus" magis uniuersale quam singulare dicendum esse, cum de diuersis personis dicatur. Quippe diuersitas illa personarum non in discretionem essentiae constat, sed magis in diuersitate priorum, ut diximus, sicut et diuersitas personarum secundum grammaticos quae scilicet personae insunt Socrati, propter quas tamen non minus hoc nomen "Socrates" singulare est.

[3.28] X. Sed illud hoc loco maximum impedimentum occurrit quod essentialiter quoque ab inuicem personae quae in deo sunt, discretae sunt, cum haec scilicet non sit illa; quod non est in grammaticis personis. Ad quod respondendum est quod non magis iste personae essentialiter discretae sunt quam ille, cum sit harum quoque illarum una eademque penitus essentia; ad comparisonem unitatis cuius, hoc est diuinae essentiae, nulla corporea uel spiritualis creatura dicenda est una.

[3.29] Unde bene eam philosophi monadem, id est unitatem, magis quam unam uocare uoluerunt. Cum autem nulla sit in personis discretio essentiae ab inuicem, non tamen oportet dici: pater est filius uel spiritus sanctus, uel filius est spiritus sanctus, quia etsi quis sanum sensum in his uerbis habere queat, eo scilicet quod eadem essentia quae pater est, sit et filius et spiritus sanctus, sensus omnino falsus est secundum sanctorum patrum acceptionem quae est huiusmodi ac si dicamus idem esse proprium patris et filii, in eo scilicet quod pater est et quod filius est, hoc est idem esse definitione patrem quod filium.

[3.30] Nam et sic solemus dicere non idem esse grammaticum et oratorem, cum scilicet aliud sit proprium huius, aliud illius, quia licet eadem essentia sit grammatici et oratoris, aliud est esse grammaticum, aliud esse oratorem. Sic etiam, licet eadem sit patris et filii substantia, diuersum est tamen esse patrem et esse filium. Unde Augustinus libro V De trinitate: "Quamuis", inquit, "diuersum sit patrem esse et filium, non est tamen diuersa substantia". Idem in VII: "Aliud est deum esse, aliud patrem esse".

[3.31] Tullius quoque in I Rhetoricae contra Hermagoram disputans, cum deliberationem et demonstrationem constituat genera constitutionum ac postmodum neget deliberationem ac demonstrationem esse uel constitutionem uel

partem, id est speciem aliquam constitutionis, non aliter hanc negationem accipere potest nisi quantum ad diuersitatem proprietatum. Idem quippe essentialiter est deliberatio quod constitutio, uel demonstratio quod constitutio, sed aliud habet ex eo quod ex eo quod deliberatio est, aliud ex eo quod est constitutio. Ac similiter aliud exigit ex eo quod est demonstratio, aliud ex eo quod est constitutio. Sunt autem uerba illa Tullii huiusmodi: "Deinde si constitutio et ipsa et pars eius quaelibet intentionis depulsio est"

etc. usque illuc: "Placet autem ipsi" etc.

[3.32] Sed et cum eadem uox sit quandoque nomen et uerbum, uel dictio simul et oratio, nomen tamen non esse uerbum concedimus, cum hoc sine tempore sit, illud cum tempore, et dictionem non esse orationem, cum partes dictionis in ea significatiue non sint sicut sunt orationis.

[3.33] Sed dicit mihi aliquis: dicam "pater est filius" et sane intelligam ita scilicet quod eadem essentia quae est pater est etiam filius. Nam et ipsius Augustini testimonio in libro De duabus animabus: "De uerbis, cum res constet, controuersia facienda non est"; idem in IV Super Genesim: "Dum intelligatur", inquit, "quod intelligendum est, non magno opere curandum est quid uocetur"; et post pauca: "Hoc est", inquit, "quod dixi: dum res conceditur, non esse de uocabulis laborandum". Ad quod respondeo quod placet mihi sana intelligentia, sed requiro etiam uerba catholica, quia non sine causa apostolus nouitates uerborum nos uitare admonet, tum ideo ne contemptores sanctorum uideamur et spiritus sancti qui loquitur in eis, tum etiam magis ne situ in uerbis tuis sanum sensum haberes, alius in eis offenderetur qui sensum tuum non intelligeret et scandalum erroris inde sumeret. Habe itaque etiam cum sensu uerba idonea ad aedificationem, non ad scandalum, et dicas ad hunc sensum manifestandum, non "pater est filius", sed "hoc quod est pater, filius est", hoc est eadem est utrorumque essentia siue substantia. Nec dicas hanc personam esse illam, quod est dicere idem esse proprium utriusque, sed hanc personam idem esse quod illa est, hoc est eiusdem substantiae esse.

[3.34] In quanta autem ueneratione etiam uerba diuina habenda sint, uis ipsorum admonet, quae cotidie sacramenta ecclesiae conficit, cum ad inuocationem sui nominis mira deus operatur, etiam per immundissimos ministros.

[3.35] Ipse etiam Priscianus, doctor et scriptor loquendi, in locutionibus maxime usum emulandum esse admonet. Bene equidem, cum locutio significationem non ex natura sed ex placito hominum habeat.

Quod uero ait Augustinus in libro De duabus animabus: "De uerbis, cum res constet, controuersia facienda non est", ibi sane intelligendum est ubi de rebus uel de sensu uerborum potius quam de proprietate uerborum contentio orta est. Rem etiam, hoc est significationem ipsorum uerborum intellexit, ad quam uidelicet significationem uerba illa sunt instituta. Cum itaque nouerimus ita esse ut uerba ipsa habent dicere, non est curandum quo genere uerborum ad doctrinam illud efferatur quod iam docendum non est, cum de illo constet.

[3.36] Dicit fortasse aliquis quod secundum propositam expositionem in qua dicitur "pater non est filius", hoc scilicet modo quod non est idem proprium utriusque, licet etiam dicere "pater non est deus" uel "homo non est animal", cum uidelicet non sit ident proprium istorum sicut nec illorum. -- Ad quod respondendum est quod uerba nostra ad deum translata, ut iam supra meminimus, ex ipsa singularitate diuinae substantiae sicut singularem significationem ita et singularem nonnumquam in constructione contrahunt sensum. Praeterea, non oportet figuratiuas et improprias locutiones porrigi ultra hoc quod auctoritas uel usus habet, si ad doctrinam et intelligentiae facilitatem loqui intendimus.

[3.37] Nec fas est cuiquam a consueta significatione sermonem commutare, nisi ei cuius grauissima uidetur auctoritas aut aliqua ornatus hoc commendet gratia.

[3.38] XI. Illud autem Athanasii quod ait: "omnipotens pater, omnipotens filius, omnipotens spiritus sanctus", maxime confirmare uidetur ut concedamus filium siue spiritum sanctum esse patrem, cum scilicet, ut supra saepe diximus, pater ex potentia sit dictus. Quis etiam negare queat quin unaqueque personarum potens sit et sapiens et benigna? Cum itaque filius sit potens et tantumdem ualeat dicere potentem quantum dicere patrem, numquid et filius est pater? Ad quod respondendum est quod saepe, ut diximus, uoces per se acceptae eandem uim pellitis habent atque equipollentiam iuxta aliquam significationem, quae tamen eandem uim non custodiunt in constructione. Nam, teste Prisciano, "amans" et "qui amat" idem ualent; non tamen sicuti de eo qui modo non amat uerum est dicere quod "erit amans", ita uerum est dicere quod "erit qui amat". Similiter licet "potens" et "pater" per se dicta eiusdem significationis in deo sint, in contextu tamen orationis non eandem uim penitus habent secundum sensum, cum uidelicet haec enuntiatio "pater est potens siue benignus" ad identitatem tantum essentiae sit accommodata, ac si dicatur quod id quod pater est sit potens siue benignum. Haec autem enuntiatio "pater est filius siue spiritus sanctus" ad identitatem, ut dictum est, proprietatis tantummodo spectat, ut uidelicet idem sit utriusque proprium, ut expositum est, ideoque tantummodo falsa est.

[3.39] Magna itaque discretio adhibenda est in his enuntiationibus quae de deo fiunt, quae uidelicet tantum ad identitatem essentiae, quae ad identitatem quoque proprietatis sint accommodatae. Ad identitatem quidem essentiae tantum hae spectant: "pater est deus", "filius est deus", "spiritus sanctus est deus", uel aeternus uel dominus uel creator uel omnipotens uel inmensus seu iustus siue misericors et aliae multae, ideoque uerae sunt. Hae uero enuntiationes: "pater est filius uel spiritus sanctus" uel "pater est genitus siue procedens", ad identitatem proprietatis aspiciunt, ideoque omnino falsae sunt.

[3.40] Ut itaque iuxta Athanasium neque confundamus personas, hoc est permisceamus eas, alteram scilicet in proprietate alterius, neque separemus unitatem substantiae, oportet diligenter uim singularum enuntiationum distinguere quae uidelicet ad identitatem substantiae, quae ad identitatem proprietatis sint accommodatae.

[3.41] Apparet et ex his quae dicta sunt, de discretione scilicet enuntiationum, illud refelli quod supra opponebatur, cum uidelicet opponeretur quod, sicut ostenditur per hoc quod pater est deus et deus est aeternus, pater esse aeternus, ita etiam ostendi possit per hoc quod pater est deus et deus est filius, pater esse filius. Ibi quippe ea propositio quae consequitur ex duabus premissis, quae uidelicet ait "pater est aeternus", ad solam identitatem essentiae spectat, sicut et premissa, ut supra iam determinauimus, ideoque ex ipsis conuenienter infertur. Quae uero ait "pater est filius", non solum essentiae, uerum insuper proprietatis identitatem ostendit, ideoque ex premissis non procedit, quae simpliciter ad identitatem essentiae spectant; immo apertissime falsum esse liquet, ideo quod pater est deus et deus est filius, oportere concedi patrem esse filium. Quod est dicere, ut supra iam exposuimus, idem esse proprium patris et filii, in eo scilicet quod pater est et filius.

[3.42] Quod si ad hanc quoque complexionem comprobendam illa inducatur dialecticorum regula quae ait: "Quotiens aliquid praedicatur de aliquo, quicquid praedicatur de illo praedicato, et de subiecto", hoc est quotiens aliqua res est aliquid et illud idem rursus est aliquid, primum est ultimum -- facile deprehendi potest nihil ad hanc complexionem regulam attinere nec eam ex regula monstrari posse, cum uidelicet regula illa ad enuntiationes illas tantum attineat quae ad identitatem solam essentiae spectant, non etiam ad identitatem proprietatis, sicut haec facit quae ait "pater est filius". Immo si uim uerborum ipsius argumentationis diligenter attendamus, talis potius ei regula inducenda esset, si uera esset: "Quotiens aliquid praedicatur de aliquo et aliquid praedicatur de praedicato, idem est proprium primi subiecti et ultimi praedicati". Quod cum aperte falsum sit, non est pro regula habendum.

[3.43] Sunt et aliae consimilis disputationis argumentationes, quibus propter terminorum dispositionem premissa regula competere uidetur, cum a sensu uerborum longe sit. Quales sunt huiusmodi complexiones: "Hic homo est hoc corpus, sed hoc corpus semper est, ergo hic homo est semper"; item: "Hic homo est hoc corpus et hoc corpus est materia huius hominis, uel factum est hic homo uel prius est hoc homine, ergo hic homo est materia huius hominis uel factus est hic homo uel prior est hoc homine", item: "Hic miles est hic citharedus et hic citharedus bonus est uel laudandus, ergo hic miles". Sed de his in Dialectica nostra latius prosecuti sumus.

[3.44] <XII.> Quod autem solus filius, non etiam pater uel spiritus sanctus, incarnatus dicitur, cum tamen eadem essentia quae pater est siue filius uel spiritus, sit incarnata, non sine magna ratione traditum est. Hoc enim his uerbis ostenditur cum dicitur "filius dei est incarnatus", lumen diuinae sapientiae per hanc incarnationem carnalibus effulsisse. Quod innuens Iohannes euangelista: Vita, inquit, erat lux hominum et lux in tenebris lucet et tenebrae eam non comprehenderunt. De qua etiam illuminatione scriptum est: Surge illuminare, Ierusalem, quia uenit lumen tuum et gloria; et iterum: Ambulabunt gentes in lumine tuo; et psalmista: In lumine tuo uidebimus lumen; et Simeon: Lumen ad reuelationem gentium; et platonici "Verbum deus est lumen uerum" etc.

[3.45] Tale est ergo sapientiam dei esse incarnatam, ac si dicatur ad hoc deum incarnatum esse ut uere doctrina iustitiae nos instrueret, tum praedicatione, tum etiam exemplo corporalis conuersationis suae.

[3.46] Sapientiam itaque dei in carne esse, tale est: carnales, id est homines, hac incarnatione uere sapientiae lumen suscepisse.

[3.47] Sed dicit mihi aliquis quod haec incarnatio, cum ex summa et sola misericordiae diuinae gratia, non ex meritis <nostris> facta sit, maxime spiritui tribuenda est, ut scilicet spiritus potius quam filius incarnari diceretur. Unde et scriptum est: "Conceptus ex spiritu sancto", hoc est ex sola benignitate misericordiae suae incarnatus. --

Ad quod respondendum est quod aliud est "concipi ex spiritu", aliud "spiritum concipi", hoc est incarnari, sicut aliud est ex aqua et spiritu regenerari, aliud aquam et spiritum regenerari. Si quis itaque uim enuntiationis attendat "filius est incarnatus" ad quam eam sanctorum auctoritas instituit, solus est filius incarnatus, non etiam pater uel spiritus, quia hic est sensus ac si dicamus quod ad hoc maxime deus incarnatus est ut suos predestinatos uere sapientiae luce illustraret.

[3.48] Cum itaque sint indiuisa opera trium personarum, quarum nullo modo diuersa est essentia, pro diuersitate tamen personarum et operum quaedam specialiter opera uni personae tanquam propria tribuuntur, quaedam alii. Patri quidem proprie tribuuntur ea quae ad potentiam pertinent, sicut est creasse cuncta ex nihilo, uel disponere omnia pro arbitrio suo, uel imperare, uel dare potestates, uel mittere filium in mundum, uel obedientiam impendi, unde scriptum est: obediens patri. Et postremo omnia quae ad potentiam ac reuerentiam maiestatis pertinent, patri tribuuntur. Quod etiam ipsa uerba Christi aperte insinuant, cum uidelicet humanitas eius in anxietate posita quotiens a diuinitate in unam personam sibi unita opem uirtutis postulat aut quascumque preces ei fundit, solo uocabulo "patris" usus est, ipsam scilicet commemorando potentiam qua potens est efficere quod rogatur. Quod et adhuc mos aecclesiasticus obseruat, maxime in specialibus orationibus suis quae in sollempniis missarum ad altare fiunt, quae scilicet ad solum intenduntur patrem.

[3.49] Filio autem ea maxime ascribuntur quae ad sapientiam attinent, sicut est iudicare, quod discretionis est. Unde scriptum est: Pater omne iudicium definitio, quia potentia sapientiae cedit in discussione iudicii, ubi aequitas magis examinanda est quam uis potentiae exercenda. Ad hoc etiam illa inscriptio psalmi non pertinet, quae ait: pro occultis filii, scilicet iudicis. Qui et bene mens patris seu ratio siue "angelus consilii" dictus est, quia omnia in hac

sapientia rationabiliter pater disponit, siue creando mundum, siue eundem reparando post lapsum. Et in hoc pater uerum consilium nostrae ignorantiae dedit, cum eo incarnato nos uisitauerit.

[3.50] Spiritus autem ea proprie sunt quae ad operationem diuinae gratiae attinent, sicut est remissio peccatorum et quorumcumque donorum distributio ex sola bonitate eius non ex meritis nostris proueniens; qualis est regeneratio in baptismo ad dimittenda peccata, confirmatio per impositionem manus episcopi ad dandam armaturam uirtutum, quibus scilicet uirtutibus post remissionem peccatorum perceptam resistere ualeamus inimico tunc uehementius insurgenti. Sic et caetera sacramenta, quae in aecclesia conficiuntur ex bonitate dei, spiritui tribuenda sunt. Nam etsi idem sit dialecticus quod orator, aliud tamen oratori tribuendum est secundum officii sui proprietatem, aliud dialectico.

[3.51] XIII. Superest autem extrema obiectio, qua scilicet opponitur idem a seipso nasci uel a se procedere. Quae recte discuti non ualet nisi prius quae sit huiusmodi generatio uel processio terminetur.

2. De generatione uerbi diuina

[3.52] Ac primum de generatione disseramus. De qua id considerandum est quod, si per hoc nomen "pater" non simpliciter diuinam potentiam, sed omnipotentiam exprimamus, ut uidelicet non sonet hoc tantum quod "deus potens", sed etiam quod "deus omnipotens", dictum est sapientiam gigni ex omnipotentia, hoc est filium a patre, ad eam similitudinem qua is qui ex alio natus est, sic ex ipsa genitoris substantia esse dicitur quasi quaedam sit paterne substantiae portio. Ipsa quippe sapientia quaedam est potentia atque aptitudo discernendi, et sapiens dicitur qui plurimum discernere ualet, etsi actu non discernat.

Qua itaque similitudine deus dicatur pater siue filius

Cum itaque sapientia, id est potentia discernendi, quasi quaedam, ut ita dicam, pars sit omnipotentiae diuinae, sicut et quilibet filius quaedam portio dicitur patris, ex cuius substantia est, non incongrue secundum expositam similitudinem dicta est sapientia ex omnipotentia gigni, quasi quoddam esse ex omnipotentia, cum sit ipsa quaedam potentia. Cum enim deus ex omnipotentia sua ad infinita agenda se habeat, hoc est ad omnia quaecumque efficere potest, ex sapientia, hoc est potentia discernendi, ad unum tantum, hoc est ad discernendum, se habet.

[3.53] Nemo tamen hoc loco me mihi contrarium autumat quod nunc sapientiam quasi partem omnipotentiae dico, cum superius omnino negauerim partes in deo esse atque id necessario confirmauerim. Ibi enim partes in quantitate diuinae essentiae esse anathematizauimus. Hic uero dico sapientiam quasi partem omnipotentiae, non secundum quantitatem alicuius compactae rei, sed magis secundum uim efficaciae quod ex eo uidelicet quod est omnipotens, aequae omnia efficere potest

-- ex eo uero quod est sapiens, discernere tantum ualet et iudicare aequae omnia. Hoc autem modo et spiritus sanctus multiplex dicitur quantum ad effecta non quantum ad quantitatem essentiae suae, et unusquisque septem spirituum. Verbi gratia, spiritus sapientiae et intellectus quodammodo pars septiformis spiritus dicitur quantum ad effecta, quia et haec multiplicitas tota ad effecta respicit.

[3.54] Quod si hoc nomen "pater" dicat simpliciter "potens", non etiam "omnipotens", tunc quoque non incongrue dicimus sapientiam gigni ex potentia, hoc est sapientem esse ex potente, ad illum scilicet modum quo dicimus ceream imaginem esse ex cera, cum tamen idem sit in essentia cera ipsa et cerea imago et eo locutionis modo quo philosophi dicunt speciem ex genere gigni, utpote hominem ex animali, cum idem tamen sit "homo" quod "animal", nec umquam prius animalis natura in homine fuerit quam hominis, cum ipse numquam prius animal fuerit quam homo.

[3.55] Hanc autem generationem speciei, scilicet ex genere, Boethius in libro Diuisionum aperit, dicens genus diuidi "in quasdam a se creationes quodam modo". Quo etiam modo supra Mercurius ait quod "deus secundum fecit dominum", hoc est pater genuit filium. Qui, scilicet Mercurius, postea quasi corrigendo hoc quod dixit "fecit" et non dixit "genuit", adiecit: "Dilexit eum tanquam unigenitum suum" -- et alibi: "Filius" inquit, "benedicti dei". Non enim proprie "creari" uel "fieri" dicitur nisi id quod incepit atque ab alio factum est, cum prius non esset. Ideo autem quasi ad determinationem "proprie"

apposimus, quia fortassis indifferenter et "creari" pro "gigni" et "gigni" pro "creari" scriptura abutitur, ut "genitore" pro "creatore"

et econuerso. Cum enim Plato "genitorem uniuersitatis" deum nominat aut cum dicimus librum "Geneseos", id est de genitura, hoc est de creatione, per "genitorem" creatorem, per "genituram" creationem accipimus. E conuerso autem, cum in Prouerbiis sapientia dicit: Dominus creauit me principium uiarum suarum, et rursus in Ecclesiastico scriptum est: Prior omnium creata est sapientia et intellectus prudentiae ab aeuo, et iterum: Ipsemet creauit illam in spiritu sancto, "creari" pro "gigni" dictum puto. Cui et illud Boethii concinit cum in Topicis ait "recte uideri proprium patris procreatorem esse, quia filii procreatum esse". Sed et Mercurius cum ait "secundum fecit dominum", "fieri" pro "gigni" abusus est, quia recte, ut diximus, "creari" uel "fieri" non dicitur nisi id quod de non esse ad esse perductum est, solique deo proprie tribuenda est creatio. "Generatio" uero recte dicitur ubicumque aliquid ex substantia alterius est, siue illa simul sunt, siue alterum sit prius altero. Ita namque inanimatum corpus ex corpore est et splendor ex sole ut simul semper fuerint; cerea uero imago posterior est quam cera.

[3.56] Sic autem dicimus inanimatum corpus esse ex corpore uel hominem ex animali et ceream imaginem esse ex cera, ac si diceremus id quod est inanimatum corpus ita esse corpus <quod> ex eo quod inanimatum corpus est, exigit quod sit corpus, sed non conuertitur. Atque ad hunc modum sapientiam dicimus esse ex potentia, hoc est filium

gigni ex substantia patris, cum uidelicet ipsa sapientia ita sit potentia, id est hoc ipsum quod est filius sit pater, quod ex eo quod sapientia est, id est potentia discernendi, exigit quod sit potentia, sed non e conuerso.

[3.57] Attende itaque ad hanc similitudinem qua dicunt philosophi speciem ex genere gigni, illum summum philosophorum Platonem mentem, "noym" appellat, ex deo natam esse asserere, hoc est filium ex ipsa patris substantia esse, cum uidelicet ipsius sapientiae hoc ipsum esse sit quod est potentia, cum ipsa scilicet sapientia quaedam, ut dictum est, potentia sit: sicut homini hoc ipsum esse est quod animal est, cum ipse homo quoddam animal sit, atque ex hoc ipso quod homo est, exigit ut animal sit, sed non e conuerso. Quod autem ex hoc quod homo est, exigit quod animal sit, sed non e conuerso, ipsorum nominum uis ipsa sententiae protestatur, cum hoc nomen "homo", quod sonat "animal rationale mortale", totam animalis naturam demonstret et insuper rationale et mortale determinet, "animal" uero hoc nomen simpliciter naturam animalis assignet, hoc est "substantiam animatam sensibilem", non etiam rationabilitatem et mortalitatem determinet. Sic et "filius"

hoc nomen, quod sonat "sapientiam", id est potentiam discernendi, cum "pater" hoc nomen simpliciter "potentiam" sonet, ex ipsa uis sententiae suae monstrat filium ex ipsa patris substantia esse, modo iam supra exposito.

[3.58] Cum autem ad generationem speciei duo conueniant, genus quidem tanquam materia et differentia tanquam forma -- utpote in homine animal ipsum et rationalitas siue mortalitas -- ex substantia, <id>

est essentia generis, non ex substantia differentiae, species esse recte perhibetur, cum ipsa generis essentia sit essentia speciei, quia hoc ipsum homo est quod animal est, sed non id ipsum homo est quod est rationalitas siue mortalitas. Atque in hunc modum filius ex ipsa substantia patris esse asseritur, hoc est sapientia ex potentia, cum uidelicet hoc ipsum quod potentia est, sit sapientia, cum ipsa, ut dictum est, sapientia quaedam sit potentia atque ipsi sapientiae hoc etiam ipsum esse sit quod est potentia, cum ipsa, ut dictum est, sapientia eo ipso quod sapientia est, quaedam sit potentia.

[3.59] Et attende quod, licet in homine eadem essentia sit homo et animal, uel in cerea imagine idem sit cerea imago quod cera ipsa, homo tamen ex animali est, ut supra expositum est, et cerea imago ex cera, non animal ex homine uel cera ex cerea imagine, neque animal ex animali uel cera ex cerea imagine neque homo ex homine uel cerea imago ex cerea imagine, sed homo tantum ex animali et imago cerea ex cera.

Sic et licet idem sit numero siue essentialiter sapientia quod potentia, hoc est filius quod pater, sapientia tamen ex potentia est, modo superius exposito, quod est filium gigni ex patre, non potentiam ex sapientia, quod esset patrem gigni ex filio uel potentiam ex potentia uel sapientiam ex sapientia, quod esset idem ex seipso gigni.

[3.60] At uero, si idem essent definitione sapientia et potentia, uel homo et animal, uel cerea imago et cera, uel stilus et ferrum, tunc fortassis concedi oporteret quod, si sapientia esset ex potentia, uel homo ex animali, uel cerea imago ex cera, uel stilus ex ferro, idem esset ex seipso atque per hoc ex seipso gigneretur, ut supra expositum est. Alioquin nullo modo uerum est immo falsum est quod idem ex se sit uel ex se gigneretur, quia tale est dicere idem ex seipso esse uel ex se gigni, hoc est ex ipsa propria substantia esse, ac si dicatur aliquam rem ita seipsam esse quod, ex eo quod ipsa est, exigit quod ipsa sit, sed non econuerso, hoc est, non ex eo quod exigit quod ipsa sit, <ipsa est>; quod omnino falsum est.

[3.61] Nullo itaque modo aliquid ex seipso gignitur, licet idem sit numero generans et generatum, sicut materia et materiam. Quippe qui dicit aliquid ex se esse, nihil his uerbis diuersum definitione innuit, sicut cum dicitur homo ex animali esse. Non enim sicut "homo"

et "animal" definitione diuersa assignant, ita etiam faciunt pronomina subiuncta nominibus, cum dicitur aliquid esse ex se uel eandem rem ex se esse, cum uidelicet ipsa quoque prollomiliab sicut premissa nomina ad quae referuntur, ipsam similiter essentiam demonstrent, cum omne pronomen proprie essentiam meram significet, hoc est non proprietatem et iam determinet aliquam.

[3.62] Sed dicis mihi quod secundum hanc rationem non conuenit dici "deum de deo, lumen de lumine", propter filium, qui ex patre est, cum uidelicet "deus" et "deus" et "lumen" et "lumen" idem sunt etiam definitione. -- Ad quod respondemus quod cum dicimus deum esse de deo uel lumen de lumine, "deus" et "deus" et "lumen" et "lumen"

determinate ad personas mittunt tanquam definitionibus diuersa sint, pro deo filio scilicet et pro deo patre accepta. Et cum dicimus "de deo" uel "de lumine", in ipsis praepositionibus diuersa sint, pro deo filio scilicet et pro deo patre accepta. Et cum dicimus "de deo" uel "de lumine", in ipsis praepositionibus ipsa relatio ostenditur inter generatum et generantem, hoc est filium et patrem, ideoque per appositae praepositiones "deus" et "deus" siue "lumen" et "lumen" ad personas magis quam ad substantiam sunt accomodata hoc loco. Saepe autem uoces ex adiunctis a propria significatione euocantur ad aliam, sicut alias de translationibus tractantes ostendimus.

[3.63] Et hic quoque pluribus confirmauimus exemplis quod nomen ex adiuncto significationem commutat. Cum dicimus "homo mortuus", quia tale est "homo" ac si diceretur "quod fuit homo" aut cum dicimus "auriga nauis" pro "remige", uel cum dicit Aristoteles in II Perihermeneias utrum contraria est affirmatio negationi aut oratio orationi, et Boethius in Hypotheticis quod propositionem conditio sequatur uel conditionem propositio, per generale nomen speciem accipimus, hoc est per orationem affirmationem, per propositionem categoricam propositionem. Sed et cum dicimus "deus creauit omnia" et "Achilles superat omnes graecos", <omnia> praeter <deum> et omnes graecos praeter Achillem intelligimus. Et cum dicimus rem simplicem et propositionem simplicem, diuersas significationes ex adiunctis contrahit "simplex"; res quippe simplex est quae ex pluribus non constat rebus, et propositio quae non ex diuersis propositionibus, et dictio quae non ex diuersis dictionibus. Et cum dicimus: Bonum est sperare in domine quam

in homine, ipsa comparatiui aduerbii suppositio "bonum" pro "melius" poni exigit. Sed et cum dicit Aristoteles eorum quae in subiecto sunt rationem non predicari quidem de subiecto, per hoc quod premissum est "in subiecto", eodem modo accipitur "subiectum"

cum subditur "de subiecto", cum antea idem Aristoteles, cum diceret "in subiecto" et "de subiecto", diuerso modo "subiectum" acciperet, pro fundamento scilicet et supposito in substantia.

[3.64] Nec solum nomina, uerum etiam caeterae partes ex adiunctis significationes uariant, ut cum dicimus "prata rident", id est florent, uel "facio domum", id est compono, uel "rideo illum", id est derideo, uel cum dicimus de eo qui modo stat quod aliquando sedit. Sed et cum dicimus de stante modo quod fuit sedens, participium "sedens"

praesentis temporis significationem deponit. Et cum dicimus "hoc corpus erit semper", hoc aduerbium "semper" ad futurum tantum aspicit; aut cum dicimus "in urbe" et "in urbem" uel "super Hectorem" et "super Hectore", pro diuersitate casuum uariatur significatio praepositionum.

Quis etiam nescit singulas dictiones ad interrogationem redditas ex subintellectu praecedentium uim enuntiationis implere, ut cum quaerimus "quis legit?" et respondetur "Socrates" uel cum quaerimus "quid agit Socrates?" et respondetur "legit"? Cum itaque ex adiunctis uoces significationem uariant, recte Tullius sensum scripturae ex praecedentibus uel subsequentibus diiudicari indicat.

[3.65] Quid ergo mirum si in simbolo fidei commune nomen trium personarum, quod est deus uel lumen, ex apposis transeat in significationem personalium nominum, ut cum premissum sit de filio "ex patre natum ante omnia saecula", et statim adiungitur "deum de deo, lumen de lumine", licet ex adiunctis siue praepositis orationibus siue interpositis praepositionibus "deum" et "deum", "lumen" et "lumen"

determinate pro patre et filio, cum dicimus "deum de deo, lumen de lumine"?

[3.66] Notandum uero quod, cum tam prophetae quam philosophi diuinam generationem attingere ausi sunt, multo apertius philosophi hanc designauerint dicendo "natum ex deo" siue "filium dei" quam prophetae dicendo uerbum domini. Et conuenientius Plato ipsam rationem siue sapientiam dei uocauit "mentem" quam illi uerbum, et commodius patrem appellauit "deum" quatuor illi dominum, ne forte si diceret "mentem domini" sicut "mentem dei", quandam prolationis dignitatem uideretur tribuere patri, quem dominum appellaret. Cum uero dicit "filium" ac per hoc ipsum de substantia patris ostendit, per ipsam substantiae unitatem indicat dignitatis aequalitatem. Bene itaque Christus dominus, uerbis philosophorum maxime assentiens, se filium dei magis quam uerbum appellat dicens: Pater, clarifica filium tuum; non solum ideo quod apertius philosophi quam prophetae hanc generationem distinxerunt, uerum etiam quia hanc fidem in gentibus maxime fructificaturam nouerat, quae facilius a gentibus susciperetur, si aperte testimonio suorum doctorum, id est philosophorum, commendaretur.

[3.67] Haec autem fides temporibus rudis populi a prophetis occultanda fuit; tempore uero philosophorum, multiplicato studio inquirendae ueritatis, una cum creaturarum doctrina creuit et creatoris intelligentia. Unde apostolus: Inuisibilia, inquit, ipsius a creatura mundi, per ea quae facta sunt. intellecta conspiciuntur, quia omnis notitia humana a sensibus surgat, ex rerum uisibilium similitudine inuisibilium naturam ratio uestigauit; uerbi gratia, ex generatione uisibilis rei et corporeae, sicuti cereae imaginis ex cera uel hominis ex animali, generationem uerbi ex patre. Quod autem per successionem tum studio tum ingenio scientiae conualuerunt, considerabat Daniel, cum dicebat: Pertransibunt plurimi et multiplex erit scientia; et psalmista, teste Gregorio, ubi ait: "Deus in gradibus dignoscetur".

[3.68] Hic quidem de generatione uerbi ex deo patre breuiter perstrinximus, hoc est diuinae sapientiae ex diuina potentia siue ex omnipotentia.

[3.69] Sed dum quaerimus quaestiones expedire difficiliore fortassis incurrimus controuersias; et dum quosdam dissoluimus nodos, aliis fortioribus nos alligamus. Ecce enim secundum priorem rationem de generatione uerbi ex patre, hoc est sapientiae ex omnipotentia, si uidelicet uocabulo "patris" non simpliciter potentiam sed etiam omnipotentiam exprimamus uidemur cogi concedere filium esse naturaliter priorem patre cum scilicet ipsa sapientia, hoc est potentia discernendi, ut dictum est, quasi quaedam pars constitutua sit omnipotentiae. Secundum uero eam rationem qua per nomen "patris"

non omnipotentiam, sed simpliciter diuinam potentiam intelligimus, e conuerso uidetur, ut uidelicet pater potius filio prior sit quam filius patre, hoc est diuina potentia prior sit quam diuina sapientia, sicut animal homine et quaelibet materia materiato de quibus superius inducta <est> similitudo ad propositae generationis modum disserendum.

Sed et iuxta Aristotelem qui in tractatu prioris, ubi uidelicet secundum modum prioris exsequitur, docet illud naturaliter prius esse altero quod necessario consequitur ad illud, sed non conuertitur, ut uidelicet econuerso antecedit, sicut unum duobus prius est et quodlibet superius inferiori, quis dubitat patrem priorem esse filio, hoc est potentiam sapientia, cum sapientia, hoc est potentia discernendi, quoddam sit inferius, id est species potentiae, sicut est homo animal, ac per hoc, ut dictum est, posterior illa?

[3.70] Quod si quis forte hunc modum prioris a deo patre per hoc remouere nitatur, quod dicat potius diuinam potentiam et diuinam sapientiam a se mutuo conuerti, cum uidelicet neutra absque altera possit esse; tunc quoque obicietur quod sit pater prior filio secundum quintum prioris modum, quemque ipse Aristoteles ex sua parte addidisse uidetur et maxime commendasse, ut uidelicet digne prius dicatur sic: "Videtur autem praeter eos qui dicti sunt, alter esse prioris modus; eorum enim quae conuertuntur secundum essentiae consequentiam, id quod alteri quolibet modo causa est, digne prius natura dicatur". Quis patrem ueram esse causam filii negat, cum ex ipso sit filius, non pater ex filio, immo nec ab aliquo pater sit, sed a seipso tantum?

Quis etiam dubitet omne generans esse principium generati, cum uidelicet ei quod generat, esse conferat? Unde etiam dicimus patrem "principium sine principio", filium "principium de principio", hoc est de patre.

[3.71] Sed ab his quoque obiectis, si diligentius inspiciamus quae dicta sunt et quae opposita, facile nos expediemus, nec ullum inconueniens ex superius inductis incurremus similitudinibus, si uidelicet in eo tantum accipiuntur similitudines in quo sunt inductae. Omnis quippe similitudo aliqua ex parte inducitur et nulla similitudo per omnia discurret, quia omne simile in aliquo dissimile esse necesse est. Si qua ergo similitudo in eo tantum est accipienda ad quod affertur, maxime in deo, ad quem, ut dictum est, minus plene similitudines inueniuntur, cum longe a creaturis suis natura diuinitatis diuersa sit. Quas tamen deus ex aliqua respicit similitudine, cum in pluribus ex eis disiuncta sit, et frequenter etiam ex his similitudines ad eum inducuntur, in quibus est uitium manifestum: ueluti cum eum dicimus penitere uel iram aut furorem habere uel obliuisci uel ignorare patrata, cum uidelicet penitentia semper ad correptionem culpe soleat aspiceret, et ira aut furor tormenta sint animi, uel ignorantia siue obliuio aperte sit uitium, sicut eorum contraria uirtutes sunt.

[3.72] Quid ergo mirum si, cum ad omnes creaturas aliquam habeat deus similitudinem atque ex his quoque inducatur similitudo quae aperte ad uitium spectant, ipsum in aliquo tanquam partem constitutiuam, in aliquo tanquam materiam consideremus, hoc est similem in aliqua re parti uel materiae cum tamen ipse non sit in eo quod simile est parti uel materiae uel pars uel materia dicendus? Pars quippe constitutiuam alicuius recte non dicitur nisi quod alicui esse conferat, constituendo ipsum. Quod uero necesse est esse atque ideo aeternum, omnino caret principio a quo esse contrahat, ut iam ex supra expositis manifestum est. Unde nec omnipotentia dei aut sapientiam eius aut aliquid aliud principium habere potest. Quam tamen quodammodo similem esse toti constitutiuo monstrauius, ita quidem quod, quemadmodum totum ad plures partes quas continet se habet, eas scilicet comprehendendo, ita omnipotentia ad sapientiam, in se ita comprehensam quantum ad effecta quod deus ex omnipotentia sua eque omnia efficere potest, ex sapientia uero tantum discernere ualet.

[3.73] Quis etiam neget filium quasi partem patris dici, quem constat dexteram patris seu brachium appellari? Aut quis neget deum quasi totum accipi cum sub quodam similitudinis typo modo oculos uel aures modo manus uel pedes seu etiam caput ac caeterorum quoque membrorum officia <ei> solent assignari? Quippe nisi de ipso more creaturarum loquimur, quid est quod de ipso demonstrari possimus? Unde et nonnumquam bestiarum quoque et auium seu reptilium necnon materiarum uocabula similitudine aliqua congrue ad ipsum translata sunt, et fere rerum omnium nominibus non incongrue designatur, qui uniuersis quae condidit aliquam sui reliquit imaginem, ut ex operibus suis artifex ipse mnotesceret, et per similitudinem creaturarum, quod de eo recte creditur, defendi atque assignari ualeret. Quis etiam nesciat ipsius quoque diuinitatis nomen ad ministros eius translatum esse, cum scriptum sit: Ego dixi: dii estis, et rursus: Deus deorum dominus locutus est; et in Moyse legatur: Si dixerit seruus: diligo dominum meum et uxorem ac liberos, non egrediar liber; offeret eum dominus diis etc.

[3.74] Cum itaque uocabula ex aliqua similitudine summum principium, quod deus <est>, aspiciant ideoque mutuo ipsorum uocabula ad alterutrum transferantur, quis abhorreat diuinam potentiam aut sapientiam quadam similitudine totius et partis superius assignata se habere, cum tamen ideo neutram alterius aut totum aut partem dici conueniat?

[3.75] Nec minus abhorrendum atque omnibus modis anathematizandum est diuinam potentiam esse materiam diuinae sapientiae, quamuis quandam similitudinem ad ipsam habeat, ut supra quoque docuimus, secundum, inquam generationis naturam expositam, non secundum materiae proprietatem. Materias quippe in II Topicorum definiens, Boethius dicit eas esse "quae specierum formas subiectas suscipiunt", hoc est quibus adueniunt formae, per quas scilicet formas species, id est materiaturum aliquod, subsistit. At uero in deo nullae formae penitus sunt ideoque nec materia aliqua nec materiaturum in ipso est, sed tamen simile materiae siue materiaturum, non in proprietate materiae siue materiaturum, sed in natura generationis superius exposita; quod uidelicet quemadmodum materiaturum ex materia est, utpote stilus ex substantia ferri uel homo ex animali, ita sapientia ex potentia, hoc est filius ex patre, cum uidelicet id quod sapientia est, necessario exigit ut sit potentia, sed non e conuerso.

[3.76] Quod uero obiectum est iuxta Aristotelis rationem, diuinam potentiam naturaliter priorem esse diuina sapientia, hoc est patrem filio, siue illo modo prioris quem Aristoteles secundum ponit, siue quem ipse quintum adiungit, pluribus fortassis modis refelli potest.

Primo quidem in eo quod, ut supra meminimus, constat a regulis seu tractatu Aristotelis aut caeterorum philosophorum maxime deum exclusum et eos doctrina creaturarum contentos esse. Sed et si diligentius utrumque modum prioris consideremus, neuter poterit hic aptari. Cum enim Aristoteles "prius" secundum non-conuersionem describit, conuersionem consequentiae subsistendi determinat, ita quidem ut aliquo necesse sit aliud subsistere, quod scilicet secundo subsistente necesse sit primum esse; uerbi gratia, "ut unum", inquit, "duobus prior est, duobus enim existentibus mox consequens est unum esse, uno autem existente non necessarium est duo esse". Quod est dicere: impossibile est duo esse ita quod non sit unum, sed unum possibile est esse ita <quod> non sint duo. Ideoque unum naturaliter prius est duobus, cum uidelicet unum possit esse absque duobus, duo uero nequaquam absque uno. Haec autem ratio prioris uel posterioris omnino a potentia dei uel sapientia disiuncta est. Cum enim aequaliter tam sapientiam dei quam potentiam necesse sit esse, nullo modo alteram possibile est esse ita quod altera non sit; atque ideo modus suprapositus prioris, quem Aristoteles secundum constituit, a diuina generatione penitus absistit.

[3.77] Nec minus quintus prioris modus a deo patre remouetur, quando uidelicet aliquid ad alterum mutuam conuersionem habet et causa illius est. Non enim recte dici causa potest alicuius, nisi ipsi cuius causa est esse conferat. Ei autem quod necesse est esse, nihil est quod conferat esse, uel quod recte pncipium esse dicatur eius quod aeternum est cum aeternum sit quod origine caret, hoc est principio.

Nihil etiam naturaliter prius est altero nisi possit esse absque eo quod prius est, hoc est ita existere quod non sit illud. Potentia autem diuina nullo modo absque sapientia potest esse, cum nec deus ipse existere possit <absque> sapientia, cum aequae sapientiam ipsam necesse sit esse sicut et deum. Non itaque recte dicimus filium contrahere ex patre esse suum, hoc est ab ipso accipere quod aeternaliter habet; sed potius dicendum est ab ipso "habere" esse suum quam "accipere" esse suum. Nemo enim recte accipere dicitur hoc quod iam habet, nec conferri aliquid dicitur quod iam habetur. Nascitur itque filius ex patre, non ex ipso contrahendo uel accipiendo esse, sed potius aeternaliter habendo. Qui et semper ex ipso gignitur et semper ex ipso genitus est, quia et semper est ex patre et numquam inceptit esse ex patre, sed plenum et perfectum esse semper habet ex patre.

[3.78] Cum itaque pater proprie dici non possit conferre filio esse, non est recte inter principia uel causas enumerandis ex hac generatione sempiterna. Quod uero dicitur filius esse "principium de principio", non additur "suo", ideoque per hoc non cogimur confiteri patrem esse principium filii, sed tantummodo principium omnium quae inceperunt esse, non filii sicut et ipse filius est.

[3.79] Quod si quis dicat sane intelligi posse patrem principium filii esse secundum naturam, non secundum successionem existentiae, eo uidelicet quod ex patre filius nascitur, non possumus huiusmodi sensum refellere. Verbis tamen omnino supersedendum esse censemus, quia quocumque modo intelligamus filium dei habere principium, hoc est incipere siue incepisse, uidemur ei aeternitatem auferre. Et quantumcumque sanum sensum habet in uerbis his qui hoc dicit, facile in ipsis scandalum gignere poterit, cum in usu non dicatur aliquid habere principium siue incepisse, nisi quod de non-esse ad esse perductum est. Sed neque omnia quae uera sunt dici conuenit, cum honestatis reuerentia, non solum factorum, uerum etiam uerborum obscenitatem effugiens, pro uerbis propriis saepe translationibus utatur in eodem sensu, quando uidelicet in uulgaribus uerbis aliquid inest turpitudinis quod auditores offendant, eo quod turpitudinem nimis aperte loquantur, ut si "concurrere" dicamus "cognoscere" sicut est illud prophetae: Cognouit Adam uxorem suam, aut si "digerere", id est purgare uentrem, dicamus "exire". Quod si propria uerba tunc commutamus cum ex aliqua offenduntur turpitudine etiam in creaturis, quanto magis id abhorrendum est in deo, cum eius ineffabili dignitati derogare in aliquo uerba uidentur. Unde cum deum ubique esse et credamus et praedicemus, nemo tamen dicere presumat eum in immundo loco esse, ita ut locum ipsum aut latrinam nomet aut aliquo nomine alio determinate spurciciae ipsum assignet. Sed et "Platone santiente", ut ait Boethius, didicimus "cognatos, de quibus loquuntur, rebus oportere <esse> sermones", ut uidelicet pro dignitate rei uerba excogitentur idonea, maxime in deo, in nullo excellentiae eius derogantia. Unde nec ei aliquid assignari principium conuenit nec aliquid eo prius dici, quod solum uniuersis rebus prius est et supremum principium.

[3.80] Sed rursus opponitur quod eo modo diuina potentia prior sit diuina sapientia, id est pater filio, quo dicunt philosophi omne superius esse prius inferiori secundum non-conuersionem cum uidelicet, ut supra astruximus, diuina sapientia sit quaedam diuina potentia. Sed numquid hac ratione oporteret concedi substantiam esse priorem deo, cum ipse deus, hoc est diuina substantia, quaedam sit substantia? Cum autem, ut iam supra diximus, constet philosophicas traditiones deum omnino praetermisisse, nihil est quod secundum philosophos hoc loco de deo opponitur. Sed neque generaliter accipiendum est quod dicunt philosophi superiora naturaliter inferioribus esse priora, quia nec res prior est naturaliter re per se existente, hoc est substantia, quae tamen substantia quaedam sit inferiori rei, nec numerus binario, nec homines duobus hominibus, nec corpus corpore simplici, cum nullo modo haec superiora absque his inferioribus esse queant, immo simul sint naturaliter cum illis. Sic et deus et substantia naturaliter simul sunt, et rursus diuina potentia ac diuina sapientia, cum uidelicet neuter absque altero queat existere. Sed et cum diuina potentia singulare sit, sicut et diuina sapientia, cum haec de differentibus numero dici non possit, sicut nec illa, neutra tanquam superius ad alteram ponenda est, cum eque utraque sit singularis.

Poterit et fortassis conuenientius in uocibus accipi "prius secundum non-conuersionem" quam in rebus, quia conuersio proprie terminorum est qui transponuntur, non rerum, et proprie secundum Aristotelem. Si quis itaque hoc nomen "substantia" prius esse hoc nomine "deus" recipiat secundum non-conuersionem, eo fortassis quod, cum necessario sequatur: "Si deus est, substantia est", non e conuerso recipiat: "Si substantia est, deus est"; non ideo cogendus erit ut illo modo rem ipsam quae substantia est, re, quae deus est, priorem esse annuat.

[3.81] Parum etiam fidelibus debet esse quicquam de auctoritate infidelium contra fidem opponitur, siue philosophorum siue aliorum, cum secundum uere fidei tenorem constet eos errasse in multis, non solum in his quae ad Deum, uerum etiam quae ad creaturas attinent.

Unde et saepe alii in alios inuehuntur, non mediocriter eos arguendo et proprio ipsi iudicio auctoritates suas dissipant.

[3.82] Sed rursus obicit mihi ex his quae ipsemet posui quod sicut dico sapientiam ex potentia nasci, hoc est filium ex patre, ad eam scilicet similitudinem qua dicimus speciem ex genere nasci, ita etiam dici conuenit diuinam substantiam, hoc est deum patrem, ex deo et spiritum sapientiae ex spiritu, cum tamen pater omnino ingenuus sit nec ullo modo spiritus sit genitus -- Ad quod respondendum est quod, etsi proposita similitudo in his quoque aptari possit et causa eadem assignari pro qua filius dicitur gigni, non tamen ideo, nisi nouam faciamus impositionem de nomine patris

aut filii, aut pater aut spiritus dicendus est filius, hoc est genitus, aut substantia dicenda pater dei. Nam et cum homo dictus sit ab "humo", eo uidelicet quod ille qui hoc nomen "homo" composuit secundum similitudinem huius nominis quod est "humus", propter hoc fecit quod homo ex humo constat, non tamen omnia quibus causa nominis conuenit, hoc est quae ex humo constat, oportet ideo uocari homines. Nam et ille homo qui hoc nomen "homo" imposuit et fecit ipsum secundum similitudinem huius nominis "humus", pro eo quod homo ex humo constat, non tamen "humus", per hoc nomen "homo" notare uoluit, quod ex humo constet, sed tantum "animal rationale mortale". Alia itaque causa est de forma et compositione nominis, alia de significationis eius intelligentia quam per ipsum efficere uolumus.

[3.83] Saepe etiam causa eadem aequae pluribus communis est, quae tamen in uno eorum ad hoc ualet ad quod in altero non ualet, hoc est id efficit in uno quod non in altero, ut cum plures idem furtum fecerint, alius detentus propter furtum suspenditur, alius euadit; et cum plures de genere Cornelii sint, alius "Cornelius" cognomine dicitur quia de genere illo est, alius minime. Sic et licet supraposita similitudo inducta ad generationem filii ex patre possit caeteris quae dicta sunt assignari, non ideo tamen in illis aut patrem aut filium oportet dici

<nisi> noua nominum impositio fiat, cum "pater" hoc nomen in deo proprium sit unius personae et tantumdem sonet quantum "diuina potentia", et "filius" proprium alterius personae tantumdem sonans quantum "diuina sapientia". Neque enim unusquisque de genere Cornelii proprio nomine dictus est Cornelius sicut iste cui placuit ab impositore hoc proprium nomen aptari, quia de genere Cornelii erat, non caeteris de eodem genere, licet eadem causa eis conueniret. Sic et licet assignata ratio de generatione uerbi ex patre multis aliis possit aptari non tamen ideo aut nomen "patris" proprium aut nomen "filii" ad ea translatum est.

[3.84] Sed dicis mihi: non curo de nominibus, sed ueritatem sententiae insisto, tenendo scilicet quod deus pater ex deo genitus est, sicut uerbum ex patre. -- Ad quod respondeo: sentire quidem sane sane potes, existimando scilicet quod eodem modo se habeat deus pater ad deum quomodo uerbum ad patrem. Sed quod dicis deum patrem esse genitum ex deo, omnino falsum est, cum uidelicet haec enuntiatio ad nullum sanum sit accommodata sensum, quia "genitus", id est "filius", eam communem significationem non tenet quam existimas, quae uidelicet unamquamque rem genitam dicas, quae ita ex alia est sicut est uerbum ex patre; immo et "filius" siue "genitus" et "pater" siue "ingenitus" propria nomina sunt in deo singularum personarum, sicut et "spiritus sanctus", ut uidelicet tantumdem determinet "filius" siue genitus quantum "diuina sapientia", et "pater" siue "ingenitus" quantum "diuina potentia"; nam et solum patrem ingenitum Augustinus ad Orosium scribens docet. Sicut ergo non dicitur hominem unamquamque rem quae ex humo constat, nec Cornelium proprio nomine unumquemque de genere Cornelii licet aequae omnes in causa nominis imponendi conueniant ita non est necesse in his quae obiecta sunt aut patrem aut filium dici.

Dicamus itaque patrem omnino et spiritum non esse genitum, remouentes ab utroque personam uerbi, cuius est proprium nomen "genitus" siue "filius".

[3.85] Pulsat fortassis animum alicuius an pater aliqua dignitate precedat filium, cum filius ex patre sit, non pater ex filio, ac per hoc filius quodammodo obnoxius sit patri, non pater filio, cum filius patri hoc ipsum quod est debeat, non pater filio. Cui etiam rationi illud Mercurii assentire uidetur, qui filium uocat "secundum dominum".

Qui cum tempore secundus non sit, uidetur dignitate "secundus" dici.

Sed profecto hoc modo animal dignius est homine cum magis natura animalis praecellere uideatur; cum homo ex se rationalis sit, quod non habet animal ex se. Nullo itaque modo aliquid dignius est alio cum quo penitus eiusdem essentiae est, quia non potest dignitatis differentia esse ubi nulla est essentiae diuersitas; nec dispar potest esse gloria ubi eadem est penitus substantia, quia non potest essentia sibi ipsi in aliquo preferri, cum idem bonum ipsa

<non> simul <habere> et non habere possit. Quod itaque ait Mercurius "secundum dominum", "secundum" dixit quasi alium, id est personaliter diuersum.

[3.86] Notandum quoque quod, <cum> relatiue pater et filius dicuntur ad inuicem, uidetur hoc nomen "pater" et hoc nomen "filius" diuinam potentiam et diuinam sapientiam non in eo tantum significare quod sunt diuina potentia uel diuina sapientia, uerum etiam in eo quod haec ex illa est et gignitur. Alioquin non magis relatiue dicerentur quam potentia diuina et sapientia diuina.

[3.87] Haec de generatione uerbi dicta terminemus. Nunc de processione spiritus sancti ipso inspirante dicamus.

3. De processione spiritus

[3.88] Spiritus quasi a "spirando" dictus est. Unde ueritas: Spiritus, inquit, ubi uult spirat. Ideoque ipso nomine suo procedere ex patre et filio potius quam gigni perhibetur. Benignitas quippe, quae hoc nomine demonstratur, non est aliqua potentia siue sapientia, immo caritatis affectus siue effectus. Caritas autem, teste Gregorio, "minus quam inter quos haberi non potest. "Nemo enim", inquit, "ad semetipsum habere caritatem dicitur, sed dilectione in alterum tendit ut esse caritas possit". Procedere itaque dei est se ad creaturas per affectum caritatis quodammodo extendere, ut eis gratiae suae dona largiatur.

[3.89] Sed notandum quod duobus modis "procedere" dicimus, uel natiuitate scilicet uel affectu. Quod enim ex alio nascitur, non incongrue ex ipso procedere dicitur, iuxta illud psalmistae: Procedens de thalamo, et illud Micheae: Et egressus eius ab initio a diebus aeternitatis. Hoc itaque modo filius quoque ex patre procedere dicitur, secundum hoc scilicet quod ex ipso nascendo generatur. Ille autem alius modus procedendi, per affectum scilicet benignitatis suae, proprius est spiritus sancti. Et hunc quidem modum procedendi Athanasius in Simbolo fidei tam a patre quam a filio

remouet. Tale est autem spiritum a patre et a filio procedere ac si dicamus ipsum affectum benignitatis dei in effectum prodire ex potentia moderante ratione. Si enim potentia quae efficiat desit, nullus effectus sequetur affectum. Quod si affectum nulla prouidentia sapientiae gerat atque conducat, non est rationalis effectus. Neque ei quod indiscrete geritur ulle sunt referendae gratiae, nec pro gratia nec pro bono reputandum est quod nulla agitur discretione.

[3.90] Graeci tamen ex solo patre, non etiam ex filio, spiritum sanctum procedere confitentur, eo scilicet quod ueritas in euangelio de processione spiritus loquens, solum patrem commemorat dicens: Spiritus qui a patre procedit. Sed et Ieronimus, scribens De fide Augustino et Alypio episcopis, solum patrem commemorat, sicut et symbolum Niceni concilii habet. At uero cum etiam spiritus sapientiae dicatur sicut et spiritus patris, profecto ex filio sicut ex patre procedere monstratur. Unde et apostolus dicit quod misit deus spiritum filii sui in nos clamantem: abba, pater. Sed et ipse se daturum discipulis et missurum spiritum sanctum promittit tanquam suum. Quod etiam argumentum apertius esse potest, ad hoc conuincendum quod spiritus sanctus ex filio quoque procedat, quam id quod incarnata sapientia discipulis insufflans ait: Accipite spiritum sanctum? Quo enim facto apertius docere potuit spiritum ex se procedere quam insufflando?

[3.91] Sed et si quis illam philosophicam platonice rationis considerationem altius inspiciat, qua uidelicet de deo opifice ad similitudinem quamdam sollertis opificis agit, praemeditantis scilicet et deliberantis ea quae facturus est ne quid inconuenienter componat et prius singula ratione quam opere formantis -- ad hunc quippe modum Plato formas exemplares in mente diuina considerat, quas ideas appellat, ad quas postmodum quasi ad exemplar quoddam summi artificis prouidentia operata est -- uidebit spiritum ex filio quoque recte procedere, cum ex ratione sapientiae uniuersa dei opera administrentur et ita quodammodo conceptus diuinae mentis in effectum per operationem prodeat. Effectus autem ad spiritum pertinent, qui ex bonitate conditoris eueniunt, quia spiritus ipse bonitas est. Unde et Gregorius: "Spiritus ipse", inquit, "amor est"; et apostolus: Deus caritas est.

[3.92] Dicamus itaque spiritum ex filio quoque recte procedere, cum ratio diuinae prouidentiae ad effectum benignitatis perducitur, et quod ab aeterno faciendum prouiderit, temporaliter quando uult facit.

Hanc autem processionem, qua scilicet conceptus mentis in effectum operando prodit, Priscianus in I Constructionum diligenter aperit, dicens "generales et speciales formas rerum intelligibiliter in mente diuina constituisse antequam in corpora prodirent", hoc est in effecta per operationem. Quod est dicere: antea prouidit deus quid et qualiter ageret quam illud opere completeret, ac si diceret: nihil impraemeditate siue indiscrete egit.

[3.93] Et notandum quod, sicut non est necesse idem ex se gigni, cum filius ex patre gignatur. quia licet sit utriusque eadem substantia, non est eadem secundum definitionem proprietatis, eadem ratione nec spiritus ex se procedit.

4. Quomodo Plato animam mundi creatam esse intelligit

[3.94] Occurrit hoc loco illud determinandum quod Plato animam mundi incepisse uoluerit nec coaeternam esse deo et menti. Quod si diligenter consideretur, non est abhorrendum. Cum enim spiritum sanctum animam magis quam spiritum appellauerit quasi ab "animando", hoc est uiuificando nos donis suae gratiae per incrementa uirtutum, non semper anima, id est uiuificans, spiritus fuit, quia dum nondum creaturae essent quibus dona sua distribueret, nullam donorum distributionem exercebat. Sicut ergo spiritum sanctum, qui in se est omnino simplex, multiplicem tamen dicimus et septem spiritus appellamus secundum diuersitatem donorum, ita etiam philosophus eundem, qui <in> essentia propria aeternaliter subsistit incepisse quantum ad effecta sua uoluit, ex quibus eum animam magis quam spiritum appellauit. "Spiritus" quippe nomen est naturae, "anima" uero officii, ab "animando" scilicet.

[3.95] Sicut ergo Christum secundum humanitatem incepisse, secundum uero diuinitatem aeternum esse predicamus, ita et spiritum sanctum secundum subsistentiam essentiae suae aeternum, secundum effecta uero incepisse dicamus; quod est dicere effecta potius quam ipsum incepisse. Et hunc quidem philosophi sensum esse arbitror sub illo animae typo quo eam creatam esse, id est incepisse, perhibet.

[3.96] Vocet itaque spiritum sanctum Plato animam secundum effectum operum; nos uero dicamus spiritum secundum naturalem suae bonitatis affectum. quem ita ab aeterno habuit ut tunc opere eum impleret quando implendum esse prouiderit. Dicat ille animam incepisse secundum effecta, nos uero spiritum in affectu suae bonitatis aeternaliter perseuerare. Dicat ille animam incepisse, nos spiritum omnino aeternum esse. Sit processio spiritus secundum affectum aeterna, quia scilicet ab aeterno sic uoluit; sit processio animae secundum effectum temporalis.

[3.97] Videtur etiam Augustinus libro V De trinitate spiritum secundum effecta appellare, secundum quae etiam principium ei assignat et eum donum dei uocat, quod esse non potest nisi sit cui detur. Ait quidem sic: "Spiritus sanctus et patris et filii spiritus est. Sed ipsa relatio non apparet in hoc nomine. Apparet autem cum dicitur donum dei: donum est enim patris et filii. Donum ergo donatoris et donator doni cum dicimus, relatiue dicimus". Item: "Quid tam manifeste relatiue dicitur quam pignus? Ad hoc quippe refertur ad quod pignus dicitur". Ubi et post aliqua adiecit: "Datum et ad eum qui dedit et ad eos quibus dedit refertur". Item in eodem: "Fatendum est patrem et filium principium esse spiritus sancti".

[3.98] Liqueat itaque Augustinum hoc loco spiritum accepisse secundum effecta magis quam secundum naturalem suae benignitatis affectum. Unde bene secundum effecta pater et filius priores spiritu dicuntur et quasi principium eius, quia ex potentia moderante sapientia effectus descendit, ex quo spiritus appellatur, et prius potentiam et sapientiam esse oportet, ut postea aliquid per eas in effectum ducatur. Tale est ergo patrem et filium esse principium spiritus sancti ac si dicamus spiritum ex ambobus procedere, hoc est potentiam, moderante ratione, ad actum perduci.

[3.99] Et hoc quidem modo si quis nomen "spiritus" accipiat secundum scilicet suae gratiae effecta, non recte dicitur spiritus aeternus, quia, ut diximus, non semper spiritus exstitit. Unde et bene euangelista Iohannes ab aeternitate dei inchoans, cum uerbum apud deum aeternaliter esse ostenderet, dicens: In principio erat uerbum et uerbum erat apud deum et deus erat uerbum. Hoc erat in principio apud deum. Omnia per ipsum facta sunt etc. nullam spiritus mentionem habuisse uidetur qua eum aeternum esse astrueret, cum de deo et uerbo eius loquens, patri et uerbo solummodo aeternitatem ascribit, dicens: Hoc erat in principio apud deum. Qui in eo fortasse quod subiunxit de effectu operum dicens: Omnia per ipsum facta sunt, spiritum designasse uidetur secundum effecta, <secundum> quae, ut diximus, aeternus non est, sicut nec anima mundi quam Plato ponit. Nec mirum hunc locum euangeliste maxime cum Platone conuenire, cum totam uerborum istorum sententiam in libris platoniorum Augustinus, ut supra meminimus, inuenerit.

5. Quod fidem trinitatis omnes homines naturaliter habeant

[3.100] Superest autem nouissima quaestio, quomodo scilicet hanc fidem trinitatis soli christiani teneant et non <etiam> uel iudei uel gentes. Cum enim deum esse patrem et filium et spiritum sanctum tale sit, ut diximus, deum esse potentem et sapientem et benignum, cum istud nemo discretus ambigat, siue iudeus siue gentilis, nemini haec fides deesse uidetur. Quod et nos quidem concedimus sequentes apostolum qui ait: Quod notum est dei manifestum est illis, ac si diceret: quod ad diuinitatem pertinet ratione perceperunt, quia haec de deo naturaliter ratio unumquemque edocet. Unde et superius cum platoniorum sententias de uerbo dei Augustinus presentaret, solum quod ad diuinitatem pertinet uerbi se in eis repperisse confirmauit et nihil de incarnationis mysterio, in quo totam humanae salutis summam consistere certum est, sine quo frustra caetera creduntur.

[3.101] Haec nos de altissima et incomprehensibili philosophia diuinitatis, coacti frequenter et prouocati ab importunitate infidelium, scribere ausi sumus, nihil asserentes de eis quae dicimus, nec ueritatem <docere> intendentes, quam neque nos posse scire profiteamur. Sed neque hi qui fidem nostram impugnare gloriantur, ueritatem quaerunt sed pugnam. Quibus, si resistere possumus lacessiti, satis esse debet quod nos defendimus. Hi uero qui impetunt, nisi uicerint, a proposito cadunt atque deficiunt. Et quoniam philosophicis maxime rationibus nos aggrediuntur, et nos eas praecipue prosecuti sumus quas credo ad plenum nemo intelligere ualet nisi qui philosophicis et maxime dialecticis studiis inuigilauerit. Necessae autem erat ut aduersariis nostris ex his quoque quae recipiunt, resisteremus, cum nemo nisi ex his quae concesserit, arguendus sit aut refellendus, ut illud ueritatis iudicium in eis compleatur quo dicitur: Ex ore tuo te iudicabo, serue nequam.